

BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

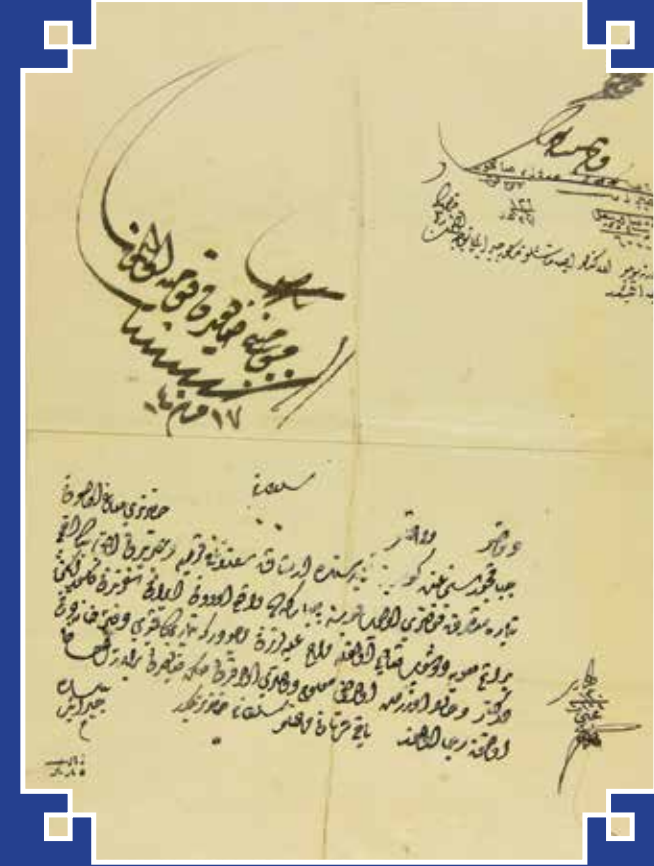
THE JOURNAL OF BINGOL STUDIES



BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ Cilt 7, Sayı 1, Güz 2020

BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF BINGOL STUDIES





BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ



Bingol University
The Journal of Bingol Studies



Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 1

GÜZ 2020

Onursal Editör / Honorary Editor

Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK

Editörler / Editors

Doç. Dr. Ömer TOKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Nimetullah KORKUT

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. James Howard-Johnston Oxford University, Amerika/USA
- Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ Harran Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA Balashak Academy Karaganda, Kazakistan/
Kazakhstan
- Prof. Dr. Arshi KHAN Aligarh Muslim Universty, Hindistan/India
- Prof. Dr. Mehmet BARCA Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA University of Structural Engineering and
Architecture (VSU), Bulgaristan/Bulgaria
- Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ Harran Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Prof. Dr. Iryna BURLAKOVA National Aviation University, Ukrayna/Ukraine
- Prof. Dr. Abdullah BAYRAM Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Prof. Dr. Abdullah DUMAN Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Prof. Dr. Hamza ALTIN Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Doç. Dr. İrade MEMMEDLİ Azerbaijan National Academy of Scieinces,
Azerbaijean/Azerbacan
- Doç. Dr. Cavid QASIMOV Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Doç. Dr. Mansumeh DAEİ Tebriz Payame Noor University, İran/Iran
- Doç. Dr. Ömer TOKUŞ Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK Sakarya Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
- Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Alexander AKOPYAN Institute of Oriental Studies, Rusya/Russia

Danışma Kurulu / Advisory Board

| | |
|----------------------------------|---|
| Prof. Dr. Hüseyin HANSU | İstanbul Ünversitesi, Türkiye/Turkey |
| Prof. Dr. Sahip BEROJE | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL | Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Prof. Dr. Nusrettin BOLELİ | Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Prof. Dr. Metin YİĞİT | Dicle Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Prof. Dr. Ramazan SOLMAZ | Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Prof. Dr. Qasım HACIYEV | Azerbaijan National Academy of Scienes, Azerbaijan/Azerbacan |
| Doç. Dr. Ahat SALİHOV | Russian Academy of Scienes, Rusya/Russia |
| Doç. Dr. Oleksandr SEREDA | National Academy of Scienes of Ukraine, Ukrayna/Ukraine |
| Doç. Dr. Celaledin MİRZOYEV | Termez State University, Özbekistan/Uzbekistan |
| Doç. Dr. Kayrat BELEK | Manas Üniversitesi, Kırgızistan/Kyrgyzstan |
| Doç. Dr. Fevzi HANSU | Siirt Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER | Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU | Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU | Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Dr. Öğr. Üyesi Vedat AVCI | Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN | Dicle Üniversitesi, Türkiye/Turkey |
| Dr. Ilirjana Kaceli (DEMİRLİKA) | University of Tirana, Arnavutluk/Albania |
| Dr. Firuz FEVZİ | Kabul University, Afganistan/Afghanistan |
| Dr. Valentyna LAGODZINSKA | G.S. Kostiuk Institute of Psychology, Ukrayna/ Ukraine |
| Dr. Victor IGNA | 1 Decembrie 1918 Unversiy, Romanya/Romania |
| Abderrahmane AIT YAHYA | University Hospital Mohammed VI, Fas/Morocco |

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of Bingol Studies is an international refereed journal which is published twice a year. Scientific and legal responsibility of the articles belongs to their authors

Bingöl Araştırmaları Dergisi, **SOBİAD**, **İdealonline**, **Google Scholar**, **İSAM**, **BASE**, **Scientific Indexing Services**, **Academic Resource Index (ResearchBib)** veri tabanları tarafından taranmaktadır.

The Journal of Bingol Studies is abstracted and indexed by this indexes: **SOBİAD**, **İdealonline**, **Google Scholar**, **İSAM**, **BASE**, **Scientific Indexing Services**, **Academic Resource Index (ResearchBib)**.

Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, BİNDAY ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

SAYI HAKEMLERİ / REFEREE BOARD OF THIS ISSUE

| | |
|--------------------------------------|----------------------|
| Prof. Dr. Hamza ALTIN | Bingöl Üniversitesi |
| Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN | Bingöl Üniversitesi |
| Doç. Dr. Yusuf ARSLAN | Batman Üniversitesi |
| Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUÇUY | Bingöl Üniversitesi |
| Dr. Öğr. Üyesi Nebi BUTASIM | Bingöl Üniversitesi |
| Dr. Öğr. Üyesi Ömer Farut ELALTUNTAŞ | Bingöl Üniversitesi |
| Dr. Mehmet GÜL | Bingöl Üniversitesi |
| Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALKAYIŞ | Bingöl Üniversitesi |
| Dr. Öğr. Üyesi Mert AYTAÇ | Bingöl Üniversitesi |
| Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar SOYSÜREN | Ardahan Üniversitesi |

ISSN: 1309-369X

Dizgi ve İdüzten: Ankara Dizgi Evi

Baskı: Vadi Grafik.

Basım: güz 2020

e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Hidayet SAMUK

EVLENME ÂDETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: SERVİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ.....7

Kasım TATLILIOĞLU

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞAM MERKEZLERİ İLE
PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ:
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ..... 27**

Nebi BUTASIM

BİNGÖL ILICALAR İÇPINAR KÖYÜ MEZAR TAŞLARI..... 43

Ahmet ALKAYIŞ

**ÇEVRE VE ETİK İLİŞKİSİNİN
EĞİTİM FELSEFESİ BAKIMINDAN SORUNSALLAŞTIRILMASI 75**

Kitap Tanıtımı

Nevzat KELEŞ

Sezai YAZICI, *Seyyahların Gözünden Ani*, Ankara:

Serhat Kalkınma Ajansı, 2017, 315 sayfa 99

EVLENME ÂDETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: SERVİ BÖLGESİ ÖRNEĞİ*

Hidayet SAMUK**

Özet

Evlenme halkın değerlerini, inançlarını, heyecanlarını, sevinçlerini yansıtan ve pek çok ritüeli barındıran insan hayatının ve toplumsal yaşamın en önemli geçiş dönemlerinden biridir. Toplumsal bir varlık olan insan evlenerek toplumun uygun gördüğü şekilde aile kurar. Aile ise toplumun özüdür. Böylece evlenen çiftler neslin devamını sağlayarak toplumu yaşatır ve kültürde devamlılığı sağlar.

Bu çalışmada, Servi bölgesinde görülen evlenme âdetlerine değinilmiştir. Bölgede evlenme ile ilgili örf ve âdetler; düğün öncesinde, düğün esnası ve sonrasında yapılan etkinlikler ve inanışlar detaylı anlatılmıştır. Bu âdetler toplumun kültürel değerlerini yansıtmak bakımından oldukça önemli yere sahiptir. Çalışmada günümüz âdetlerinden ziyade eski âdetler üzerinde durulmuştur. Böylelikle unutulmuş veya unutmaya yüz tutmuş âdetleri kayıt altına alarak bölge halkının kültürel değerlerini yaşatmak amaçlanmıştır. Evlenme törenleri, bölgenin giyim kuşamı, halk oyunları, yemek kültürü, eğlenme alışkanlıkları, inançları gibi halkın kimliğini gösteren önemli folklorik değerlerini barındırmaktadır. Bu da bölgeyi ve bölge insanını tanımak için büyük önem teşkil etmektedir. Çalışmada kendi gözlem ve araştırmalarımızla birlikte, yazılı ve sözlü kaynaklardan istifade edilmiştir.

Çalışma neticesinde bazı evlenme âdetlerinin terk edildiği, özellikle halk inanışlarını yansıtan pek çok ritüelin günümüzde yerine getirilmediği, düğünlerin eskisi kadar samimi kutlanmadığı, popüler kültürün ve farklı bölgelerle olan kültürel alışverişin evlenme âdetlerine de yansdığı tespit edilmiştir. Buna karşın bölgede düğünlere katılımın hâlâ çok yüksek olduğu, düğünlerin halk oyunları ve halk türküleri eşliğinde büyük coşku ile yapıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Servi Bölgesi, Kültür, Âdetler, Evlenme, Düğün.

AN RESEARCH ON TRADİONS OF MARRIAGE: SERVI AREA EXAMPLE**Abstract**

Marriage is one of the important transition periods of human life and social life, which reflects the beliefs, excitement and joys of the people and includes many rituals. Human being, who is a social being, establishes a family by marrying the way the society finds appropriate. Family is the essence of society. Thus, the couples who get married keep the society alive and ensure the continuation of their culture while ensuring the continuation of the generation.

* Bu çalışma, "Servi Bölgesi Folkloru" adlı yüksek lisan tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Bingöl Üniversitesi Doktora Öğrencisi, MEB'de Okul Müdür Yardımcısı, h_samuk@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0101-6496
(Makale Gönderim Tarihi: 24.11.2020-Makale Kabul Tarihi: 15.12.2020)

In this study, the marriage customs observed in the Servi region are mentioned. The customs and traditions related to marriage in the region, the activities and beliefs before, during and after the wedding are explained in detail. These customs have a very important place in terms of reflecting the cultural values of the society. Old customs are emphasized rather than today's customs in the study. In this way, it is aimed to keep alive the cultural values of the local community by recording forgotten or customs sunk into oblivion. Marriage ceremonies contain important folkloric values that show the identity of the people such as dressing, folk dances, food culture, entertainment habits and beliefs. This is of great importance to get to know the region and its people. In the study, written and oral sources were used together with our own observations and researches.

As a result of the study, it was determined that some marriage customs were abandoned, many rituals reflecting especially folk beliefs are not performed today, weddings are not celebrated as sincere as before, and the popular culture and cultural exchange with different regions are also reflected in marriage customs. On the other hand, it is seen that participation in weddings is still very high in the region, and weddings are held with great enthusiasm accompanied by folk dance and folk songs.

Keywords: Servi region, Culture, Customs, Marriage, Wedding

Giriş

Servi bölgesi; Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı 32 köy ve sonradan Diyarbakır iline bağlanan 2 köy ile pek çok mezradan oluşan, Sivan(Siwun) veya Sivan aşireti olarak bilinen geniş bir bölgedir. Bölge Elazığ'ın Palu ve Arıcak ilçeleri ile Diyarbakır'ın Hani ilçesine komşudur (Samuk,2017,s.10). Bölgenin komşu ilçelerin köyleriyle olan yoğun sosyal, kültürel ve ticari ilişkileri, kültürel benzerliği beraberinde getirmiştir. Bu sebeple bölgedeki evlilik âdetlerinin anlatıldığı bu çalışma bazı komşu köyleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Evlilik kutsal bir birleşme olup insan yaşamında doğumdan sonra önemli olaydır. Dünyaya yalnız gelen insan vakti geldiğinde uygun bir eşle hayatını birleştirerek yuva kurmak ve hayatının geri kalanını birlikte yaşamak ister. Toplumun temel yapısı olan aileyi kurmak olan bu girişimi toplum büyük bir sevinçle karşılar. Aileler gelenek ve göreneklerine göre büyük bir sevinç ve coşku içinde evlilik törenleri yapar. Konu komşu, eş dost, akraba, tanıdık herkesin katıldığı eğlenceli ve coşkulu bir düğünle bireylerin hayatı birleştirilirken topluma da yeni bir aile kazandırılır.

Evlenme, birey için bir statüden (bekârlık), başka bir statüye (karı-koca) geçiş durumudur. Evlenen çift ailenin, aile ise toplumun temelini oluşturur. Çiftin dünyaya getirdiği çocuklar da neslin devamını sağlar. Bu açıdan evlenmede amaç, çocuk sahibi olarak hem neslin devamı sağlamak hem de kültürel değerleri gelecek kuşaklara taşımaktır (Irmak,2016,s.122).

Toplumlar kendi karakterini evlenme âdetlerine yansıtır ve bu doğrultuda evlilik törenleri yapar. Yapılan bu törenlerde inançlarını, oyunlarını, giyim kuşamını, türkülerini en güzel şekilde sergiler. Bu bakımdan “evlenme âdetleri” bir toplumu tanımak, kültürünü öğrenmek için çok önemli bilgiler sunan toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Servi bölgesi evlenme âdetleri ele alınarak bölge kültürünü tanıtabilecek bilgiler verilecektir. Bölgenin unutulmaya yüz tutmuş âdetlerini kayıt altına alarak sonraki nesillerin bilgisine sunulacak ve böylece bölgenin kültürel değerleri korunacaktır.

1. Servi Bölgesinde Evlenme Âdetleri

Evlenme, kızın ve erkeğin yuva kurmak üzere kanunların izin verdiği ve toplumun uygun gördüğü şekilde bir ömür sürecek birlikte yaşamalarıdır. Evlenme gerek erkeklerin ve kızların sosyalleşmesi için gerek aileler arasında akrabalık bağı kurularak toplumsal ve ekonomik ilişkiyi belirlemesi bakımından önemli bir olaydır. Evlenme her şeyden önce toplumsal kabul olayıdır ve bu nedenle bağlı bulunduğu toplum kültürünün kurallarına bağlı kalınarak gerçekleşir. Evlenme törenleri töre, gelenek, görenek ve inanç bakımından kültürden kültüre farklılık arz eder.

Servi yöresinde evlenme törenleri bir bayram şenliği niteliğindedir. Bölgenin kültürel yapısı ve inançlarının belirgin şekilde yansıtıldığı evlenme törenleri ile ilgili gelenek ve görenekler çok kapsamlıdır. Eskiden beri süregelen evlenme törenleri günümüzde yörenin ekonomik durumu, başka bölgelerle kültür alışverişi, günümüz popüler kültür unsurlarına bağlı olarak kısmen değişse de hala canlılığını korumaktadır. Bölgenin âdetlerini ele alırken yöre kültürünü tanımak bakımından daha çok eski âdetlere değinilecektir.

1.1. Evlenme Yaşı

Bölgede kızların ve erkeklerin evlenme yaşları farklılık arz etmektedir. Ergenlik çağına girmiş, ev işlerini kavramış, toplum içerisinde oturup kalkmasını öğrenmiş ve genç kızlık çağının gerektirdiği rollere bürünmüş kızlar

evlenme çağında kabul edilir. Bu, kızlar için 14-16 yaşlarına tekabül eder. Erkekler için ise toplumsal role bürünme, ev ekonomisine katılma, çift sürme gibi güç gerektiren ağır işleri yapabilme evlilik için yeterli görülen ölçütlerdir. Erkeklerde evlenme yaşı genelde 17-20 arasındadır(K1).

Evlilikle ilgili diğer âdetlerde olduğu gibi evlilik yaşında da günümüzde farklılık söz konusudur. Günümüzde özellikle erkekler için askerlik yapmış olmaları ve geçimini temin edebilecek bir iş sahibi olmaları evlenmeleri için belirleyicidir. Bu da genelde 20 yaş üzerine karşılık gelmektedir. Kızlarda ise eskiden 20 yaşına gelmiş bir kız evde kalmış sayılırken günümüzde evlilik için ideal bir yaştır.

1.2. Evlenecek Bireylerde Aranacak Özellikler

Servi bölgesinde evlilik yalnızca yeni bir yuva kurma olayı olarak görülmez. Evlilik aynı zamanda aileler arasında güçlü bağlar kurulması, yeni akrabalar kazanılmasıdır. Bu sebeple aileler çocuklarını evlendirmek istediklerinde ilk önce karşı tarafın aile yapısını göz önünde bulundurlar. Kızın veya erkeğin ailesinin varlıklı, nüfuzlu, dindar olması; toplum tarafından sevilip sayılması evlilikte başlıca tercih sebebidir. Tarafların birbirine yakın yerlerde ikamet etmesi ve aile kültürlerinin benzer olması bir diğer tercih sebebidir. Zira aileler kızlarını çok uzak memleketlere vermek istemedikleri gibi uzak yerlerden de kız almak istemezler. Ayrıca kızın veya erkeğin sağlıklı olması, maharetli olması, ev ve tarla işlerinde fayda sağlayacak olması da önemsenir. Aileler tüm bu faktörleri düşünerek genelde kendilerine denk bir aile ile evlilik bağına tercih ederler. Çünkü qalı/qalın (başlık parası), çeyiz gibi düğün masrafları aileleri ekonomik olarak zor durumda bırakmaktadır ve ailelerin bu talepleri karşılayabilecek durumda olmaları gerekmektedir. Bu gibi sebeplerden ötürü evliliklerde aile büyüklerinin tutumu belirleyici olmaktadır. Erkek tarafı çocuklarının isteklerini ailenin beklentisine göre değerlendirir, uygun görürlerse kabul ederler. Aksi halde reddeder ve çocuklarına uygun aday arayışına girerler. Kız tarafı da taliplileri ailenin beklentileri doğrultusunda değerlendirir, uygun görürlerse kabul ederler. Aksi halde reddederek aile beklentilerini karşılayacak talipli beklerler. Evlenecek gençler de alınan karara uymak mecburiyetindedirler. Günümüzde aileler daha çok gençlerin istekleri ile hareket ederler. Aile kültürüne aykırı olmamak kaydıyla ahlakı hoş, dini bütün, sorumluluk sahibi ve evine ekmek getirebilecek durumda kişiler aileler tarafından kabul edilir. Aksi halde çocuklarını vazgeçirmeye çalışırlar(K2).

Son dönemlerde ulaşım imkânlarının artması, göçlerin etkisi, farklı mem-

leketlerde çalışma, gençlerin okumaya önem vermesi gibi değişen koşullar bölgenin başka kültürlerden etkilenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla ailelerin evlilikte aday kriterlerinde eski tutum oldukça gevşemiştir. Aileler artık uzak yerlere kız alıp verilebilmekte, karşı tarafın aile yapısını eskisi kadar önemsememektedir. Ancak gelin ve damat adayının ahlaklı, sorumluluk sahibi olmaları, erkeğin iş sahibi olması, dini değerlere bağlılık gibi unsurlar önemsenmektedir.

1.3. Bireylerin Evlenme İsteklerini Belirtmesi

Evlilik yaşına gelmiş erkekler, evlenme isteğini kız kardeşleri, yengeleri ya da diğer yakın akrabaları vasıtasıyla aile büyüklerine iletirler. Eğer sevdikleri biri varsa aile büyükleri aileye uygunluğu hususunda bunu değerlendirirler. Büyükler uygun görmezlerse erkeğin duygularına bakılmaksızın talep reddedilir. Erkek evlenme isteğini doğrudan veya dolaylı olarak iletmezse aile büyükleri duruma müdahale ederler. Eş dost aracılığıyla uygun aday araştırılır ve beğendiklerini erkeğe iletirler. Zira erkek soyun devamıdır, ailenin büyümesi ve güçlenmesi demektir. Bu sebeple bir an önce evlenmesi gerekir. Bu hususta erkeğin büyüklerin kararına uymaktan başka pek de seçeneği yoktur. Kızlar ise erkekler kadar şanslı değildir. Evlenme isteğini belirten bir kız ayıplanır. Kızlar evlenme isteklerini dolaylı yollarla açıklamaya çalışırlar. Kızlar için uygun bir talipli beklenir(K3).

Günümüzde eskiye oranla erkekler de kızlar da isteklerini daha rahat dile getirebilmekteler. Ancak evlenmeleri için büyüklerin rızasını almak zorundalar.

1.4. Gelin Adayını Belirleme

Bölgede evlilik çağına gelen gençler evlenme isteklerini dolaylı yoldan bildirirler, evlilik kararını ise gençler adına aileleri verir. Eş seçiminde de nihai karar ailelerindir. Erkek evlilik isteğini ailesine iletir, beğendiği kızı söyler, ailenin de uygun görmesiyle kız istemeye gidilir. Erkek evlenme çağına gelmiş, ancak hiçbir şekilde evlenme isteğini belirtmemişse aile duruma müdahale eder ve yakın çevreden başlayarak uygun aday ararlar. Erkek ailesinin uygun gördüğü adayı kabul etmek zorundadır. Bu gibi durumlarda kızla erkek hiçbir şekilde görüşmez, yüz görümlüğüne kadar birbirlerini görmezler. Bazen erkek aile çevresince kendisine tavsiye edilen kızı görmek için aileyi tanıyan yaşça büyük birisiyle kız tarafına misafirlığe gider. Aileler genelde uzaktan gelen bu misafirlerin niyetlerini anlarlar. Bu durumda kız ailesi ya kızlarından misafirlere ayran, su gibi içecekler ikram etmesini iste-

yerek misafirlerin onu görmesini sağlar ya da kızlarını uzak tutarak gelenlere göstermezler. Bazen de erkek bir aile büyüğüyle kızın köyünde oturan akraba ya da tanıdıklarına misafir olur, misafirlikte bulunduğu sürede tarla, çeşme, köy meydanı gibi ortamlarda kızı görmeye çalışır. Bu durumda niyetlerini söyleyerek ev sahibinden de yardım istenir. Misafirlikten dönen erkek ve yanındaki aile büyüğü izlenimlerini aile ile paylaşır, ailenin de uygun görmesiyle araçlar devreye sokulur ve böylece kız tarafıyla iletişime geçilir. Kız tarafının sıcak bakmasıyla önceden haber vererek kızı istemeye gidilir. Kız istemede erkek tarafından yaşça ve konumca en uygun kişi söz alır ve münasip bir dille niyetlerini açıklayarak kızı ister. Kızın ailesi durumu uygun görürse “Hayırlıysa olur inşallah.” diyerek talebi sıcak karşılar. Aksi halde kızlarının henüz evlendirmek istemediklerini ya da kızlarının evliliğe hazır olmadığı gibi gerekçelerle reddeder. Bazen de “Aile büyüklerimize danışarak kararımızı daha sonra bildiririz.” diyerek süre isterler ve daha sonra kararlarını karşı tarafa bildirirler. Aileler anlaşırca söz kesilir. Erkeğin annesi genelde parmağından çıkardığı bir halkayı ya da yanında getirdiği bir yüzüğü kızın parmağına takar. Bu halka kıza başka taliplinin gelmemesi içindir. Daha sonra diğer evlilik törenleri için uygun tarih belirlenir. Ancak evlenecek gençler hiçbir surette bu törenlerde bulunmaz. Günümüzde ise evlenecek çiftlerin birbirlerini görmelerine müsaade edilir. Genelde kızın ablası, yengesi ya da yakın akrabalarından biri olduğu halde kızla erkeğin birkaç defa daha görüşmeleri sağlanır. Böylelikle evlenecek çiftler birbirlerini daha yakından tanımış olurlar(K4).

Son dönemlerde ulaşım, iletişim vb. alanlarda bazı teknolojik gelişmelerin köylere kadar ulaşması bölge sakinlerini pek çok alanda olduğu gibi evlilik hususunda daha bilinçli kılmıştır. Gençler genellikle eş adaylarını kendileri bulmakta ve ailelerinin rızasını alarak istemektedirler. Evlilik sürecinde de ulaşım ve iletişim imkânlarının artmasıyla daha sık görüşmektedirler. Böylece gençler evlilik öncesinde birbirlerini, aile yapılarını daha iyi tanımakta ve evlilikle ilgili korkularını atlatarak evliliğe hazırlanmaktadırlar.

1.5. Evlilik Türleri

Servi bölgesinde evlilik türlerini eş sayısı, eş seçme şekli, eşin oturduğu yer şeklinde sınıflandırmak gerekir.

Servi bölgesi çok eşliliğin yaygın olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne komşudur, ancak evlilik türleri bakımından bu bölgeden pek etkilenmemiştir. Yörede çok eşlilik pek hoş karşılanmamıştır. Eski dönemlerde çok eşli evliliğe (poligami) bazı köylerde rastlamak mümkünken günümüzde yok de-

necek kadar azdır.

Evlenen çifti oturduğu yer bakımından değerlendirmek gerekirse bölgede erkeğin ailesiyle birlikte yaşama şekli olan “patrilokal” evliliğin hâkim olduğu görülmektedir. Bunun yanında halk arasında “iç güveyi” çiftin kızın ailesinde yaşaması (matrilocal) âdetine hiç rastlanmamaktadır. Günümüzde ise evlenen çift genelde erkeğin ve kızın ailesinden ayrı yaşamaktadır.

Eşi seçme şekli bakımından bölgede görücü usulü ile evlilik, akraba içi evlilik, berdel, kız kaçırma, beşik kertmesi, levirat ve sororat gibi evlilik türleri görülmektedir(K1).

Bölgede en yaygın evlilik türü görücü usulüyle evliliktir. Aile, eş dost aracılığıyla evlenme yaşındaki oğullarına yakın çevreden başlayarak eş arar. Uygun aday bulduklarında tanıdıklar aracılığıyla ağız yoklarlar. Şartlar uygun olduğunda da istemeye giderler. Bu türde belirleyici unsur aile büyükleridir. Erkeğe ve kıza pek söz düşmez. Bu aynı zamanda yeni akrabalar edinme girişimidir. Görücü usulü ile evlilik günümüzde eskisi kadar olmasa da hala önemini korumaktadır.

Bölgede sıkça görülen evlilik türlerinden biri de akraba içi evliliktir. Amca, dayı, hala, teyze çocukları ya da biraz daha uzak akrabalar arasında görülür. Akraba içi evliliklerde evlenecek gençler birbirini iyi tanır, genellikle çocukluk arkadaşlarıdır. Ancak evlilik hususunda fikirleri alınmaz. Büyükler karar verir ve gençler alınan karara uymak zorundadır. Bu evlilik türünü aileler daha az masraflı olması, huyunu suyunu iyi bildikleri ve aile kültürüne uyacak damat ve gelin istemeleri, akrabalık bağlarını daha da pekiştirmek istemelerinden dolayı çokça tercih ederler. Akraba içi evliliğe günümüzde eskiye oranla çok az rastlanır(K2).

Bölgede görülen evlilik uygulamalarından biri de “*Ailenin kız ve erkek çocuğunun diğer ailenin kız ve erkek çocuğuyla karşılıklı olarak aynı zamanda evlendirilmesi*” anlamına gelen “berdel”dir(sozluk.gov.tr, erişim 12.12.2020) Berdel, iki erkeği birbirlerinin kız kardeşleriyle evlendirmeleri geleneğidir. Servi bölgesi ve komşu köylerinde bu evlenme usulü günümüzde çok az da olsa görülmektedir.

Kız kaçırma yoluyla evlilik bölgede görülen bir diğer evlilik türüdür. Eskiden daha çok rastlanan bu evlilik türü günümüzde yok denecek kadar azdır. Daha çok büyüklerin birbirlerini seven çiftin evliliğini uygun görmemesi ve başkalarıyla evlendirmek istemelerinden kaynaklı çiftin anlaşarak kaçması şeklindedir. Bunun dışında erkeğin başlık parasından kurtulma isteği, nişan

masraflarını azaltma çabası da vardır. Bazen de erkeğin sevdiği kızı zorla kaçırma şeklinde görülür. Kız kaçırma meselesi bölgede büyük sorunlara sebep olabilmektedir. Bu durumda sorunu çözmek için bölgenin ileri gelenleri, özellikle din adamları devreye girerek aileleri barıştırma yoluna giderler. Barışma bedeli olarak çoğu zaman erkek tarafından yüklü miktarda para, tarla veya hayvan gibi değerli şeyler istenir. Bazen de kız tarafı evlenme çağındaki oğulları için karşı taraftan kız ister. Şayet erkek tarafının evlenme çağında kızı yoksa arabulucu heyetten biri kızını tavsiye edebilir. Burada kız ailesinin tutumu ve aracılardan çabası belirleyicidir. Böylece aileler barıştırılır ve gençler affedilir, ancak kaçan bu çifti cezalandırmak maksadıyla düğünleri yapılmaz(K5).

Anadolu'da çokça örneklerine rastlanılan "beşik kertmesi" evlilik türüne Servi bölgesinde artık rastlanmamaktadır, ancak eski dönemlerde az da olsa örnekleri görülen bir evlilik türüdür. Bu türde aileler arasındaki iyi ilişkilerin, dostluğun çocuklarıyla vasıtasıyla devam ettirmek amacı vardır(K5).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın bir evlenme pratiği olan levirat ve sororat, Servi bölgesi ve komşularında az da olsa rastlanmaktadır, ancak günümüzde tercih edilmemektedir. Levirat, dul kadının ölmüş olan kocasının erkek kardeşi ile evlenmesi/evlendirilmesidir. Erkek öldüğünde geride kalan eşi ve çocuklarına daha iyi bakma ve aile bütünlüğünü de bozmama amacı taşıyan bu evlilikler, genelde evliliği yapanlardan ziyade, ailenin kararı ile gerçekleşmektedir. Sororat ise karısı ölen erkeğin ergen olan baldızı ile evlenmesine denir. Bu evlilik, öksüz çocuklara en iyi annelik yapacak kişinin çocukların teyzesi olacağı düşüncesinden hareketle yapılır. Bir diğer düşünce de kız alıp veren ailelerin arasında kurulmuş olan akrabalık ilişkisinin devamını sağlamaktır(Bağlı ve Sever,2005,s.10).

Bölgede görücü usulü, kız kaçırma, akraba evliliği gibi bazı evlilik türleri hâlâ görülmektedir. Görücü usulü ile evliliğin daha çok görüldüğü bölgede son dönemlerde gençlerin kendi istekleri ve girişimleriyle eş adaylarını bulup evlenmeleri artmış durumdadır.

1.6. Kız İsteme/Söz Kesme

Kız tarafından olumlu cevap alan erkek tarafı, karşı tarafın uygun gördüğü bir günde kızı istemeye gider. Kız evinde erkek tarafının getirdiği içinde lokum, şeker, bisküvi, çerez gibi çeşitli yiyecekler çay veya kahve eşliğinde servis edilir. Bu esnada erkek tarafından ailenin ileri geleni söz alarak kızı ister. Kız tarafının uygun görmesiyle çaylar veya kahveler içilir. Törene da-

mat adayı götürülmez. Törende başlık parası(qalı), yöre halkının “xelat” dediği birtakım hediyeler, kıza alınacak elbiseler gibi çeşitli hususlar konuşulur(K5).

Kız isteme ve söz kesme âdetleri günümüzde de benzer şekilde devam etmektedir. Eski dönemlerde uğursuzluk, başkalarının engel olabileceği korkusuyla isteme gününe kadar aile içinde gizli kalan söz kesme; günümüzde yakın çevreye, eş dosta duyurularak yapılmaktadır.

1.7. Nişan

Nişan erkek ve kız tarafının aile büyükleri ve köyün ileri gelenlerinin katılımıyla olur. Bu törende evlenecek kız ve erkek yer almaz. Tören kız evinde yapılır ve masraflarını erkek tarafı öder. Nişanda erkek tarafı çeşitli hediyeler sunar. Şerbetler, çeşitli şekerlemeler ikram edilir. Bu sebeple nişana halk arasında tatlı anlamına gelen “şirune” de denir. Şirune bazı yerlerde söz kesme gününde yapılır. Ancak Servi bölgesinde genellikle nişan günüyle birleştirilir. Önceden parmak ölçüsü alınan gençlerin yüzükleri verilir. Yüzükler evlenecek çift törende yer almadığı için daha sonra takılır. Genellikle gelinin en büyük abisine olmak üzere “xela” denilen bir hediye verilir. “Xela” ailenin diğer bireylerine de verilebilir ve bu genellikle bir tabanca, radyo gibi dönemin ihtiyaçları şeklinde olur. Daha sonra iki tarafın aile büyükleri mihir, çeyiz, düğün tarihi gibi evlilikle ilgili diğer hususları konuşup anlaşılır(K2).

1.8. Başlık Parası(Qalı)

Bölgede kızı yetiştirme/süt parası olarak gelinin ailesi tarafından başlık parası(qalı), istenir. Kız tarafı ihtiyaçlarına göre ve erkek ailesinin maddi gücünü de göz önüne alarak talepte bulunur. Örneğin erkek tarafı maddi gücü yerinde ise para veya tarla; maddi gücü yerinde değilse hayvan ya da dönemin ihtiyaçlarına göre tüfek, tabanca, palas, kilim, leyi(büyük kazan) gibi daha az değerli şeyler istenir. Başlık parası her ne kadar yaygın olsa da komşu bölgelere göre daha az alınır. Başlık parasının fazla yük olmaması için yörenin ileri gelenleri genelde araya girerek orta bir yol bulurlar.

Yörede “borlğ/borlrx” denilen bir gelenek vardır. Nişanla düğün arasında damadın ailesinden ve yakınlarından bir grup kadın hediyelerle kız tarafını ziyaret eder. Gelen misafirler en güzel şekilde ağırlanır ve en güzel sofralar kurulur. Ancak gelen kadınlar sofraya oturmazlar. Kız tarafı sofraya oturmaları için ısrar eder. Bu durumda gelen kadınlar “ İstedığınız başlık parası çok fazla, indirmeszeniz sofraya oturmayız.” diyerek başlık parasını indirmeye çalışırlar. Kız tarafı gelenleri kırmamak ve sofraya oturmaları için isteklerini

kabul eder. Zira gelen misafirlerin sofraya oturmaması ev sahibi için onur kırıcıdır ve bu duruma düşmemek için misafirlerinin gönlünü hoş edecek şekilde başlık parasını düşürür(K6).

Borlğ/borlrx, bölgede gençlerin evlenebilmesi için toplum vicdanının devreye girdiği büyük yardımlaşma ve dayanışma örneğidir. Borlrx/borlrx âdeti özellikle maddi durumu iyi olmayan ailelerin yükünü azaltmak için köyün veya bölgenin ileri gelenlerinin araya girmesiyle olur ve böylece evliliğın maddi yükü hafifletilir.

1.9. Nikâh

Nikâh, evliliğın en önemli adımlarından biridir. Bölgede nikâh işlemine “mare” denir. Nikâh(mare) genellikle düğünden birkaç gün veya birkaç hafta önce kıyılır. Dini nikâh erkek ve kızın yakınlarından birer şahit huzurunda imam tarafından kıyılır. Resmi nikâh ise eskiden pek önemsenmediğinden genellikle düğünden çok sonra kıyılırken günümüzde çok önemsenmekte ve düğünden önce dini nikâhla aynı dönemde kıyılmaktadır(K1). Bunda insanların bilinçlenmesi, kızın ve kız ailesinin evlilikte doğabilecek olumsuzlukları hesaba katması önemli rol oynar.

1.10. Çeyiz Serme

Çeyiz, kızın genç kızlığa adım attıktan sonra gerek kendisi gerek annesi ve abaları tarafından örülen örgüler, yapılan el işlemlerinden, alınan hediyeliklerden oluşur. Yörede çeyiz hazırlamak çok önemlidir. Öyle ki kızın çeyizi hazır olmadan düğün yapılmaz. Çeyiz aynı zamanda bir kızın maharetli oluşunun ve güzel yetiştığının göstergesidir. Bu sebeple kızın ailesi bunu bir onur meselesi olarak görür.

Aileler kızları ergenlik çağına adım attığı gibi çeyiz hazırlamaya başlarlar. Çeyiz için bölgeye sıkça uğrayan çerçilerden veya şehirden seccade, mendil, masa örtüleri, perde, yazma gibi malzemeler alınır. Bunların üstüne çeşitli el işlemleri yapılır. Rengârenk iplikler alınarak patik, banyo lifleri gibi türlü türlü örgüler yapılır. Büyük bir özveriyle hazırlanmış el işlemeli çeyizler, çeyiz sandığına konulur ve sandıkla birlikte düğün öncesinde veya düğün gününde gelinin diğer eşyalarıyla birlikte damat evine getirilir.

Çeyiz düğünden önce gelinin arkadaşları için serilir. Eksiklikler tamamlanır. Düğünden önce veya düğün günü çeyiz sandığı gelinin diğer eşyalarıyla birlikte damat evine taşınır. Düğünden sonra çeyiz sandığından pek çok el işi dokuma ürün gelini görmeye gelen misafirlere hediye edilir. Gelini ziyarete gelenler en çok da el işlemeli çeyizliklerle ilgilenirler. Verilen hediyelerdeki

sanat ve incelik gelinin maharetini gösterir. Bu aynı zamanda gelin hakkında ilk izlenimdir. Bundan dolayı tüm genç kızlar ve anneler çeyiz hazırlamak ve maharetlerini en güzel şekilde sergilemek isterler(K5).

Bölgede çeyiz hazırlama âdeti devam etmektedir. Ancak eski âdetlerdeki gibi büyük maharet gerektiren ve el becerisi ile ortaya çıkan çeşitli işlemler yavaş yavaş yerini hazır ürünlere bırakmaktadır.

1.11. Düğün

Düğün genelde havaların iyi olduğu iş yoğunluğunun olmadığı zamanlarda yapılır. Bu açıdan sonbahar mevsimi düğünlerin en yoğun olduğu dönemdir. Düğün günü yaklaşınca gerek kız tarafı, gerek erkek tarafında bir iki hafta önceden hazırlıklara başlar. Evler hazırlanır, gerekli tertip düzen yapılır. Uzak yerlerdeki eş dost, düğüne renk katacak maharetli kişiler, davul zurna ekibi davet edilir. Düğüne bir hafta kala damadın evinde düğün gününe kadar her akşam serinlik çöktüğü gibi halaylar kurulup düğün coşkusu yaşanır. Bu arada davul zurna veya kasetçalardan oyun havaları çalınmasıyla genç, yaşlı, çocuk demeden tüm köy damat evinin önünde veya toprak damda toplanır; yöre halkının “govend” dediği toplu şekilde oynanan halk oyunları oynanır, türküler söylenir. Köyde başlayan bu hareketlilik aynı zamanda civar köyler için de düğüne davettir.

Düğünden bir gün önce veya düğün günü “kasıdê veyveyi” denilen düğün habercisi düğün halayından önce gelinin evine misafir olur. Bu düğün halayının geleceğini haber verme ve gelin tarafını hazırlanmak içindir(K7). Düğün günü sabah erkenden damat tarafında düğün alayı kurulur. Düğün alayına başta damadın ailesi, akrabaları ve yakın arkadaşları olmak üzere kadın erkek, çoluk çocuk, genç, yaşlı demeden isteyen herkes katılır. Gelin alayı gelini almak için hazırlanmış araçlar - eskiden bir at, birkaç binek hayvanı- dışında kalabalık bir yaya grubundan oluşur. Alayın başında davul zurna ekibi olur. Hemen arkalarında “berburi/berbuli” denilen köyün genç kızlarından, gelinlerinden oluşan ve yol boyunca yol havası türkülerini söyleyen bir grup yer alır. Arkalarında da türkülere, oyunlara eşlik eden diğer kişiler gelir. Alay türkü çağırarak, oyunlar oynayarak gelinin köyüne gider. Gelin alayıyla gelen kızlar gelinin evinde türküler söyler, oyunlar oynarlar. Buradaki oyunlara kızın ailesi, akrabaları, arkadaşları da katılır. Erkekler de dışarıda şeyla qeweti(gülle atma) vb. çeşitli oyunlar oynarlar, güçlerini ve hünerlerini sergilerler. Eskiden gelinin köyünde tas veya yumurta dikilir, düğüne gelenler kendi silahlarıyla vurmaya çalışırlardı. Özellikle gençler bu yarışmayı çok severlerdi. Daha sonra havaya ateş ederlerdi. Silah düğünlerin vazgeçilmeziydi. Ancak daha sonraki yıllarda

özellikle terör olaylarının başlamasıyla bu adet terk edilmiştir(K8).

Çeşitli oyunlardan, eğlencelerden sonra kız tarafı gelen misafirlere kavurma, pilav, güveç, fasulye gibi yemeklerden oluşan düğün yemeği verir. Yemekten sonra gelin alayı gelini almak ister ancak gelinin abisi kapıyı tutar ve gelini bırakmaz. Erkek tarafı bunu önceden bildiği için hazırlıklıdır ve gelinin abisine bir hediye verilir. Bunun üzerine kapı açılır ve gelin alınır. Yörede bu geleneğe kapıyı arkadan tutma anlamına gelen “pey beri girewtış” denir. Bu âdet günümüzde de devam etmektedir. Gelini ata bindirme esnasında görülen eski adetlerden biri de bekârlık keçisi anlamına gelen “bıza ezebey” dir. Köyün güçlü kuvvetli erkeklerinden biri gelin dışarı çıkarıldığı veya ata bindirildiği esnada gelini tekrar içeri götürür ve kapıyı arkadan kapatır. Kendisine keçi verilmesi vaadiyle kapıyı açar, sonra köyün gençleriyle keçiyi kesip ziyafet çekerler. Bu âdet günümüzde görülmez ve yeni nesil tarafından pek bilinmez(K9). Daha sonra berbuli grubunun söylediği gelin alma havası türküsü eşliğinde gelin dışarı çıkarılır. Gelin alma türküsü bir ayrılık havası olup yörede buna “haval” denir. Haval, içinde kalıp sözler barındırmakla birlikte doğaçlama söylenir ve duruma göre uzadıkça uzatılır. Bu türkülerde başta gelinin annesi olmak üzere kız tarafına seslenerek artık ayrılık vaktinin geldiği vurgulanır ve gelini teslim etmeleri istenir. Türkülerde damadın ve gelinin niteliklerinden övgüyle bahsedilirken, gelinin iyi bir aileye gideceğine de vurgu yapılır. Bu esnada gelin tarafında bir hüznün yaşanır. Gelinin annesi, kız kardeşleri ve gelinin ağladığı görülür. Aşağıda yakın zamanda bir düğünde söylenmiş bir haval verilmiştir.

| | |
|----------------------------------|---|
| Ax u lélê lê hevale ¹ | Ah u le ley le arkadaşım |
| Verve hını ha radeno, | Düğün artık yola çıkıyor |
| Yeno Gewıl ² miyeno | Gevil köyüne geliyor |
| Bınê Gewılı dar o, | Gevil'in altı ağaçtır/ağaçlıktır, |
| Serê Gewılı dar o | Gevil'in üstü ağaçtır/ağaçlıktır |
| Veyvey ma veyveyo kibar o | Düğünümüz kibar bir düğündür |
| Gelo komo biri nidaro | Herkes, tüm köylüler gelin izleyin |
| Veyve omewo verê beron | Düğün geldi kapıların/evlerin önüne |
| Daykê buke bi teber o | Gelin annesi dışarı çık |
| Ma derguşı xu war verdayı | Çocuklarımızı/bebeklerimizi geride bıraktık |
| Semedê bukê çım siyayi | Kara gözlü gelin için |
| Rewkı rewkı daykê buke rewkı | Acele acele gelinin annesi acele |
| Hini yere wo roj awano | Artık akşamdır güneş batıyor |

1 Makaledeki Zazaca ifadeler Servi bölgesi Zazacası esas alınarak yazılmıştır.

2 Gewıl: Servi bölgesinde bulunan Genç ilçesine bağlı Eskibağ köyünün Çöğürlü mezrası.

| | |
|-------------------------------|---|
| Bukê ma teber ko ma ra ver ko | Gelinimizi dışarı çıkar ve önümüze koy |
| Estoray bukê mı sor u çar o | Gelinimin atı kızdır ve alını beneklidir |
| Çar heme lingon ra xarcalo | Dört ayağı beneklidir(ak benekli) |
| Estoray bukê mı hişawo | Gelinimin atı kişiyor |
| Dewrê hewli gerewo | Ahırın etrafında dolaşiyor |
| Bukê ma bermena | Gelinimiz ağlıyor |
| Kom şirin o, dest nêkena | Köy/memleket tatlıdır elinden gelmiyor |
| Kom xu ra xatır nêwazena | Köyü ile vedalaşmıyor |
| Rojê heştın heyne yena | Sekizinci gün yine gelecek |
| Ax u lêlê lê heval o | Ah u le ley le arkadaşım |
| Bawkê xu ra şermeyena | Babasından utanıyor |
| Daykê xu ra cêz wazena | Annesinden çeyiz istiyor |
| Ma waştâ kênaya ağun o | Biz ağaların kızını istedik |
| Ma da qalın miron o | Beylerin başlık parasını verdik |
| Rısqê kêneyon vılawo | Kızların rızkı dağınıktır/dağılmıştır |
| Çew nizono kom heta wo | Kimse bilmiyor hangi tarafadır/taraftadır |
| Baxtê yin Ella yı ra siya wo | Bahtları Allah tarafından karadır |
| Ax u lêlê lê hevale | Ah u le ley le arkadaşım |
| Turpê hewro siya veceyiyo | Kara bulut kümesi/parçası çıktı |
| Yew xunafê varon varawo | Bir miktar yağmur yağdı |
| Belgê berbuliyon xeremnowo | Türkü söyleyen kızların (berbuli) elbisesini kirletti |
| Ax u lêlê lê hevale (K10) | Ah u le ley le arkadaşım |

Berburi/berbuli grubunun söylediği haval eşliğinde gelin dışarı çıkarılır ve ata (günümüzde gelin arabası) bindirilir. Gelinin çeyizi ve diğer eşyaları da başka araçlara bindirilip türküler eşliğinde yola çıkılır(K7).

Gelin alayının gelini almaya gittiği aralıkta damat evinde de oyunlar oynanır, halaylar çekilir. Özellikle varlıklı ailelerin düğününde “şabaş” adı verilen çalgıcılar gelir. Şabaşlar çeşitli oyunlar oynar, türküler söyler, zaman zaman taklitler yaparak halkı coştururlar ve ortalığı kızıştırıp para toplurlar. Daha mütevazı düğünlerde şabaş çağrılmaz, ancak davul zurna veya kasetçalardan verilen oyun havaları eşliğinde oyunlar oynanır, halaylar çekilir. Daha sonra düğün yemeği yenir. Düğün yemeği genellikle lavaş ekmeği ve ayranla ikram edilen kavurmalı bulgur pilavından oluşur. Yemeklerden sonra oyunlara devam edilir ve oyunlar gelin alayı gelene dek devam eder(K5).

Bölgedeki düğünlerde oynanan halk oyunları halay bölgesi olarak bilinen Diyarbakır, Elazığ, Muş gibi komşu illerin oyunları ile benzerlik gösterir. Düğünlerde govend, kartal oyunu, delilo, çepik, çaçan, diling, meyremo gibi halk oyunları oynanır(Alay,2016, s.84-85)

Düğün alayı köye yaklaşınca berbuli grubu damadın annesine seslenerek şu havalı söylerler:

| | |
|------------------------------|------------------------------------|
| Daykê paşay(zuma) bi teber o | Damadın annesi dışarı çık |
| Veyve kerdo beri ver o | Düğün kapının önüne geldi |
| Paşay ray kerd boni ser o | Damadı dama gönder |
| Pero buk ri ki buk simina | Geline para döksün gelim simlidir |
| Şeker buk ri ki buk şirina | Geline şeker döksün gelin tatlıdır |
| Ax o lêlê lê hevale(K11) | Ah u le ley le arkadaşım |

Bunun üzerine damat dama çıkar ve alay görününce üç el ateş eder. Damadın ateş etmesiyle insanlar damat evinin önünde toplanır, davul zurna çalar, şa-başlar halkı coşturur. Kalabalık “Ki zava ki zava.....zava heeeey, ki buke ki bukeheeeey!”³ diye seslenerek gelin ve damadın ismini söylerler. Berbuli grubu zılgıt çalar. Gelin at üstünde damadın evinin önünde durur, damat damdan gelinin başına şeker, ceviz içi, badem, bozuk para atar. Damadın damdan bunları gelinin başına isabet ettirmesi ve sertçe vurması âdettendir. Bu ara gelinin yanında büyükler çekilir, çocuklar atılanları toplama yarışına girer. Gelin alayıyla gelen ve gelinin yakınlarından biri gelinin inmesine izin vermez. Damat tarafı onu ikna etmek için tarla, koyun, keçi gibi çeşitli vaatler sunar. İkna olduktan sonra gelin attan indirilir, damadın annesi gelinin yanında toprak çanağı yere vurup kırar. Sonra gelinin ayaklarının altına bardak bırakılır. Gelin bu bardağı yere vurup kırar. Toprak çanağın ve bardağın kırılması ailenin kötülüklerden korunması ve gelinin aileye uğurlu gelmesi için yapılır. Aksi halde uğursuzluk geleceğine inanılır. Gelin içeri girmeden önce erkek çocuk doğursun diye kucağına erkek çocuk verilir. Gelin kapı eşiğinden içeri girerken de dinine bağlı, dürüst, imanlı çocuklar doğursun diye başının üstünde Kur’an-ı Kerim tutulur ve böylece içeri alınır(K8).

Damat evinde berbuli grubu, damadın yakınları, gelinin ailesinden biri gelin odasında geline eşlik ederler. İçeride oyunlar oynanır, türküler söylenir. Damat içeri alınincaya kadar eğlence devam eder. Dışarıda damatla beraber kalabalık düğün davetlileri oyunlar oynarlar, halay çekerler, türküler söylerler. Bu oyunlar geç vakte kadar devam eder. Oyunlardan sonra damat içeri alınır ve kalabalık yavaş yavaş dağılır. Kalabalığın dağılmasıyla damat evinde damadın ailesi, düğün süresince damada ve geline rehberlik eden akrabala ve arkadaş çevrelerinden birkaç kişi kalır. Bu esnada damat ve geline nasihatlerde bulunulur. İyi bir aile olmaları ve hayırlı evlatlar doğurmaları için dualar edilir. Damat ve geline ikramlarda bulunulduktan sonra damadın yakın arkadaşlarından ya da akrabalarından evli biri damada, evli bir bayan

3 **Buk ve Zava:** Kürtçede gelin ve damat demektir.

da geline gerdek gecesi hakkında tavsiyelerde bulunur. En sonunda damat gerdek odasına alınarak gelinle baş başa bırakılır.

Bölge düğünlerinde eskiden görülen birtakım âdetler terk edilmiş ya da eski önemini yitirmişken bazı yeni âdetler de görülmeye başlanmıştır. Geleneksel düğün kıyafeti olarak damadın giydiği ceket, yelek, şalvar (bazen de pantolon); gelinin giydiği simli elbise, çarşaf, kırmızı başlık artık yerini şehir düğünlerindeki gibi beyaz gelinlik ve damatlığa bırakmıştır. Eski düğünlerde oyunlar davul zurna, hep bir ağızdan söylenen Zazaca türküler eşliğinde oynanırken günümüz düğünlerinde ise elektrosaz ile Kürtçe ve Zazaca söylenen oyun havaları eşliğinde oynanmaktadır. Eski düğünlerde çağrılan meşhur oyuncular, gençlerin hünerlerini sergiledikleri çeşitli oyunlar günümüz düğünlerinde pek görülmemektedir. Şimdiki düğünlerde görülen düğüne davet, uzaklardan gelecek özel konuklar ve oyuncular içindi. Köylüler hususi davet edilmez, zira çalınan davul zurna duyan herkes için düğüne davetti. Yakın akraba ve eş dostun verdiği çeşitli hediyeler dışında düğünlerde takı takılmazdı. Değişen bu âdetlerde teknolojinin ilerlemesiyle köylerde ulaşım ve iletişim imkânlarının artması, verilen göçler neticesinde başka kültürden etkilenme, gençlerin okumak için dışarı çıkması gibi etkenler önemli rol oynamaktadır. Tüm bunlara rağmen günümüz düğünlerinde de yöreye ait pek çok düğün âdeti devam etmekte ve düğünler oldukça renkli geçmektedir.

1.12. Zifaf (Gerdek) Gecesi

Damat ve gelin baş başa kalınca şükür mahiyetinde iki rekât namaz kılar. Namazdan sonra damat gelinin yüzünü görmek ister. Ancak gelin tüm ısrarlara rağmen yüzünü göstermez. Bunun üzerine damat geline bir hediye verir. Bu genellikle bir tam altın veya saat gibi değerli bir şeydir. Yöredeki bu âdete “yüz görümlüğü” denir.

Yörede bekârete büyük önem verilir. Bu sebeple zifaf gecesinde yatağa bir çarşaf serilir ve sabah damadın büyük yengesi ya da kaynana tarafından alınıp komşuların göreceği şekilde asılır. Bu gelinin iffetli olduğunu gösterirken damadın da muvaffak olduğunun ispatıdır.

Eski düğünlerde zifafı herhangi bir sorun çıkmamışsa damat dışarı çıkıp tüfekte ateş eder. Bu damadın cinsel ilişkide başarı olduğunu gösterir. Silah sesinin gelmemesi durumunda ise bir sorun olduğu düşünülür. Bu da damat için utanılacak bir durumdur. Daha sonra bu adet çeşitli gerekçelerle kaldırılmıştır (K2).

Zifaf gecesinde uygulanan bazı âdetler günümüzde terk edilmiş durum-

dadır. Ancak gelin ve damada yönelik aile büyüklerinin rehberliği devam etmekte ve gecenin dini kaidelere uygun gerçekleşmesi sağlanmaktadır.

1.13. Zeyi

Düğünden bir hafta sonra -genellikle 8.gün- gelinin anne ve babası ziyarete gelir ve birkaç gün misafir kaldıktan sonra gelin ve damatla birlikte köylerine dönerler. Bölgedeki bu âdete “zeyi” denir. Gelinin anne ve babası zeyiye geldiğinde yörede “patila” denilen içine çökelek konulmuş bir sepet ekmek getirirler ve bu ekmekler damadın ailesi tarafından köyde her eve bir tane verilecek şekilde dağıtılır. Bazen de patila yerine ekmeğe “ésir” denilen pekmezden yapılan helva sürülüp her eve dağıtılır. Patila veya helvalı ekmeği alan köylüler de evli çiftin mutluluğu ve kurulan akrabalığın güçlü ve sağlıklı olması için dua ederler, daha sonra gelinin anne ve babasını görmeye giderler. Birkaç gün misafir kaldıktan sonra gelinin anne ve babası gelinle damadı alıp köylerine dönerler. Gelinin köyünde de aynı şekilde her aileye birer tane verilecek şekilde patila ya da ésir sürülen ekmek dağıtılır ve köylülerin duaları alınır. Köylüler de yeni çifti görmeye gelirler ve bu vesileyle damadı yakından tanıma fırsatını bulurlar. Gelinle damat gelinin köyünde kaldıkları süre içinde gelinin yakınları ve komşuları tarafından her gün yemeğe davet edilirler. Zeyinin sonunda gelinle damada hediyeler verilir. Gelinin ailesi çifte, bir koyun veya keçi hediye ederken yakınları da çeşitli hediyeler vererek öylece yeni çifti uğurlarlar. Zeyiden sonra gelin ve damadın aileleri arasında ziyaretlere devam edilir. Bu ziyaretlerle dünürler birbirlerini daha iyi tanır ve akrabalık bağlarını güçlendirirler(K12).

Zeyi âdeti günümüzde de devam etmektedir. Zeyi tarafların yeni akrabalarını daha iyi tanımak ve akrabalık ilişkilerini geliştirmek için atılan önemli bir adımdır. Zeyi ile başlayan tarafların gidip gelmeleri evlilik süresince devam eder.

SONUÇ

Evlenme pek çok âdeti, inanışı ve ritüeli barındıran bir sosyal olgudur. Evlenme âdetleri bir toplumun geçmişten günümüze sahip olduğu kültürel değerleri yansıtır. Bu çalışmada Servi bölgesinde evlenme âdetleri incelenmeye tabi tutularak bölgenin sahip olduğu kültürel zenginlikler ortaya konuldu ve bu vesileyle bölge tanıtılmaya çalışıldı. Araştırma, inceleme ve gözlemlerden, yazılı kaynaklardan ve yüz yüze görüşülen bölge insanının anlattıklarından hareketle şu sonuçlara varılmıştır:

Bölge, evlenme ile ilgili âdetler bakımından çok zengindir. Bilhassa eski

âdetler bölgenin inançlarını, eğlenme anlayışlarını yansıtmaktadır ve bölgede birlik beraberlik, yardımlaşma ve dayanışma gücünün üst seviyede olduğunu göstermektedir. Düğünden günler öncesinde başlayan hazırlıklar, oynanan oyunlar; düğün gününde bölgeye has oyunlar, türküler, gösteriler, yarışmalar düğünlere adeta karnaval havası vermektedir. Düğünden birkaç gün önce davul zurna veya kasetçalardan oyun havalarının çalınmasıyla başlayan ve düğün sonuna kadar devam eden etkinliklere davet edilmeksizin köyden ve komşu köylerden yoğun katılım olması, bölge düğünlerindeki samimiyeti ve toplumsal kaynaşmayı ortaya koymaktadır. “Borlîx/borlîğ” ve “çeyiz serme” âdetlerinde görüldüğü gibi gençlerin evlenebilmesi için eş dost, akraba, konu komşu demeden herkes büyük yardımlaşma ve dayanışma örnekleri sergilenmektedir. Düğünlerde oynanan oyunların çeşitliliği, bölgeye has Zazaca türkülerin söylenmesi, yapılan yarışmalar bölgenin eğlenme/ eğlence yelpazesinin zenginliğini, genişliğini yansıtmaktadır.

Bölgedeki eski evlenme âdetlerinden olan “başlık parası” günümüzde çok az görülmekte ve eskiye nazaran düşük miktarlarda tutulmaktadır. Eski gelenekte başlık parası ailenin gücüne göre belirlenirdi, fazla istenmesi halinde köyün hatırı sayılır kişileri araya girerek makul seviyelere çekilirdi. Bölgede “xela/xelat” olarak bilinen düğün hediyeleri ise günümüzde de alınmaktadır.

Evlenme törenlerinde günümüzde pek de görülmeyen inançların, pratiklerin varlığı; toplumun evlenen gençlerden iyi bir aile olmaları, toplum değerlerine bağlı kalmaları, dinine aile kültürüne bağlı çocuklar dünyaya getirmeleri gibi yüksek beklentilerini ortaya koymaktadır. Aileler, evlilik olayını yalnızca yeni bir yuva kurma ve neslin devamını sağlama olarak görmemektedir, aynı zamanda kendilerine güç katacak yeni akrabalar kazanma olarak değerlendirmektedir. Bu sebeple eski dönemlerde aileler kendine denk gelen, huyunu suyunu iyi bildikleri ailelerle evlilik bağına tercih etmekteydi. Evliliklerde gençlerin fikirleri alınsa bile nihai karar büyüklerindi. Ancak günümüzde ailelerin bu hassasiyeti olmakla birlikte gençlerin tercihleri belirleyicidir.

Eski dönemlerde görülen berdel, beşik kertmesi, levirat ve sororat gibi evlilik türlerine günümüzde yok denecek kadar az rastlanmaktadır. Yeni evli erkeğin ailesi ile yaşaması demek olan “patrilokal” evlilik türü günümüzde oldukça azalmıştır. Eski dönemlerde de az görülen çok eşli evlilik günümüzde yok denecek kadar azdır.

Günümüzde bilim ve teknolojinin gelişmesi, büyük kentlere göçlerin olması, bölgenin evlenme âdetlerini olumsuz etkilemiştir. Ancak bölge halkı

tamamen evlenme âdetlerinden kopmuş değildir. Günümüz düğünlerinde görülen takı takma, davetiye gönderme, gelin damatlık giyme gibi eski kültürde yer almayan âdetler tüm köylere yayılmış durumdadır. Buna karşın düğünlerin hâlâ büyük coşkuyla yapılması, halk oyunlarının oynanması, bölgeye has türkülerin söylenmesi, düğün yemekleri gibi eski düğünleri değerli kılan unsurlar günümüz düğünlerinde de varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- ALAY, Okan,(2016), “Bingöl’de Evlenme Âdetleri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish and Turkic* Volume 11/4 Winter 2016, p. 67-90.
- BAĞLI, Mazhar- Sever, Aysan,(2005), “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (Ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 8
- IRMAK, Yılmaz,(2016), “Doğumdan Ölümüne Bingöl Geçiş Dönemleri İnanç ve Uygulamaları”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,6 (11), s.113-132
- SAMUK, Hidayet, (2017). “Servi Bölgesi ve Köyleri”. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 9-40

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://sozluk.gov.tr/>

KAYNAK KİŞİLER

- K1: Mehmet Çelik,1955, Sarıbudak, Ön Lisans, Emekli,Genç’te İkamet Etmekte.
- K2: Abdurrahman Çelik, 1958, Sarıbudak, Ön Lisans, Emekli. Bingöl’de İkamet Etmekte.
- K3: Rabia Mete,1950, Sarıbudak, İlkokul, Ev Kadını, Bingöl’de Etmekte.İkamet
- K4: Mustafa Samuk, 1949, Çaybaşı, İlkokul, İşçi, Yüreğir’de İkamet Etmekte.
- K5: Hikmet Kalan, 1959, Servi, Lisans, Emekli, Bingöl’de İkamet Etmekte.
- K6: Ahmet Pirinci, 1954, Eskibağ Köyü, Okuryazar, Çiftçi, Eskibağ’da İkamet Etmekte.
- K7: Refika Samuk, 1965, Eskibağ Köyü, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Bingöl’de İkamet Etmekte.
- K8: Efendi Taş, 1959, Servi, Ön Lisans, Emekli, Bingöl’de İkamet Etmekte.
- K9: Mahsun Dinç, 1971, Servi, Lise, Güvenlik Görevlisi, Servi’de İkamet Etmekte.
- K10: Hanım Pirinci, 1950, Eskibağ, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Eskibağ’da ikamet İkamet Etmekte.
- K11: Delal Samuk, 1950, Eskibağ, Okuryazar, Ev Hanımı, Çaybaşı’nda İkamet Etmekte.
- K12: Fatma Pirinci, 1930, Palu, Okuryazar Değil, Ev Hanımı, Eskibağ’da İkamet Etmekte.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN YAŞAM MERKEZLERİ İLE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Kasım TATLILIOĞLU*

Özet

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin yaşam merkezleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın kapsamını Bingöl Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma, 2011-2012 Bahar Dönemi Eğitim-Öğretim Yılında, Bingöl Üniversitesinin farklı bölümlerinde öğrenim gören 116 (%57) kız, 88 (%43) erkek olmak üzere toplam 204 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Katılımcılar; Bingöl Üniversitesinin, Ziraat Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi ve İlahiyat Fakültelerinde öğrenim görmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 91'i birinci sınıf, 79'u ikinci sınıf ve 34'ü ise üçüncü sınıfta öğrenimini sürdürmektedir. Katılımcılar, random yöntemiyle seçilmiştir. Öğrencilere, araştırmanın değişkenlerinden olan psikolojik iyi-oluşu ölçmek için, Ryff (1989) tarafından geliştirilmiş 84 maddelik "Psikolojik İyi-olma Ölçeği" uygulanmıştır. Ayrıca bu ölçekle beraber katılımcılara, Bacanlı (1997) tarafından geliştirilen "Sosyo-ekonomik Düzey Ölçeği" uygulanmıştır. Üniversite öğrencilerinin aylık harcama miktarlarına göre farklılıklar elde edilen verilerin çözümlenmesinde SPSS Statistics 20.00 programı kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; Betimsel istatistik ve Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre; yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin; "özerklik", "çevresel hâkimiyet", "bireysel gelişim", "diğerleriyle olumlu ilişkiler", "yaşam amaçları" ve "öz-kabul" puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Üniversite öğrencisi, yaşam merkezi, psikolojik iyi oluş, sosyo-ekonomik durum.

A RESEARCH OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN LIFE CENTER AND PSYCHOLOGICAL WELL BEING OF UNDERGRADUATES: THE SAMPLE OF BINGOL UNIVERSITY

Abstract

In this research, the relation between undergraduates' life center and their psychological well being was examined. The scope of the research consists of Bingöl University students. The research was conducted on 204 undergraduates including 116 (%57) females, 88 (%43) males who were studying on different departments of Bingol University during 2011-2012 spring semester. Participants were studying in Faculty of

* Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü.

ORCID: 0000-0001-5964-4343

(Makale Gönderim Tarihi: 06.12.2020-Makale Kabul Tarihi: 30.12.2020)

Agriculture, Arts and Sciences Faculty, Theology Faculty of Bingol University. 91 of participants were juniors, 79 of them were sophomores and 34 of them were third graders. The participants were chosen randomly. To scale psychological well-being which was one of the variants, 84-item "Psychological well-being scale" developed by Ryff (1989) was applied on the undergraduates. "Socio-economic status scale" developed by Bacanlı (1997) was also applied on the participants. SPSS Statistics 20.00 Programme was used to analyze the datas. Descriptive statistics, F Test and one-way Anova were used to examine the datas. According to the research data, analysis of variance puts that there has been observed no statistically dramatic difference between the average "autonomy", "environmental mastery", "personal growth", "positive relations with other", "purpose in life", "life purposes" and "self-acceptance" of university students with different wellness centers.

Key words: Undergraduate, life center, psychological well being, socio-economic status.

1. GİRİŞ

Son yıllarda, davranış bilimciler, insanların problemleri yerine bireylerin olumlu yönlerine odaklanmışlardır (Kuyumcu & Güven, 2012: 590; Kuzucu, 2006; Cenkseven, 2004; Cenkseven & Akbaş, 2007; Çeçen & Cenkseven, 2007). Psikolojik iyi oluş kavramı ilk olarak Bradburn tarafından 1960'lı yıllarda ortaya atılmıştır. Psikolojik iyi oluş bakış açısına göre insanın iyi oluşu, iyi hissetmekten daha çok iyi yaşama ve iyi şeyler yapma olarak tanımlanmıştır (Forgeard, Jayawickreme, Kern & Seligman, 2011; akt: Telef, Uzman & Ergün, 2013: 1299). Son yıllarda, psikolojik iyi oluş ve mutluluk üzerine çeşitli araştırmalar yapılmaktadır (Samman, 2007). Psikolojik iyi oluş, 1980'li yıllarda deneysel çalışmalar ile başlamış, zorluklar ile yüz yüze geldiğinde kendini gerçekleştirme ve anlamlı bir yaşam için kişinin potansiyellerini vurgulayan daha önceki klinik ve yetişkin gelişim psikolojisi teorilerine dayanmaktadır (Telef, 2013: 374). Huppert'e (2009: 137) göre, psikolojik iyilik, devam eden iyi ve etkili bir yaşama, duyguların kontrolüyle, amaca yönelik duygularla kişinin potansiyel gelişimi ile ilgilidir. Sürdürülebilir iyilik hali her zaman iyi olmayı gerektirmez. Ayrıca, acı veren duyguların deneyimi (hayal kırıklığı, kaygı, başarısızlık, vb.) yaşamın normal bir parçası olup, iyilik hali, olumsuz ve acı verici duyguları da yönetebilmeyi de ifade eder. "Psikolojik esenlik" ifadesi, bir bireyin duygusal sağlığını ve genel işleyişini tanımlamak için kullanılır. Yüksek psikolojik esenlik, mutlu hissetmek ve iyi yapmakla ilgilidir. Psikolojik iyilik hali yüksek olan insanlar kendilerini yetenekli, mutlu, iyi desteklenmiş ve yaşamdan memnun hissettiklerini bildirirler (<https://www.verywellmind.com>).

Psikolojik iyi olma, diğer birçok psikolojik yapı gibi çok yönlü ve farklı alt boyutlara sahip olduğu için operasyonel olarak tanımlanması oldukça önemlidir (Seligman & Chickzentmihalyi, 2000; akt: Akın, 2008). Ryff (1989a; 1989b); Ryff & Keyes (1995) ve Keyes, Shmotkin & Ryff 'a (2002) göre, psikolojik iyi olma; *“bireyin kendi sınırlılıklarının farkında olarak kendini olumlu algılaması, çevresiyle sağlam ilişkiler kurması ve istediği şekilde çevresini oluşturması, yaşamının amacını ve anlamını kavrayarak bağımsız hareket edebilmesi, yapabileceklerinin farkında ve onları gerçekleştirmek için çabalayan, çalışan”* olarak tanımlanmaktadır.

Günümüzde anladığımız anlamda psikolojik iyi oluş kavramını Ryff ortaya atmıştır. Ryff, pozitif psikoloji literatürüne *“psikolojik iyi oluş”* kavramını kazandırmış ve psikolojik açıdan sağlıklı olan bireylerin hangi özelliklere sahip olması gerektiği ile ilgili kuramsal bir yaklaşım ortaya koymuştur. Ryff'a göre, psikolojik açıdan sağlıklı bir bireyin altı boyutta yeterli ve iyi durumda olması gerekmektedir (Gülaçtı, 2009; Doğan, Doğan, 2013; Göcen, 2013: 5; Balci, 2011). Ryff ve arkadaşları psikolojik iyi olma hali kavramını geliştirirken bireysel tecrübelerle odaklanarak psikolojik fonksiyonların altı farklı yönünü tanımlamışlardır. Diğer taraftan Ryff (1995), çok boyutlu bir psikolojik iyi olmadan bahsetmiş, psikolojik iyi olmanın temelinde haz almanın bulunduğunu savunan hazcılığı veya mutluluğu, yaşam doyumunu ve olumlu ve olumsuz duygulanım arasındaki dengeyi ön plana alan öznel iyi olma yaklaşımlarını yetersiz bulmuştur.

Ryff (1989a; 1989b) ve Ryff & Keyes (1995: 719-727) çok boyutlu bir psikolojik iyi oluş modelini benimsemiş ve psikolojik iyi olmanın altı alt boyuttan bahsetmiştir. Ryff'a göre, bu altı boyutta yeterli olan bireyler psikolojik anlamda iyi durumdadırlar.

Psikolojik iyi oluş, *“başkalarıyla olumlu ilişkiler, kişisel hâkimiyet, özerklik, yaşamdaki amaç ve anlam duygusu ve kişisel gelişim ve gelişme”* olmak üzere altı alt boyuttan oluşur.

Kişinin geçmiş ve şu anki durumuna dair olumlu değerlendirmeleri *“kendini kabul”*,

Kendisinin her daim gelişip büyüdüğüne dair duygusu *“bireysel gelişim”*,

Kişinin hayatının amacı ve anlamının var olduğuna dair inancı *“yaşam amacı”*,

Etrafındaki insanlarla girmiş olduğu ilişkilerdeki kalite *“diğerleriyle olumlu ilişkiler”*,

Kişinin kendi hayatıyla beraber etrafını da yönetebilmesindeki etkililiği “*çevresel hâkimiyet*”,

Kendi başına karar verme duygusu olan “*özerklik*” tir (Samman, 2010; Akın, 2008; Dodge ve diğ., 2012; <https://en.wikipedia.org>; <https://www.robertsoncooper.com>).

Diener’e (2000) göre, psikolojik iyilik halinin iki önemli yönü vardır. Bunlardan ilki, insanların ne kadar olumlu duygular ve mutluluk duyguları yaşadıklarıyla ilgilidir. Bazen psikolojik iyilik halinin bu yönü öznel iyi oluş olarak adlandırılır. Dolayısıyla, psikolojik iyilik halindeki iki önemli bileşen, zevk aldığımız bir şeyin getirdiği öznel mutlu duygular ve hayatlarımızla yaptığımızın bir anlamı ve amacı olduğu hissidir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmada, “*üniversite öğrencilerinin yaşam merkezleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki bir ilişki var mıdır?*” sorusuna cevap aranmıştır. Psikolojik iyi oluş üzerine gerçekleştirilen araştırmalar psikolojik bozuklukların etyojisini, gelişimini ve sonuçlarını anlamak açısından önemlidir.

3. YÖNTEM

3.1. Çalışma Grubu

Tablo 1. Katılımcıların cinsiyete göre dağılımı

| Cinsiyet | N | % |
|----------|-----|------|
| Kız | 116 | %57 |
| Erkek | 88 | %43 |
| Toplam | 204 | %100 |

Tablo 1’de görüldüğü gibi, araştırma 116 (%57) kız, 88 (%43) erkek olmak üzere toplam 204 üniversite öğrencisi üzerinde yürütülmüştür.

Tablo 2. Katılımcıların sınıf düzeylerine göre dağılımı

| Bölüm | N | % |
|--------|-----|-------|
| sınıf | 91 | %44,6 |
| sınıf | 79 | %38,7 |
| sınıf | 34 | %16,6 |
| Toplam | 204 | %100 |

Tablo 2’de görüldüğü gibi, katılımcıların 91’i (%44) birinci sınıf, 79’u (%38) ikinci sınıf ve 34’ü (%16) ise üçüncü sınıfta öğrenim görmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların bölümlere göre dağılımı

| Bölüm | N | % |
|---------------------|-----|-------|
| Felsefe | 63 | %30,8 |
| Tarla bitkileri | 37 | %18,1 |
| Edebiyat | 35 | %17,1 |
| Temel dini bilimler | 30 | %14,7 |
| Sosyoloji | 22 | %10,7 |
| Bahçe bitkileri | 17 | %8,3 |
| Toplam | 204 | %100 |

Tablo 3'te görüldüğü gibi, katılımcıların 63'ü (%30) felsefe, 37'si (%18) tarla bitkileri, 35'i (%17) edebiyat, 30'u (%14) temel dini bilimler, 22'si (%10) sosyoloji, 17'si (%8) bahçe bitkileri bölümünde öğrenim görmektedirler. Bu dönemde, üniversitede, 4. Sınıf öğrencileri olmadığı için, 4. sınıf öğrencilerine uygulama yapılamamıştır.

3.2. İşlem

Araştırma, 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Bingöl Üniversitesinin farklı bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Araştırmaya bütün katılımcılar gönüllülük esasına göre katılmışlardır. Araştırmaya katılan her öğrenciye araştırmanın amacı önceden açıklanmıştır. Katılımcılar, random yöntemiyle seçilmiştir. Ölçek soruları, katılımcılara yüz yüze uygulanmıştır. Katılımcılara uygulanan ölçeklerden elde edilen veriler toplandıktan sonra kodlanarak bilgisayara yüklenmiştir. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde IBM SPSS Statistics 20.00 programı kullanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin yaşam merkezleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkiler, F testi (ANOVA) ile incelenmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, Bacanlı (1997) tarafından geliştirilen "*Kişisel Bilgi Formu*" ve Ryff'ın (1989) geliştirdiği "*Psikolojik İyi Olma Ölçeği*" uygulanmıştır.

3.3.1. Sosyo-Ekonomik Düzey Ölçeği (SED Ölçeği): Kişisel bilgi formunda araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-ekonomik statülerini (SES) belirlemek amacıyla, Bacanlı (1997) tarafından geliştirilen "Sosyo-ekonomik düzey ölçeği" araştırmanın amacına uygun olmayan bazı maddeler çıkarılarak, bazı maddeler ise güncelleştirilerek yer verilmiştir.

3.3.2. Psikolojik İyi Olma Ölçeği (PİO Ölçeği): Bu çalışmada veri toplama aracı olarak Ryff'ın (1989a) geliştirdiği, Cenkseven (2004) ve Akın'ın (2008) geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yaptığı "Psikolojik İyi Olma Ölçeği (PİOÖ) kullanılmıştır. Güvenirlik çalışmaları 475 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ryff geliştirdiği ölçekle kişilerin psikolojik iyi oluş düzeylerini ölçmeyi amaçlamış ve ölçeğini yapısal olarak çok boyutlu psikolojik iyi oluş modeline dayandırmıştır. Psikolojik İyi Olma Ölçeği, psikolojik iyi olma modelini temel alarak, 6 alt boyuttan ve her bir boyutu 14 maddeden oluşan toplam 84 maddelik bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 84, en yüksek puan ise 504'dür. Psikolojik iyi oluş ölçeklerinin iç tutarlılık katsayılarının .87 ile .96, test-tekrar test güvenirliliğinin ise .78 ile .97 arasında değiştiği görülmüştür. Bu çalışma kapsamında ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .89 olarak hesaplanmıştır. Psikolojik İyi Oluş Ölçekleri Türkçe ve orijinal form puanları arasındaki korelasyonlar, özerklik alt ölçeği için .94, çevresel hakimiyet için .97, bireysel gelişim için .97, diğerleriyle olumlu ilişkiler için .96, yaşam amaçları için .96 ve öz-kabul için .95 olarak bulunmuştur. Açımlayıcı faktör analizinde toplam varyansın %68'inin açıklandığı ve maddelerin 6 faktörde toplandığı görülmüştür. Faktör yükleri .30 ile .94 arasında sıralanmaktadır. Bulunan güvenilirlik katsayısı ölçeğin yeterince güvenilir olduğunu ve amaca uygun olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Doğrulayıcı faktör analizinde uyum indeksi değerleri RMSEA= .07, NFI= .97, CFI= .98, GFI= .93 ve SRMR= .06 olarak bulunmuştur (Telef, 2013: 376). Bu ölçme aracı, psikolojik iyi olma yapısının özelliklerini ölçen ve bireyin kendisi hakkında bilgi vermesine dayanan (self-report) bir ölçektir. Maddelerin cevaplanmasında "hiç katılmıyorum" ile "tamamen katılıyorum" arasında derecelendirilmiş altılı likert tipi seçenekler işaretlenmektedir. Her bir alt ölçekte yer alan maddelerin yaklaşık yarısı ters kodlanmaktadır. Ters puanlanan maddeler kodlanması yapıldıktan sonra, her alt boyuta ait 14 maddenin puanları toplanır. Alt boyuta ait puanların yüksek olması, o alt boyut değerinin yüksek olduğu anlamına gelir. Her bir faktör için iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alfa) hesaplanmıştır. Kendini kabul .93; diğerleriyle olumlu ilişkiler .91; Özerklik .86; çevresel hakimiyet .90; yaşam amacı .90; kişisel gelişim .87 bulunmuştur. Her birinin ölçüt geçerliğini belirlemek için 20 maddelik aile formu ile korelasyonuna bakılmıştır. Aile formu ve 14 maddelik formu arasındaki korelasyon .97 ve .98 arasında sıralanmıştır. Altı haftanın üzerinde test-tekrar test güvenilirlik katsayısı altı faktör için .81'den .88'e kadar sıralanmaktadır (Cenkseven, 2004). Bu araştırmada bu ölçeğin seçilmesindeki neden, ölçeğin hem ge-

çerlik ve hem güvenilirlik açısından yeterli oluşudur. Psikolojik bir test için hesaplanan güvenilirlik katsayısının .70 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenilirliği için genel olarak yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2010; Karasar, 1994; Karasar, 1995).

4.BULGULAR

Tablo 4. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Özerklik” puanlarının Betimsel İstatistikleri

| Yaşam Merkezi | N | \bar{x} | Std. Sapma |
|---------------|-----|-----------|------------|
| İl Merkezi | 102 | 47,71 | 6,20 |
| İlçe Merkezi | 76 | 47,85 | 4,75 |
| Kasaba | 8 | 44,87 | 4,18 |
| Köy | 39 | 46,87 | 5,46 |
| Toplam | 225 | 47,51 | 5,56 |

Tablo 4a. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Özerklik” puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Varyans Analizi tablosu

| Varyansın Kaynağı | Kareler Toplamı | Sd | Kareler Ortalaması | F | p |
|-------------------|-----------------|-----|--------------------|------|------|
| Gruplar arası | 84,799 | 3 | 28,266 | ,913 | ,436 |
| Grup içi | 6843,397 | 221 | 30,966 | | |
| Toplam | 6928,196 | 224 | | | |

Tablo 4’de, üniversite öğrencilerinin yaşadıkları yerin (il, ilçe, kasaba ve köy) puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları gösterilmiştir. Tablo 1a’da ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “özerklik” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{3-221}=,913, p>.05$). Elde edilen bu sonuca göre, üniversite öğrencilerinin yaşadıkları yerin (il, ilçe merkezi, kasaba ve köy) “özerklik” duyguları üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı görülmektedir. “Özerklik” duygusu ile üniversite öğrencilerinin yaşadıkları yer arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmaması, üniversite yıllarında öğrencilerin kendi başına karar verme becerilerini kazanmaları ile açıklanabiliriz.

Tablo 5. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Çevresel hâkimiyet” puanlarının Betimsel İstatistikleri

| Yaşam Merkezi | N | \bar{X} | Std. Sapma |
|---------------|-----|-----------|------------|
| İl Merkezi | 102 | 48,95 | 7,53 |
| İlçe Merkezi | 76 | 50,36 | 6,90 |
| Kasaba | 8 | 46,62 | 7,72 |
| Köy | 39 | 49,20 | 5,47 |
| Toplam | 225 | 49,39 | 7,01 |

Tablo 5a. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Çevresel hâkimiyet” puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Varyans Analizi tablosu

| Varyansın Kaynağı | Kareler Toplamı | Sd | Kareler Ortalaması | F | p |
|-------------------|-----------------|-----|--------------------|-------|------|
| Gruplar arası | 154,909 | 3 | 51,636 | 1,051 | ,371 |
| Grup içi | 10862,673 | 221 | 49,152 | | |
| Toplam | 11017,582 | 224 | | | |

Tablo 5’de, üniversite öğrencilerinin yaşadıkları yerin (il, ilçe, kasaba ve köy) puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları gösterilmiştir. Tablo 2a’da ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “çevresel hâkimiyet” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{3-221}=1,051, p>.05$). Çevresel hâkimiyet, kişinin kendi hayatıyla, diğerlerinin de hayatını yönetebilmesi anlamına gelmektedir. Bu sonuçlara göre, üniversite öğrencilerinin yaşadıkları yer ile çevresel hâkimiyetleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmamasını, üniversite yaşamlarında edinilmiş olan öz-güven duyguları ile açıklayabiliriz.

Tablo 6. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Bireysel gelişim” Puanlarının Betimsel İstatistikleri

| Yaşam Merkezi | N | \bar{X} | Std. Sapma |
|---------------|-----|-----------|------------|
| İl Merkezi | 102 | 52,83 | 7,21 |
| İlçe Merkezi | 76 | 51,57 | 7,51 |
| Kasaba | 8 | 51,75 | 8,06 |
| Köy | 39 | 50,87 | 7,03 |
| Toplam | 225 | 52,03 | 7,30 |

Tablo 6a. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Bireysel gelişim” puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Varyans Analizi tablosu

| Varyansın Kaynağı | Kareler Toplamı | Sd | Kareler Ortalaması | F | p |
|-------------------|-----------------|-----|--------------------|------|------|
| Gruplar arası | 134,230 | 3 | 44,743 | ,836 | ,475 |
| Grup içi | 11824,552 | 221 | 53,505 | | |
| Toplam | 11958,782 | 224 | | | |

Tablo 6’da, üniversite öğrencilerinin yaşadıkları yerin (il, ilçe, kasaba ve köy) puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir. Tablo 3a’da ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “bireysel gelişim” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{3-221}=,836, p>.05$). Bireysel gelişim, kendisinin her daim gelişip büyüdüğüne dair duygusunu ifade etmektedir. Üniversite öğrencilerinin, yaşadıkları yer ile bireysel gelişim puanları arasında anlamlı bir ilişkinin olmamasını, teknolojik gelişmelerle açıklayabiliriz. Çağımız bir teknoloji çağıdır. Dünya, bu sayede küçük bir köy haline dönüşmüştür. Bu yüzden, her birey, internet ve sosyal ağlardan kendini geliştirme imkânına sahip olabilmektedir.

Tablo 7. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Diğerleriyle olumlu ilişkiler” puanlarının Betimsel İstatistikleri

| Yaşam Merkezi | N | \bar{X} | Std. Sapma |
|---------------|-----|-----------|------------|
| İl Merkezi | 102 | 50,34 | 8,56 |
| İlçe Merkezi | 76 | 51,59 | 8,39 |
| Kasaba | 8 | 48,62 | 8,68 |
| Köy | 39 | 49,94 | 7,07 |
| Toplam | 225 | 50,63 | 8,25 |

Tablo 7a. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Diğerleriyle olumlu ilişkiler” puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Varyans Analizi tablosu

| Varyansın Kaynağı | Kareler Toplamı | Sd | Kareler Ortalaması | F | p |
|-------------------|-----------------|-----|--------------------|------|------|
| Gruplar arası | 128,998 | 3 | 42,999 | ,629 | ,597 |
| Grup içi | 15117,118 | 221 | 68,403 | | |
| Toplam | 15246,116 | 224 | | | |

Tablo 7’de, üniversite öğrencilerinin yaşadıkları yerin (il, ilçe, kasaba ve köy) puan ortalamaları ve standart sapmaları gösterilmiştir. Tablo 4a’da ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “diğerleriyle olum-

lu ilişkiler” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{3-221}=,629, p>.05$). “*Diğerleriyle olumlu ilişkiler*”, etrafındaki insanlarla girmiş olduğu ilişkilerdeki kalitenin önemini ifade etmektedir. Üniversite öğrencilerinin, yaşadıkları yer ile “*Diğerleriyle olumlu ilişkiler*”, puanları arasında anlamlı bir ilişkinin olmamasını, öğrencilerde olumlu sosyal ilişkilerin kazanılmış olması ile açıklayabiliriz.

Tablo 8. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Yaşam amaçları” puanlarının Betimsel İstatistikleri

| Yaşam Merkezi | N | \bar{X} | Std. Sapma |
|---------------|-----|-----------|------------|
| İl Merkezi | 102 | 49,29 | 6,21 |
| İlçe Merkezi | 76 | 49,84 | 6,82 |
| Kasaba | 8 | 45,37 | 8,15 |
| Köy | 39 | 49,02 | 4,98 |
| Toplam | 225 | 49,29 | 6,32 |

Tablo 8a. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Yaşam amaçları” puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Varyans Analizi tablosu

| Varyansın Kaynağı | Kareler Toplamı | Sd | Kareler Ortalaması | F | p |
|-------------------|-----------------|-----|--------------------|-------|------|
| Gruplar arası | 148,509 | 3 | 49,503 | 1,242 | ,295 |
| Grup içi | 8808,131 | 221 | 39,856 | | |
| Toplam | 8956,640 | 224 | | | |

Tablo 8’de, üniversite öğrencilerinin yaşadıkları yerin (il, ilçe, kasaba ve köy) puan ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir. Tablo 5a’de ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{3-221}=1,242, p>.05$). Yaşam amacı, kişinin hayatının amacı ve anlamının var olduğuna dair inancını ifade etmektedir. Üniversite öğrencilerinin, yaşadıkları yer ile “yaşam amaçları” puanları arasında anlamlı bir ilişkinin olmamasını, üniversite öğrencilerinde geleceğe yönelik amaçlarının bilincinde olmaları ile açıklayabiliriz. Meslek seçme ve meslekte belli bir yere gelme bu dönemin bireylerinin ortak bir yaşam amacı haline geldiğini söyleyebiliriz.

Tablo 9. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Öz-kabul” puanlarının Betimsel İstatistikleri

| Yaşam Merkezi | N | \bar{X} | Std. Sapma |
|---------------|-----|-----------|------------|
| İl Merkezi | 102 | 46,2549 | 7,11391 |
| İlçe Merkezi | 76 | 47,7500 | 7,33053 |
| Kasaba | 8 | 45,3750 | 7,28869 |
| Köy | 39 | 47,0513 | 5,92474 |
| Toplam | 225 | 46,8667 | 6,99617 |

Tablo 9a. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin “Öz-kabul” puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin Varyans Analizi tablosu

| Varyansın Kaynağı | Kareler Toplamı | Sd | Kareler Ortalaması | F | p |
|-------------------|-----------------|-----|--------------------|------|------|
| Gruplar arası | 116,605 | 3 | 38,868 | ,792 | ,500 |
| Grup içi | 10847,395 | 221 | 49,083 | | |
| Toplam | 10964,000 | 224 | | | |

Tablo 9’da, üniversite öğrencilerinin yaşadıkları yerin (il, ilçe, kasaba ve köy) puan ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir. Tablo 6a’da ise bu değerlere uygulanan tek yönlü varyans analizi sonuçları görülmektedir. Yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin öz-kabul puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{3-221}=,792$, $p>.05$). “Öz-kabul”, kişinin geçmiş ve şu anki durumuna dair olumlu değerlendirmeleri anlamına gelmektedir. Üniversite öğrencilerinin, yaşadıkları yer ile “Öz-kabul”, puanları arasında anlamlı bir ilişkinin olmamasını, üniversite öğrencilerinde benlik saygılarının olumlu yönde gelişmesi ile açıklanabilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen bulguların sonuçlarına göre; yaşam merkezleri (il, ilçe, kasaba ve köy) farklı olan üniversite öğrencilerinin, psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından olan, “özerklik” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($F_{3-221}=,913$, $p>.05$); yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından olan, “çevresel hâkimiyet” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($F_{3-221}=1,051$, $p>.05$); yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından olan “bireysel gelişim” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans ana-

lizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($F_{3-221}=,836$, $p>.05$); yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi-oluşun alt boyutlarından olan, “*diğerleriyle olumlu ilişkiler*” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($F_{3-221}=,629$, $p>.05$); yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından olan, “*yaşam amaçları*” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ($F_{3-221}=1,242$, $p>.05$) ve yaşam merkezleri farklı olan üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşun alt boyutlarından olan, “*öz-kabul*” puan ortalamaları arasındaki farkı belirlemek amacıyla yapılan varyans analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($F_{3-221}=,792$, $p>.05$). Bu sonuçlarda gösteriyor ki, yaşam merkezi (il, ilçe, kasaba ve köy) ile psikolojik iyi-oluş arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Bu durumu, psikolojik iyi oluşu etkileyen kültürel faktörler başta olmak üzere farklı faktörlere bağlayabiliriz. Psikolojik iyi oluşu etkileyen çok sayıda faktör vardır. Tek bir değişkenin hiçbir zaman varyansın çoğunu açıklayamayacağı görülmüştür. Yani psikolojik iyi oluşa çok sayıda değişken etkiye bulunabilmektedir. Yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, statü, kişilik, ebeveyn tutumu ve kültüre kadar birçok değişken iyi oluşu etkilemektedir. Bunlardan herhangi birinin öncelikli etkisinin olduğunu söylemek çok da gerçekçi değildir. Diener’e (1994) göre, olumlu psikolojik iyi oluş, birçok kaynaktan ortaya çıkabilir. Mutlu bir evlilik, örneğin tatmin edici bir iş veya başka bir kişiyle anlamlı bir ilişki olduğu gibi katkı sağlar.

Aşağılayıcı ve ödüllendirici olmayan bir çalışma ortamı, yerine getirmeyen yükümlülükler ve tatmin edici olmayan ilişkilerde olduğu gibi, psikolojik iyi olma hali de olumsuz etkilenebilir. Olumsuz sosyal sonuçlar, olumlu sosyal sonuçlardan daha güçlü bir şekilde refahla ilişkili olduğundan, sosyal etkileşim refah üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. [8] Çocukluk çağı travmatik deneyimleri, yetişkin yaşamı boyunca psikolojik refahı azaltır ve çocuklarda, ergenlerde ve yetişkinlerde psikolojik dayanıklılığa zarar verebilir (<https://en.wikipedia.org>).

Psikolojik iyi oluş konusunda, yurt dışında ve yurt içinde son yıllarda araştırmalar yoğunluk kazanmıştır. Psikolojik sağlıkla ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde genelde psikolojik sağlığın olumsuz yönü ele alınmış, psikolojik işlevselliğin olumlu yönü daha az inceleme konusu yapılmış ve bu konuda eksikliklere değinilmiştir. Son yıllarda psikolojik sağlık ile ilgili çalışmalarda artış olmuştur. Psikologların bireyin olumsuz yönlerine, dair yayınladıkları maka-

lelerden ancak 17'de 1'inin olumlu durumlar üzerinde olduğunu belirtmektedirler (Ryff & Singer, 1996; Diener & Lucas, 2000; akt: Kuzucu, 2006). Ryan & Deci'ye (2000b) göre, psikolojik ihtiyaçların doyumu bireylerin iyi olma düzeylerini de etkilemektedir. Troy, Bezner, Drablas, Zambarano & Steinhardt'e (2000) göre, sağlığın psikolojik boyutunun çekirdeği, yaşam koşulları ve olaylar bir tecrübe olarak pozitif sonuçlar olarak algılanır. İhtiyaçların doyurulma düzeyi, doğrudan insanların iyi olma düzeyleri ile ilişkilidir.

Huppert'e (2009) göre, "Psikolojik iyilik", yaşamların iyi gitmesi ile ilgilidir. İyi hissetme ve etkili bir şekilde çalışmanın birleşimidir. " Bu nedenle, tanım gereği, yüksek psikolojik iyi oluşa sahip insanlar kendilerini mutlu, yetenekli, iyi desteklenmiş, yaşamdan memnun vb. şekillerde olumlu duygulara sahiptir. Huppert, beyin aktivasyon paternleri, nörokimyasal etkiler ve genetik faktörlerin aracılık ettiği daha iyi fiziksel sağlığı içeren psikolojik iyi oluşun sonuçlarının da olduğunu iddia etmektedir.

Kuzucu'nun (2006) "*duyguları fark etmeye ve ifade etmeye yönelik bir psiko-eğitim programının, üniversite öğrencilerinin duygusal farkındalık düzeylerine, duyguları ifade etme eğilimlerine, psikolojik ve öznel iyi oluşlarına etkisi*" adlı yaptığı araştırma sonucuna göre, üniversite öğrencilerinin psikolojik ve öznel iyi oluşları bazı değişkenler açısından incelenmiş ve sonuçta psikolojik iyi oluş boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı sonucu elde edilmiştir.

Sonuç olarak, psikolojik sağlık, psikolojik bir rahatsızlığın olmaması olarak artık anlaşılmalı, aksine bireylerin kendilerini yaşam boyu geliştirmeleri üzerine odaklanmalıdır. Psikolojik iyi oluşa çok sayıda değişken etki etmektedir. Psikolojik iyi olmanın yüksekliği; kendi kararlarını veren, sorumluluk alabilen, yaşamdan zevk alabilen, hayata katkıda bulunan, üretken ve yaşam amaçları olan bir bireyin varlığını yansıtmaktadır. Bu da araştırma örneğine katılan bireylerin doyumsuzluktan ve yoksunluktan çok fazla etkilenmeyen hayatın anlamlılığı konusunda yüksek düzeye sahip bireyler olduğunu göstermektedir. Buna göre kişinin sahip olduğu imkânlar ve maddi durumun, bireye sahip olduğu gerçeklerle daha iyi bir uyum yakalamasına, kendiyile barışık olmasına etki ettiği görülmektedir.

Psikolojik iyi oluşu etkileyen etmenler genel olarak ele alındığında demografik değişkenlerin iyi oluş varyansının çok az bir kısmını açıkladığı görülmektedir. Bu noktada psikolojik iyi oluşa etkisi olacağı düşünülen, başka değişkenlerin incelenmesi yararlı olabilir. Bu bulgulardan hareketle araştırmacılar üniversite öğrencileri üzerinde diğer olası değişkenleri kontrol edildiği bir örnekleme incelenmesi alan yazına yeni katkılar sağlayabilir. Bu

konuda deneysel, yarı deneysel ve boylamsal araştırmalar yapılmıştır. Sosyal ilişkileri iyi bir durumda tutmak, psikolojik iyi olma durumunu artırdığından bireylerin sosyal beceri eğitimi, atılganlık eğitimi ve iletişim becerileri eğitimi almaları bireylerin kendilerini değerli ve içe yarar hissetmeleri ve böylece psikolojik iyi oluş düzeylerinin yükselmesi için rekreasyon eğitimi (bir insanın hayatını canlandırması, hayatını yenilemesi, boş vakitlerini çeşitli aktiviteler ile değerlendirmesi) almaları önerilebilir (Özen, 2010).

Bu araştırma, Bingöl Üniversitesi'nin farklı bölümlerinde öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri ile sınırlıdır. Bu yüzden araştırmanın sonuçları tüm üniversite öğrencileri için genellenemez. Araştırma sonuçlarından yola çıkarak üniversite bünyesinde üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluşlarını arttırmaya ve bunun yanı sıra her türlü psikolojik sorunlarını çözmelerinde yardımcı olabilecek psikolojik danışma merkezleri yaygınlaştırılmasının gerekliliği önerilebilir. Farklı üniversitelerde, üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi oluş durumlarını inceleyen araştırmalar yapılarak daha geniş bir örneklem grubu ile araştırmanın kapsamı genişletilebilir. Bu noktada psikolojik iyi oluşa etkisi olacağı düşünölen başka değişkenlerin incelenmesi yararlı olacaktır. Araştırma sonucundan hareketle alanda araştırma yapacak kişilere, deneysel yöntemde benzer araştırmalar modelleyerek değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini ortaya koymaları yeni ve özgün bulguların elde edilmesinde fırsat sağlayacaktır. Olumlu psikolojik sağlığa dair ve psikolojik iyi oluşun bir bütün haline gelmesine katkı sağlayan yapıları ortaya koymak psikolojik iyi oluşu anlamak için faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- AKIN, A. (2008). Scales Of Psychological Well-Being: A Study of Validity and Reliability, *Educational Science: Theory & Practice*, 8(3), 721-750.
- BACANLI, H. (1997). Sosyal İlişkilerde Benlik: Kendini Ayarlamanın Psikolojisi. İstanbul: MEB Yayınları.
- BALCI, F. (2011). Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali ile Dini İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2010). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- CENKSEVEN, F. (2004). Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- CENKSEVEN, F. & Akbaş, T. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi, *Türk Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 43-65.
- CENKSEVEN, F. & Sarı, M. (2009). Öğretmenlerde Öznel İyi Olmanın Yordayıcıları Olarak Okul Yaşam Kalitesi ve Tükenmişlik, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(3), 1223-1236.
- ÇEÇEN, R. & Cenkseven, F. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlığın Yordayıcısı Olarak Psikolojik İyi Olma, *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 109-118.
- DİENER, E. (1994). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities, *Social Indicators Research*, 31(2), 103-157.
- DİENER, E. (2000). Subjective well being: The science of happiness and a proposal for a national index, *American Psychologist*, 55, 34-43.
- DODGE, R., Daly, A., Huyton, J., & Sanders, L. (2012). The challenge of defining well being, *International Journal of Well Being*, 2(3), 222-235.
- DOĞAN, T. (2013). Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 5-64.
- GÜLAÇTI, F. (2009). Sosyal Beceri Eğitimine Yönelik Programın Üniversite Öğrencilerinin, Sosyal Beceri, Öznel ve Psikolojik İyi Olma Düzeylerine Etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- HUPPERT, F. A. (2009). Psychological Well-Being: Evidence Regarding Its Causes and Consequences, *Applied Psychology: Health And Well-Being*. 1(2), 137-164.
- KARASAR, N. (1994). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.
- KARASAR, N. (1995). Araştırmalarda Rapor Hazırlama. Ankara: Alkım yayınları.
- KUZUCU, Y. (2006). Duyguları Fark Etmeye ve İfade Etmeye Yönelik Bir Psiko-Eğitim Programının, Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Farkındalık Düzeylerine, Duyguları İfade Etme Eğilimlerine, Psikolojik ve Öznel İyi Oluşlarına Etkisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KEYES, M.L.C., Motkin, D. & Ryff, D.C. (2002). Optimizing Well-Being: The Empirical of Two Tradition, *Journal Of Personality and School Psychology*, 82(6), 1007-1022.

- KUYUMCU, B. & Güven, M. (2012). Türk ve İngiliz Üniversite Öğrencilerinin Duygularını Fark Etmeleri ve İfade Etmeleri İle Psikolojik İyi Oluşları Arasındaki İlişki, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD)*, 32(3), 589-607.
- ÖZEN, Y. (2010). Kişisel Sorumluluk Bağlamında Öznel ve Psikolojik İyi Oluş. (Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme), *Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi (e-dusdeb)*, 2(4), 46-58.
- ÖZEN, Ö. (2005). Ergenlerin Öznel İyi Oluş Düzeyleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- RYAN, R. M., & Deci, E. L. (2001). On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being, *Annual Review of Psychology*, 52, 141-166.
- RYFF, C. D. (1989a). Happiness Is Everything, Or Is It? Explorations on The Meaning of Psychological Well-Being, *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069- 1081.
- RYFF, C. D. (1989b). Beyond Ponce de Leon and life satisfaction: New Directions in Quest of Successful Aging, *International Journal of Behavioral Development*, 12, 35-55.
- RYFF, C.D. (1995). Psychological Well-being in Adult Life. Current Directions in Psychological Science, 4(4), 99-104.
- RYFF, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The Structure of psychological well-being revisited, *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.
- RYFF, C. D. & Singer, B. (1996). Psychological Well-Being: Meaning, Measurement, and Implications for Psychotherapy Research, *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 14-23.
- SAMMAN, A. (2007). Psychological and Subjective Well-being: A Propoasal Internationally Comparable Indicators. Oxford Poverty & Human Development Initiative Working Paper Series, (OPHDI), Oxford, UK.
- TELEF, B.B. (2013). Psikolojik İyi Oluş Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.
- TELEF, B. B., Uzman, E. & Ergün, E. (2013). Öğretmen adaylarında psikolojik iyi oluş ve Değerler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(12), 1297-1307.
- TROY B., Janet R. Bezner, Mary E. Drablas, Robert J. Zambarano & Mary A. Steinhardt (2000). Conceptualization and Measurement of The Spiritual and Psychological Dimensions of Wellness in a Collage Population, *Journal of American College Health*, 48, 165-173.
- Çevrimiçi linkler:**
https://en.wikipedia.org/wiki/Six-factor_Model_of_Psychological_Well-being, Erişim tarihi: 30.12.2020.
<https://www.verywellmind.com/improve-psychological-well-being-4177330>, Erişim tarihi: 30.12.2020.
<https://www.robertsoncooper.com/blog/what-is-psychological-wellbeing/>, Erişim tarihi: 30.12.2020.
<https://psywb.springeropen.com/articles/>, Erişim tarihi: 30.12.2020.

BİNGÖL ILICALAR İÇPINAR KÖYÜ MEZAR TAŞLARI

Nebi BUTASIM*

Özet

Mezarlar ve mezar anıtları, barındırdıkları süsleme özellikleri ve yazılar açısından, buldukları bölgenin tarihini ve sanat anlayışını yansıtan eserlerdir. İçerdiği yazılar bölgenin tarihini ortaya çıkarmak açısından önem arz ettiği gibi, süslemeleri var olan sanat birikiminin niteliği hakkında bilgiler sunmanın yanı sıra geniş bir coğrafyada sanat etkileşimlerini de göstermektedir. Bu bağlamda Bingöl ilinde yapılan araştırmalar neticesinde tüm bölgenin detaylarda farklar olsa da genel anlamda sanatsal bir süreklilik arz ettiği görülmektedir. Bingöl'ün Ilıcalar beldesi İçpınar köyü mezarlığında bulunan mezar taşları da bu etkileşim ve sanat sürekliliğini yansıtan eserlerden biridir. Bingöl, Kığı ilçesi ve ilçeye bağlı köylerde tespit edilen mezar taşları ve bu taşların içerdiği süsleme ve yazı unsurları farklı bir anlayış ve konseptle İçpınar köyü mezar taşlarında tekrar edilmiştir. İçpınar köyü mezarlığı, özelde Bingöl'ün genelde Anadolu'nun mezar taşları özelliklerini küçük bir alanda olsa da yansıtmayı başaran eserleri ihtiva etmektedir. Her ne kadar büyük oranda tahrip olmuş olsa da yapısal özellikleri, süslemeleri ve az sayıda olan yazıları ile tüm bölgede var olan özellikleri yansıtabilmektedir. Aynı mezarlık içinde farklı yapısal ve süsleme özelliklerini bir arada görebildiğimiz bu mezarlığın tüm yönleri ile ortaya çıkarılması ilin kültür envanterinin, mezar taşları kapsamında, bir özeti niteliğinde olacaktır. Bu kapsamda Bingöl ili Ilıcalar beldesi İçpınar köyü mezar taşları sanat tarihi açısından incelenerek Anadolu'daki mezar taşları ile değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi, Bingöl, Mezar, İçpınar, Süsleme, Sanduka

BİNGÖL ILICALAR İÇPINAR VILLAGE TOMBS

Abstract

Tombs and tomb monuments are works that reflect the history and artistic understanding of the region they are located in, with their decorative features and inscriptions. The articles it contains are important in terms of revealing the history of the region, as well as providing information about the quality of the existing art accumulation, its ornaments also show the art interactions in a wide geography. In this context, as a result of the researches conducted in the province of Bingöl, although there are differences in the details of the whole region, it is clearly seen that there is an artistic continuity in general. Tombstones found in the Ilıcalar Town İçpınar Village cemetery in

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Sanat Tarihi Anabilim Dalı, butasimnebi@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8204-176X
(Makale Gönderim Tarihi: 16.12.2020-Makale Kabul Tarihi: 15.12.2020)

Bingöl is one of the works that reflect this interaction and art continuity. The tombstones found in Bingöl, Kığı district and the villages of the district and the decoration and writing elements contained in these stones were repeated with a different understanding and concept on the gravestones of İcınar Village. İcınar Village Cemetery contains works that succeed in reflecting the characteristics of Bingöl in general, the tombstones of Anatolia, even if it is a small area. Although it has been destroyed to a great extent, it can reflect the features that exist in the whole region with its structural features, ornaments and few writings. The unearthing of this cemetery, where we can see different structural and ornamental features together in the same cemetery, will be a summary of the cultural inventory of the province within the scope of tombstones. In this context, the gravestones of Bingöl province, Ilıcalar Town İcınar Village were examined in terms of art history and evaluated with tombstones in Anatolia.

Keywords: Art History, Bingol, Tomb, İcınar, Ornament, Sarcophagus

GİRİŞ

Bingöl ilinde yapılan yüzey araştırmaları neticesinde son dönemlerde birçok tarihi eserin varlığı tespit edilmiştir. Bu eserler arasında özellikle mezar taşları dikkat çekmektedir. İlin birçok ilçesinde ve bu ilçelere bağlı köylerde tarihi mezarların tespiti¹ aynı zamanda ilin kültür ve sanat altyapısını ortaya koymakta ve daha ispatlanabilir bir tarih konulmasına yardımcı olmaktadır.

Bingöl iline bağlı bir belde olan Ilıcalar, il merkezinden yirmi kilometre kuzeyde, Bingöl-Erzurum karayolu üzerinde bulunmaktadır. İcınar köyünün yeni yerleşkesi Ilıcalar beldesinin girişinde bulunmaktadır. Bu yeni yerleşimden batıya doğru eski İcınar köyüne ulaşılmaktadır. Eski yerleşim günümüzde hala kullanılmakta ve son dönemlerde artan bir yerleşim talebine uğramaktadır. Kaplıca ve doğasıyla yerli ve yabancı turistler tarafından ilgi çeken beldenin son yıllara kadar herhangi bir tarihi eser barındırıp barındırmadığı bilinmemektedir. Ancak son dönem yaptığımız yüzey araştırmaları neticesinde beldeye bağlı köylerde birçok tarihi eserin varlığı tespit edilmiştir. Ancak bu tarihi eserlerin büyük bölümü başta deprem olmak üzere doğal unsurların tahribatı ve insan faktörünün de etkisiyle büyük oranda yok olmaya yüz tutmuştur. Son yapılan araştırmalar neticesinde Ilıcalar beldesinin doğusundan akan Göynük suyunun hemen doğusunda tarihi bir alanın varlığı tespit edilmiştir. Ancak bu tarihi alan coğrafik nedenler ve insan faktörü

1 Mehmet Zahir Ertekin-Nebi Butasım, "İslam Süsleme Sanatlarının Mezar Taşlarına Yansıması, Bingöl Örneği", *Nahçıvan ve Doğu Anadolu Abideleri Uluslararası Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Yarını)*, 11-12 Mayıs 2015, Nahçıvan, s.268; Ömer Tokuş, "Güzeldere Mezar Taşları Üzerine", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Bingöl 2007. s. 113-114.

nedeniyle tamamen yol olmuş sadece birkaç buluntu ve temel seviyesinde bir duvar kalıntısı kalmıştır.

İçpınar köyünde iki mezarlık bulunmaktadır. Köyde bulunan mezarlardan biri köyün içinde kalmış ve çok az sayıda mezara sahiptir. Süsleme özellikleri ile dikkat çeken bu mezarlar maalesef define peşinde koşanlar tarafından kısmen tahrip edilmiştir. İkinci mezarlık ise köyün dışında güneybatı tarafta ormanlık alanın içinde yer almaktadır. Bu ikinci mezarlıkta bulunan oldukça yaşlı meşe ağaçları, mezarlık alanının tarihi olabileceği kanısını, mezar taşları görünmeden, göstermektedir. Buradaki mezarlar da aşağıdaki mezarlar gibi çok fazla tahrip olmuştur. Birçoğu parçalanmış mezar taşlarının bir kısmı da yüzeyleri insanlar tarafından kazınarak tahrip edilmiştir. Üzerinde yazı olan mezar taşları da zamanla yüzeyinde biriken yosunlardan dolayı okunamamaktadır.

Genel özellikleri açısından Osmanlı dönemi olduğu belli olan mezarların 17-20. yüzyıllar arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplam kaç mezar olduğu bilinmemektedir. Sağlam olan mezar çok olmasına rağmen büyük kısmı tarihi bir hüviyet taşımadığından çalışma kapsamına alınmamıştır. Çalışmada tarihi nitelik ve süsleme özellikleri barındıran 34 mezar çalışmaya konu edinmiştir. Mezar taşlarının tipolojik özelliklerinin yanı sıra süsleme özellikleri ve barındırdıkları yazı muhtevasıyla bulunduğu dönemin kültürel ve sanatsal yapısını ortaya çıkarmaktadır.² Bu kapsamda Bingöl iline bağlı Ilıcalar beldesi İçpınar köyü mezarlarının genel durumu, süslemeleri, yazıları tanıtılacak ve bölgedeki diğer mezar taşları ile karşılaştırmaları yapılacaktır.

1. İçpınar Köyü Mezar Taşları

1.1. Köy İçindeki Eski Mezarlık

İçpınar köyü merkezinde bulunan mezarlar oldukça tahrip olmuştur. Ancak şahide ve ayak taşlarından bazıları günümüze korunarak gelmiştir. Bu mezarların tarihi hakkında köylülerin bilgisi yoktur. Köyün sakinleri mezarların çok eski olduğunu ancak tarihini bilmediklerini belirtmiştir. Bu eski mezarlık içinde ayakta olan 6 mezar tespit edilebilmiştir. Alanda çok sayıda bulunan taşlardan daha fazla mezar olduğu anlaşılmaktadır. Çalışma yapılabilecek şekilde bir bütünlük arz eden mezar sayısı altıdır. Tüm mezarların kaç adet olduğu ve özellikleri hakkında daha kesin yargılar ancak kazı çalışmaları ile ortaya konabilecektir.

2 Faruk Karaca, "Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, sayı 3-4, 2001, s. 504.

1.1.1. I No.lu Mezar

Bu mezar fazla bir özelliğe sahip olmamakla birlikte üçgen ayak taşına sahiptir. Şahide taşı yerinde olmayıp çevresinde ve üzerinde bulunan kırık taşlardan anlaşıldığı kadarıyla sanduka tipi bir mezardır. Sanduka tipi mezar olan bu mezarın kapak kısmı kırılmış ve yan kapaklar da yerinden oynamıştır. Ancak yan kapaklar sağlam vaziyettedir. Mezarın toprak üstünde bulunan bölümün taban kısmı yaklaşık 55 cm yüksekliği ise 85 santimetre yüksekliğe sahiptir. Üzerini kaplayan yosunlardan dolayı süsleme olup olmadığı anlaşılmamaktadır.



Foto 1.1.1. İçpınar Köyü Eski Mezarlıkta I No.lu Mezar

1.1.2. II No.lu Mezar

Eski mezarlık alanında yer alan bu mezarın iki şahide taşı bulunmaktadır. Yekpare blok taştan yapılmış görüntüsü veren mezarın şahide taşları toprak altında olduğundan tam olarak bitişik olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Üst kısımda ayrık olduğu görülmekte ancak bu ayrıklığa rağmen taşlar birbiri ile bitişik şekildedir. Şahidelerin olduğu baş kısım toplamda yaklaşık olarak 1.5 metre uzunluğa sahiptir. Mezar defineciler tarafından tahrip edildiğinden üst kapak hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yan kapaklar sağlam vaziyette olup kuzey-güney doğrultuda uzan-

maktadır. Yan kapaklar oldukça kalın taşlardan yapılmış olup 25 cm genişliğe sahiptir. Mezarın iki adet şahideye sahip olması ve iki kavuk şeklinde başlığının bulunması mezarın iki kişiye ait olabileceği kanısını güçlendirmektedir. Ancak bunun ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şahide taşı yüzeyde olduğu kadarıyla dikdörtgen bir formda yapılmıştır. Bu dikdörtgen üst kısımda içe doğru düzgün bir şekilde devam edip ortada başlığa dairesel bir boyun ile geçilmektedir. Şahide taşında bulunan başlıklar sarıklı olup dairesel bir yapıya sahiptir. Her iki başlık helezonik yivli silmeler ile hareketlendirilmiş olup kuzey tarafta olan başlığın yivleri güney taraftakine göre daha ince işlenmiş olup silme sayısı daha fazladır. Başlıklar üst kısımda küçük birer çıkıntı ile son bulmaktadır. Ancak bu çıkıntılar tahrip olmuştur. Başlık dışında herhangi bir yazı unsuru veya süslemenin olup olmadığı tahribat ve kalan kısımların toprak altında olmasından dolayı anlaşılamamaktadır. Bu tür sarık şeklinde mezar taşlarının Osmanlı'da XVI. yüzyıl ile XVII. yüzyıla kadar kullanıldığı bilinmektedir.³ Bu sarıklar Osmanlı'da ulema tarafından kullanılmaktadır.⁴ Bu bilgiler ışığında buradaki mezarın en geç XVII. yüzyıl sonlarına ait olabileceği düşünülmektedir. Ancak yapılacak daha geniş kapsamlı çalışmalar ile tarihi tam olarak ortaya konabilecektir.



Foto 1.1.2. İçpınar Köyü Eski Mezarlıkta II No.lu Mezar

3 Yusuf Çetin, "Eski Bir Osmanlı Kaza Merkezi Olan Eleşkirt Toprakkale Köyü'nde Osmanlı Dönemi Mezarlıkları ve Mezar Taşları" *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2010, sayı 21, s. 38.

4 Halit Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu*, 28-30 Mayıs, 1999, Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999, s. 211.

1.1.3. III No.lu Mezar

Köyün içinde bulunan ve şahide taşı, ayak taşı ve sandukasının bir kısmı sağlam vaziyette olan bu mezarın üzerinde, unsuru yosun ve likenlerden ve bir kısmının da toprak altında kalmasından dolayı, süsleme olup olmadığı tam olarak anlaşılmamaktadır. Şahide ve ayak taşı dikdörtgen formda yapılmıştır. Şahide taşının iç yüzeyinde üst kısımda kitabelik kısmı bulunmaktadır. Kitabelik dikdörtgen formda köşelerde birer santim silmelerle ile sınırlandırılmıştır. Ancak bu kitabe kısmında herhangi bir yazı veya süsleme bulunmamaktadır. Orijinalinde bu şekilde olup olmadığı veya bir yazıya sahip olup olmadığı hakkında da bir bilgi yoktur. Sandukanın üst kısmında pehle/kapak taşı bulunmamaktadır. Ancak sandukanın yan kapaklarının bulunması ve çevredeki taşlar dikkate alındığında bir kapak taşının olduğu ve daha sonra yerinden söküldüğü anlaşılmaktadır. Sandukanın iki tarafında bulunan ve yaklaşık 22 cm genişliğinde olan yan kapaklar sağlam vaziyettedir. Ancak büyük çoğunluğu toprak altında olduğundan sanduka yan kapakları üzerinde süsleme veya yazı unsuru olup olmadığı bilinmemektedir.



Foto 1.1.3. İçpınar Köyü Eski Mezarlıkta III No.lu Mezar

1.1.4. IV No.lu Mezar

Bu mezarın sadece şahide taşı sağlam vaziyettedir. Büyük kısmı toprak altında kalmış olan mezarın ayak taşı ve sanduka kısmı tahrip olmuştur. Şahide kısmı yumuşatılmış bir gövdeden baş kısmına geçiş yapılarak tasarlanmıştır. Baş kısmında boyuna benzer yuvarlak bir birim düz bir külah ile son bulmaktadır. Ancak üst kısmı nispeten tahrip olduğundan başlığın aslında nasıl bir formda olduğu anlaşılamamaktadır. Yapılacak kazı çalışmalarında toprak altında sandukaya ait taşların bulunma olasılığı yüksektir.



Foto 1.1.4. İçpınar Köyü Eski Mezarlıkta IV No.lu Mezar

1.1.5. V No.lu Mezar

Bu mezar da IV No.lu mezar gibi sadece bir Şahide taşına sahiptir. Sanduka kısımları toprak altında kalmış veya tahrip olmuştur. Yüzeyde görünürde herhangi bir buluntu bulunmamaktadır. Ancak Şahidenin gövde kısmı tamamen toprak altında olduğundan sandukanın da toprak altında olma olasılığı yüksektir. Şahide taşı dikdörtgen prizma Şeklinde yapılmış olup gövde kısmı kareye yakındır. Daha sonra dairesel bir boyun ile baş kısmına geçilmektedir. Baş kısmı insan başına benzer Şekilde tasarlanmış olup tahribattan ve yüzeydeki yosunlardan herhangi bir süslemeye sahip olup olmadığı anlaşılmamaktadır.



Foto 1.1.5. İçpınar Köyü Eski Mezarlıkta V No.lu Mezar

1.1.6. VI No.lu Mezar

Bu mezar yaklaşık 15 metre uzunluğunda devam eden sandukanın bitiminde yer alan bir ayak taşı ile son bulmaktadır. 15 metrelik kuzey tarafta bulunan yan kapak birkaç mezara ait olmalıdır. Aralarda bulunan bazı taşlar bunun göstergesidir. Ancak şahide ve ayak taşları tahrip edilip yerlerinden edilmiştir. Güney tarafta bulunan kapak taşı da mezarlar boyunca uzanmaktadır. Kapaklar oldukça kalın tutulmuş kimi yerde 30 cm'ye yaklaşmaktadır. Var olan ayak taşı dikdörtgen şeklinde olup kapaklar ile aynı formda oldukça kalın tutulmuştur. Yapılacak kazı çalışmaları neticesinde mezar taşlarının tam mahiyeti ortaya çıkacaktır.



Foto 1.1.6. İçpınar Köyü Eski Mezarlıkta VI No.lu Mezar

1. 2. Köy Dışı Mezarlığı

Bu mezarlık köyün hemen dışında kuzeybatı tarafında bulunmaktadır. Oldukça yaşlı meşe ağaçlarının içinde bulunan mezarlık büyük oranda tahrip olmuştur. Mezar taşları kazınmış, bir kısmı kırılmış ve yerlerinden edilmiştir. Burada kaç adet mezar bulunduğu taşların yerlerinden oynatılması nedeniyle anlaşılamamaktadır. Mezarlıkta bulunan mezar taşlarının bazılarında tarih ve yazı bulunmaktadır. Ancak tahribattan dolayı tam olarak okunamamaktadır. Köylülerin ifadesi ve son dönemde tamir edilen bir mezardan buradaki mezarların 18 ve 19. yüzyıllara ait olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışma neticesinde otuzdan fazla mezarın bulunduğu yüzeydeki dağılmış sandukalar ve mezar taşı şahidelerinden görülebilmektedir.



Foto 1.2. İçpınar Köyü Yeni Mezarlıktan Genel Görünüm

1.2.1. Bir No.lu Mezar

Mezarlığın girişinde sol tarafta bulunan bu mezar sanduka tipi mezardır. Yaklaşık 1.10 m uzunluğunda bir sandukaya sahip olan mezarın çocuk mezarı olduğu düşünülmektedir. Sandukayı oluşturan yan kapaklar oldukça kalın tutulmuş ve yüzeyi çok fazla tahrip olmuştur. Şahide ve baş taşı da tahrip edilmiştir. Şahide taşı kırılmasına rağmen üst kısmında ie dönük bir kavis süslemeye ve hareketliliğe sahip olduğu görülebilmektedir. Yan kapakların üzerinde düşey kazımlar dikkat çekmektedir. Yoğun olan bu çizgilerin hem tahribat hem de yosunlardan dolayı süsleme olup olmadığı tam anlaşılmamaktadır. Daha çok sonradan yapılmış tahribata benzemektedir.



Foto 1.2.1. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta I No.lu Mezar

1.2.2. II-III No.lu Mezarlar

Bu mezarların şahide ve ayak taşları sağlam olup herhangi bir süslemeye sahip değildir. Mezar taşlarının şahideleri dikdörtgen bir gövdeye sahip olup üst kısımda 5 cm bir çıkıntı ile baş kısmı hareketlendirilmiştir. Başlık kısmı üçgen bir şekilde devam edip üzeri düz tutulmuştur. Her iki mezar yapısında da yazı unsuru bulunmamaktadır. Bu mezarların mezarlıktaki daha yeni mezarlar olduğu düşünülmektedir. Buna benzer birkaç mezar taşı ve mezar daha yüzeyde bulunmaktadır. Ancak bu mezarların yakın dönemlerde yapıldığı değerlendirildiğinden örnek olması bakımından çalışmaya daha eski görünümlü veren bu iki mezar alınmıştır.



Foto 1.2.2. İçınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta II ve III No.lu Mezarlar

1.2.3. IV No.lu Mezar

Bu tip mezar taşına sahip olan mezar Bingöl ilinde bugüne değin sadece burada tespit edilmiştir. Şahide ve ayak taşı sağlam olan mezarın sanduka kısımları toprak altında kalmıştır. Sanduka kısmının sadece kuzey tarafında bir kısmı toprak yüzeyinde bulunmaktadır. Kalan bu yan kapak kısım diğer mezarlardakine benzer şekilde kalın tutulmuştur. Mezarın en dikkat çekici tarafı şahide taşıdır. Dairesel formda yapılmış olan şahide taşının iç yüzeyi oyma tekniğiyle yapılmış yuvarlak kemer şeklinde bir nişten ibarettir. Bir kitabe veya süsleme alanı olarak düşünülen bu alanın yüzeyi boştur. Üzerinde herhangi bir kazıma izi de bulunmadığından yapıldığı gibi orijinal olduğu düşünülmektedir.



Foto 1.2.3. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta IV No.lu Mezar

1.2.4. V No.lu Mezar

Bu mezarın sadece şahide taşının baş kısmı bulunmaktadır. Diğer birimleri tamamen kaybolmuştur. Şahide taşı sarıklı kavuklu⁵ şeklinde olup bu tür kavukların Osmanlı'da devlet erkânına ait olduğu⁶ ve kâtibi kavuk olarak da adlandırıldığı bilinmektedir. Daha çok 18 ve 19. yüzyılda görülmektedir. Mezarlıkta çok sayıda bu tür başlık bulunmaktadır. Ancak birçoğu mezarın bulunduğu yerde olmayıp kırılmış ve çevreye dağılmış vaziyettedir. Şahide başı taşırılmış bir sarık ile kavuğu dolanmaktadır. Kavuk düz yivli çizgilere sahiptir. Düz yivli kavuk kısmı mezarlıktaki benzerleri gibi yüksek tutulmuştur.



Foto 1.2.4. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta V No.lu Mezar

5 Yusuf Çetin, s. 39.

6 Halit Çal, s. 210.

1.2.5. VI No.lu Mezar

Mezarlık alanında en çok süslemeye haiz mezardır. Mezar kısmen tahrip olmuştur. Şahidesi sağlamdır Şahide üst kısımdan yumuşatılarak bir geçiş sağlanmış ve üst kısmı yuvarlak kemer formuyla devam eden, sivri bir çıkıntı ile son bulmaktadır. Şahidenin ön yüzünde süslemeler bulunmaktadır. Orta kısımda bulunan süsleme daire içinde oyma-kabartma yıldız motifidir. Bu süslemenin tam orta ve alt kısmı tahrip edilmiştir. On iki köşeli yıldız şeklinde tasarlanmış olan motif oyma ve kabartmalar ile hareketlendirilmiştir. Dairenin üst kısmında taç yapraklar ve rumiler ile sağlanmış bir taç kısım bulunmaktadır. Sandukanın yan yüzeyinde bir kılıç kabartması yer almaktadır. Kılıç, kavisli olarak tasvir edilmiştir. Bu tür kılıçlara Türklere pala veya yatağan denilmektedir.⁷ Araplar ise bu tür kılıçlara Kadib ismi vermektedir.⁸ Kılıç bir kın içinde tasarlanmıştır. Kılıcın kabzası delikli olup bu delikli kısım, kılıcı, bir yere asmaya yarayan, eskiden beri kılıçlarda bulunabilen bir özelliktir.⁹ Kabza kısmı ile taban kısmını ayıran ve balçak denilen kısım çıkıntılı bir şekilde yapılmıştır. Balçak iç bükey şekildedir. Balçak kısmında var olan ve kavisli bir harekete sahip olan süslemenin kılıcı asmaya veya bele bağlamaya yarayan kemer olduğu düşünülmektedir. Kılıcın kın kısmında iki adet bilezik bulunmaktadır. Bileziklerin çıkıntılı olarak yapılması bu kılıcın bölgedeki üst rütbeli bir askere ait olabileceğini göstermektedir Eğri kılıçların kullanımı daha çok bilek hareketine dayandığından bu tür kılıçları kullananların çok iyi kılıç ustaları olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰ Buradan hareketle bu mezarda yatan kişinin iyi bir kılıç ustası olduğu kanısı güçlenmektedir. Mezarın diğer tarafında bulunan kapak, şahidenin büyük bir bölümü ve kılıç kabartmasının olduğu bölümün büyük kısmı toprak altında kaldığından başka ne tür süslemeler olduğu tespit edilememiştir.



Foto 1.2.5. İcınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta VI No.lu Mezar

- 7 Mihrican Çolak, "Türkçenin Söz Varlığında "Kılıç", *TEKE*, sayı 7, cilt 4, 2018, s. 2155.
- 8 İsmail Hakkı Konyalı, *Kılıcın ve Başka Kabzalı Kesici Silahların Tarihi*, İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi, s. 18.
- 9 Hilmi Aydın, "Topkapı Sarayındaki Padişah Kılıçları", *El Sanatları Dergisi*, İBB, sayı 4, İstanbul 2007, s. 29.
- 10 Nebi Bozkurt, "Kılıç", *DİA*, TDV, Ankara 2002, Cilt 25, s. 406.



Foto 1.2.5. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta VI No.lu Mezar şahide

1.2.6. VII No.lu Mezar

Bu mezar kısmen tahrip olmasına rağmen şahide taşı ve mezar sandukasını oluşturan taşlar sağlam vaziyettedir. Ancak yan ve st kapaklar yerinden oynatılmıştır. şahide taşı bir bilezik ile oluşturulmuş kapağa oturtulmuş dikdörtgen bir taş şeklinde uzayıp st kısımda bir kavuk ile son bulmaktadır. Taşırılmış bir sarık ile tasvir edilmiş baş kısmı daha sonra düz yivlerle oluşturulmuş bir başlıkla son bulmaktadır. şahide taşının dış yüzeyinde kitabe bulunmaktadır. Ancak kitabe tahribat ve üzerini kaplayan yosun ve likenlerden dolayı okunamamaktadır. Özellikle tarih kısmının tahrip edildiği görülmüştür. Ayak taşı ise oldukça küçüktür. Bu mezara ait olup olmadığı da bilinmemektedir. Başka bir mezardan buraya getirilmiş olma olasılığı yüksektir. nkn bitişiğinde bulunan mezarların ayak taşları yıkılmış olsa da şahide taşları gibi yüksek olduğu görülmektedir. Mezarda bulunan ayak taşı dikdörtgen bir gövdeden sonra kemerli bir dış kavisle kıvrılarak yukarı doğru bir üçgen oluşturmaktadır. Üçgen oluşturan kısımların yüzeyleri içbükeydir. Sanduka st kapağı beşgen prizma şeklinindedir. Yan kapakların büyük bölümü toprak altında kalmıştır. şahide taşının oturduğu yüzey taşı dıştan ve yan taraflardan içbükey şekilde hareketlendirilmiştir. Sandukanın büyük kısmı toprak altında kaldığından yüzeylerde herhangi bir süsleme veya yazı olup olmadığı tespit edilememektedir.



Foto 1.2.6. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta VII No.lu Mezar

1.2.7. VIII No.lu Mezar

Bu mezarın sadece şahide taşı kalmıştır. Şahide taşının büyük bölümü toprak altında olduğundan alt yüzeylerde süsleme veya yazı olup olmadığı bilinmemektedir. Şahide taşının görünen tarafı bir insan başı şeklinde tasarlanmıştır. Üst kısımda bazı oymaların olduğu zar zor görülebilmektedir. Ancak yüzeyi kaplayan yosunlardan dolayı ancak kazı ve restorasyon sonrası bu oymaların mahiyeti hakkında bilgiler ortaya çıkacaktır. Bu tür mezar taşı mezarlık alanında birkaç mezarda daha görülebilmektedir.



Foto 1.2.7. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta VIII No.lu Mezar

1.2.8. IX No.lu Mezar

Dikdörtgen bir sandukadan ibaret olan bu mezarın sandukası tahrip edilmiştir. Şahide ve ayak taşı bulunmayan mezarın sandukası parçalara ayrılmış olmasına rağmen bir bütün halinde bir arada durmaktadır. Çevrede bulunan bazı şahidelerin bu mezara ait olması gerekmektedir. Bu haliyle mezarda herhangi bir süsleme veya yazı tespit edilememiştir.



Foto 1.2.8. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta IX No.lu Mezar

1.2.9. X No.lu Mezar

Yan kapakları ve şahide taşının geçirildiği taban taşı dışındaki taşlar bulunmamaktadır. Herhangi bir süslemesi bulunmayan mezarın yan kapakları ve şahide taban taşından anlaşıldığı kadarıyla ince işçiliğe sahip bir mezardır. Üst kapağı bulunmayan mezarın yan kapakları da toprak altında kaldığından bir süsleme unsuru olup olmadığı hakkında fikir edinilememektedir.



Foto 1.2.9. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta X No.lu Mezar

1.2.10. XI No.lu Mezar

Yan kapakları ve şahide taşı sağlam vaziyette olmasına rağmen mezar sandukasının geriye kalan kısımları tahrip olmuştur. Yüzeyi kaplayan yosunlardan dolayı süsleme olup olmadığı tespit edilememiştir. Dikdörtgen bir çerçeveye sahip olan şahide üçgen bir şekilde son bulmaktadır.



Foto 1.2.10. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XI No.lu Mezar

1.2.11. XII No.lu Mezar

Bu mezar şahidesi, ayak taşı ve yan kapakları ile sağlam vaziyettedir. Tüm birimlerinin büyük çoğunluğu toprak altında kaldığından üzerinde herhangi bir hareketlilik olup olmadığı bilinmemektedir. Şahidesi insan başı şeklinde yapılmıştır. Ana gövde incelttilerek boyun şekli verilmiş olup baş kısmı daha taşıntılı tutulmuştur. Ayak taşı ise üçgen alınlıkla son bulmaktadır.



Foto 1.2.11. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XII No.lu Mezar

1.2.12. XIII No.lu Mezar

Bu mezar ağaçların arasında kalmış ve aşırı derecede yosun tutmuştur. Mezarın sandukası, şahidesi ve ayak taşı sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Sanduka beşgen prizma bir kapak ile örtülmüştür. Beşgen prizma şeklinde olan kapak kısmının şahide ve ayak kısımlarında birer dikdörtgen bilezik açılmış ve ayak ile şahide taşı bu bileziklere geçirilmiştir. Şahide taşı dikdörtgen bir gövdeye sahip olup daha sonra 7 cm bir girinti ile boyun kısmı oluşturulmuştur. Boyun kısmı dairesel olup buradan da taşırılmış ve üzerinde yivler olan bir kavuk kısmı meydana gelmiştir. Taşırılmış bu kavuk üst kısımda düz yivlere sahip bir üst kısım ile sonlanmıştır.



Foto 1.2.12. İcınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XIII No.lu Mezar

1.2.13. XIV No.lu Mezar

Bu mezarın sandukası sağlam olup şahide ve ayak taşı tahrip olmuştur. Sandukanın yan kapakları düzgün blok kesme taştır. Üst kapak yerinden sökülmüştür. Herhangi bir süslemeye sahip değildir.



Foto 1.2.13. İcınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlığında XIV No.lu Mezar

1.2.14. XV No.lu Mezar

Şahide ve ayak taşı sağlam olan bu mezarın sanduka kısmı toprak altında kalmıştır. Şahidesi ve ayak taşı da büyük oranda toprak altında olan mezarda süsleme olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Şahidesi yuvarlak kemerli bir kitime kısmına sahiptir. İç tarafta yer alan bu kısımda herhangi bir süsleme ya da yazı bulunmamaktadır.



Foto 1.2.14. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XV No.lu Mezar

1.2.15. XVI No.lu Mezar

Tüm birimleri sağlam olarak günümüze ulaşmış olan bu mezarın kesin tarihini verecek herhangi bir yazısı bulunmamaktadır. Dikdörtgen prizma şeklinde olan sandukasının üst kısmı hariç diğer birimleri toprak altında kalmıştır. Şahide taşı yuvarlak formda olup iç yüzey yuvarlak kemerli bir niş şeklinde oyma tekniğinde yapılmış bir alana sahiptir. Bu kısımda herhangi bir yazı ya da süslemeye rastlanmamıştır. Ayak taşı dikdörtgen bir gövdeden sonra içe doğru bir kavisle baş kısmından ayrılmış ve baş kısım kaş kemer şeklinde son bulmaktadır.



Foto 1.2.15. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XVI No.lu Mezar

1.2.16. XVII No.lu Mezar

Bu mezar daha sonradan müdahale görmüştür. Yan kapakları orijinal olan mezarın şahide ve ayak taşı sonraki dönemlerde yenilenmiştir. Vefat edenin torunları tarafından yeni bir şahide ve ayak taşı hazırlanmış ve şahide taşının üzerine günümüz Türkçesi ile ismi ve vefat tarihi not düşülmüştür. Tarih olarak 1895 tarihi düşülmüş olan mezarın orijinalinde de bu tarihin olduğu köylüler tarafından ifade edilmiştir. Burada yatan kişi Seyydi Şeyh Hacı Abdulcelil'dir. Günümüzde mezarın üzerine bir türbe yaptırılmıştır.



Foto 1.2.16. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XVII No.lu Mezar

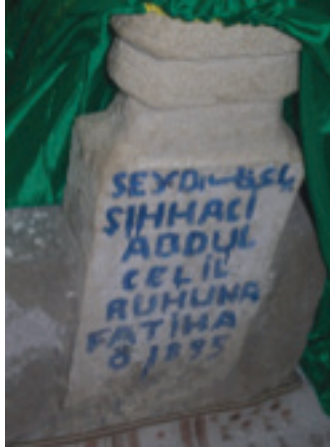


Foto 1.2.16. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XVII No.lu Mezar

1.2.17. XVIII No.lu Mezar

Tüm taşları yerinden çıkarılmış olan bu mezarlık benzer sanduka ve başlığa sahip bir grup mezar ile aynı sıra içinde bulunmaktadır. Şahide taşının sadece baş kısmı kalmıştır. Baş kısmı tıpkı aynı sırada olan diğer mezar taşları gibi sarıklı kavukludur. Dikdörtgen bir şekle sahip olan ayak taşının üst kısmı tahrip olmasına rağmen kavisli bir yapıya sahip olduğu kalan kısımlardan anlaşılmaktadır. Ayak taşının ortasında daire şeklinde bir oyma bulunmaktadır. Bu dairenin içinde ortada bir gülbezek motifi yer almaktadır. Gülbezek motifinin çevresini Mührü Süleyman diye tabir ettiğimiz altı kollu yıldız çevrelemektedir. Altı kollu yıldız çift oluklu şekilde tasvir edilmiştir. Bu motifin etrafında daireye teğet şekilde devam eden kemer formlu şekiller sıralanmıştır. Daire formunun hemen üzerinde tahribattan dolayı tam mahiyeti çıkarılamayan bir motif bulunmaktadır. Görülebildiği kadarıyla bir lale motifidir. Mezarın sandukası oldukça düzgün bir işçiliğe sahip taşlardan oluşmaktadır. Bu taşlar yerinden oynatılmış ancak mezar üzerinde dağınık haldedir.



Foto 1.2.17. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XVIII No.lu Mezar

1.2.18. XIX No.lu Mezar

Bu mezar, mezarlıkta bulunan ve yazı ihtiva eden iki mezardan biridir. Sanduka tipi mezar grubuna giren mezarın sandukası sağlamdır. Sandukanın yan yüzeylerinde yosundan dolayı hareketlilik olup olmadığı tespit edilememiştir. Dikdörtgen formdaki şahide taşının arka yüzeyinde kitabesi bulunmaktadır. Aşırı tahribat ve yosundan dolayı okunamayan kitabenin sadece üst kısmında "Ya Allah" okunabilmektedir. Şahide üst kısımda kademeli yuvarlak kemerli formdadır.



Foto 1.2.18. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XIX No.lu Mezar

1.2.19. XX No.lu Mezar

Bu mezar tamamen tahrip olmuş olup mezara ait taşlar çevreye yayılmıştır. Aynı yerde bulunan ve sadece üst kısmı bulunan şahide taşı, bir ayak taşı ve kapak taşının bir kısmı bulunmaktadır. Şahide taşı taşırılmış kavuk şeklinde olup üst tarafı düz yivlerle hareketlendirilmiş bir kavuk ile son bulmaktadır. En dikkat çeken unsur ise kapak taşından kalanlardır. Büyük kısmı tahrip olmuş kapak taşının üzerinde kabartma şeklinde dairesel bir motif bulunmaktadır dairenin içinde ortada bir adet, etrafında daire oluşturacak şekilde dizilmiş altı adet toplam yedi adet oyuk bulunmaktadır. Bu motife benzer motifler, Kiğı Açıkğüney Köyü'nde bulunan Arnavut mezarlarında bulunmaktadır. Açıkğüney köylüleri bu motife Hızır yıldızı ismini vermektedirler. Ancak bu motifin kahve tepsisini sembolize ettiğini çeşitli çalışmalar ve yine Açıkğüney köyündeki bazı mezar taşlarındaki bu motif ile birlikte verilen kahve veya su ibrikler göstermektedir.



Foto 1.2.19. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XX No.lu Mezar

1.2.20. XXI No.lu Mezar

Bu mezarın sadece şahidesi günümüze ulaşmıştır. Toprak altında sanduka kısmının olup olmadığı bilinmemektedir. Ayak taşı da yerinde yoktur. İnsan başı şeklinde tasarlanmış olan şahide üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.



Foto 1.2.20. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XXI No.lu Mezar

1.2.21. XXII No.lu Mezar

İnsan başı şeklinde tasarlanmış şahideye sahip olan bu mezarın sanduka ve ayak taşı bulunmamaktadır. Şahidenin dikdörtgen bir gövdesi olup boyun kısmı yüksek tutulmuş ve baş kısmı boyun gibi uzundur. Baş kısmı ortadan taşıntılı şekilde yapılmış olup yüzeyi çok fazla deforme olduğundan ve yosunlardan dolayı süsleme veya yazıya haiz olup olmadığı anlaşılmamaktadır.



Foto 1.2.21. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XXII No.lu Mezar

1.2.22. XXIII No.lu Mezar

Bir grup sarıklı mezar grubu içinde yer alan bu mezarın şahidesi ve sanduka taşları sağlam olup ayak taşı da mezar yüzeyinde bulunmaktadır. Sandukanın üst kapağı bulunmamakta ancak bu kapağın prizmatik bir kapak olduğu değerlendirilmektedir. Yan kapaklar ve ayak taşı yerinden oynatılmıştır. Şahide taşını taşıyan yüzeydeki arka kapak bulunduğu gruptakiler gibi içbükey bir oyma ile hareketlendirilmiştir. Şahide taşı dikdörtgen bir taş olup dairesel bir boyundan baş kısmına geçiş yapılmıştır. Baş kısmı taşırılmış sarık şeklinde kavukludur. Kavuk kısmı sarığın alt orta kısmında ve üst kısımda dikey düz çizgilere sahiptir.



Foto 1.2.22. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XXIII No.lu Mezar

1.2.23. XXIV No.lu Mezar

Bu mezar aynı grup içinde bulunan sarıklı kavuklu ya da da çizgili kavuklu denilen mezarlar grubu içinde yer almaktadır. Üzerinde yazı veya süslemeye rastlanmamıştır. Sanduka yan yüzeyleri toprak altında olduğundan yan kapak yüzeylerinde süsleme veya yazı olup olmadığı tespit edilememiştir. Sanduka tipi mezar olan bu mezarın sanduka kısmı kısmen dağılmış olmasına rağmen taşları mezarda durmaktadır. Mezarın ayak taşı tahrip olmuştur. Sanduka üst kapağını oluşturan şimdiki dikdörtgen taşın kapak veya ayak taşı olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Şahide olduğu yerde ayaktaadır. Şahidenin gövdesi dikdörtgen olup gövdeden baş kısmına geçiş kemer kavisi ile sağlanmış. Boyun kısmı dairesel olup taşırılmış bir başlığa sahiptir. Taşırılmış sarık kısmından sonra dikey bir kavuk vardır. Kavuk yukarı doğru incelmektedir. Bu mezarın şahidesinin baş kısmı yanında bulunan ve düz çizgilere sahip olan kavuklardan farklı olarak herhangi bir süsleme veya hareketliliğe

sahip değildir. Taşırılmış kavuk düz bombeli bir yapıya sahiptir. Kavuk kısmı da silinmiş süslemesiz bir haldedir.



Foto 1.2.23. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XXIV No.lu Mezar

1.2.24. XXV No.lu Mezar

Bu mezar yuvarlak şahide taşına sahip yuvarlak kemerli niş şeklinde yapılmış mezarlar içinde yer almaktadır. Mezar sanduka şeklinde olup şahide taşı ve ayak taşı sağlam vaziyettedir. Ancak sandukanın kapak kısmı sonradan müdahale görmüş ve harç ile kapatılmıştır. Ayak taşı basit bir taş olup üçgen bir üst kısımla son bulmaktadır. Şahide taşı dairesel olup iç kısımda yuvarlak kemerli niş bulunmaktadır. Yüzeyinde herhangi bir süslemeye rastlanmamıştır. Sandukanın büyük kısmı toprak altında olduğundan bu yüzeyde de bir süsleme olup olmadığı tespit edilememiştir Bu mezarın 1895 tarihli mezarda medfun olan Seydi Abdulcelil Bey'in dedesine ait olduğu köylüler tarafından ifade edilmektedir.



Foto 1.2.24. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XXV No.lu Mezar

1.2.25. XXVI No.lu Mezarlar

İnsan başı şeklinde şahideye sahip olan bu mezarın sandukası bulunmamaktadır. Diğer mezarların birçoğunun sandukalarının kısmen toprak altında olması bu mezarın sandukasının toprak altında olduğu kanısını güçlendirmektedir. Mezarın ayak taşı oldukça basit yapılmıştır. Ayak taşı üst kısımda üçgen bir başlık ile son bulmaktadır. Dikdörtgen gövdeye sahip olan şahide taşı düz bir kesimle boyun kısmına geçilmiş ve boyun kısmı oldukça uzun tutulmuştur. Boyun kısmı tam yuvarlak olmayıp ön yüzeyde düz tutulmuştur. Baş kısmı nispeten tahrip olmuştur. Taşırılmış formda yapılmış olan baş kısmı ön yüzeyde düz diğer taraflarda baş şeklinde dairesel forma yakındır. Baş kısmının yan yüzeylerinde bazı oyma çizgiler fark edilmekle birlikte bunların orijinal olup olmadığı bilinmemektedir.



Foto 1.2.25. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XXVI No.lu Mezar

1.2.26. XXVII No.lu Mezarlar

Bu mezarlar yan yana yapılmış üç adet mezardan meydana gelmektedir. Sandukaları bulunmayan mezarların şahide taşının ön tarafında birer sanduka taşı bulunmaktadır. Buradan hareketle bu mezarların daha önce sandukaya sahip olduğu ancak toprak altında kaldığı veya tahrip olduğu kanısını güçlendirmektedir. İnceleme esnasında mezarlarda herhangi bir süsleme veya yazıya rastlanmamıştır. Her üç mezarda hem şahide taşları hem de şahide taşlarının önünde bulunan kapak taşı ile birbirine oldukça benzemektedir. Şahide taşları dikdörtgen şeklinde bir gövdeye sahip olup gövdeden boyun kısmına düz bir yüzey ile geçiş yapılmıştır. Boyunlar uzun tutulmuş olup boyunda yukarı başa doğru gidildikçe genişletilmiş bir şekilde baş kısmına doğrudan geçiş yapılmıştır. Her üç mezarın da baş kısmı prizmatik altıgen şeklinde tasarlanmış ve üst kısımda yine bu prizmanın devamı şeklinde sivri bir prizma ile son bulmuştur. Yapısal olarak prizmaların, zaman tahribatından dolayı, simetrileri bozulmuştur.



Foto 1.2.26. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XXVII No.lu Mezarlar

1.2.27. XXVIII No.lu Mezar

Bu mezar da insan başlı şeklinde tasarlanmış mezarlar grubunda yer almaktadır. Sandukasının yan kapakları, ayak ve şahidesi günümüze sağlam ulaşmıştır. Sandukanın dikdörtgen çerçevesini oluşturan taşlar sağlam olup üst kısımları hariç tamamen toprak altında kalmıştır. Ayak taşı basit bir formda olup sivri bir üçgen ile son bulmaktadır. Şahide taşının gövdesi dikdörtgen olup düz bir girinti ile boyun kısmına geçilmiştir. Boyun kısmı yanlarda hafif iç bükey şeklindedir. Baş kısmı taşırılmış şekildedir ve bir fesi andırmaktadır. Üçlü grup olarak bulunan taşlardan farklı olarak fes şeklindeki üst kısım bir fesin üstü gibi düz şekilde tasarlanmıştır.



Foto 1.2.27. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XXVIII No.lu Mezar

1.2.28. XXIX No.lu Mezar

Bu mezar yapısal özellikleri açısından diğer mezarlardan ayrıdır. Sanduka tipi mezar olan bu mezarın sandukası oldukça ince tutulmuş ve üçgen prizma şeklinde son bulmaktadır. Sandukanın üst kapağını oluşturan bu kısmın aşağıda devam edip etmediği toprak altında kaldığından tespit edilememiştir. Ayak taşı üçgen şeklinde bir taştır. Bu taş dış taraftan üçgen prizma şeklinde tasarlanmış iç kısımda ise düz tutulmuştur. Şahide taşı dikdörtgen prizma şeklinde bir gövdeye sahiptir. Gövdeden boyun kısmına işçiliği iyi olmayan bir girinti ile geçilmektedir. Boyun kısmının alt tarafı kalın tutulmuş yukarı doğru gidildikçe inceltilecek baş kısmına geçiş yapılmıştır. Baş kısmı taşırılmış bir insan başını anımsatmakla birlikte bu kısım tahrip edildiğinden mahiyeti tam olarak anlaşılamamaktadır.



Foto 1.2.28. İçpınar Köyü Köy Dışındaki Mezarlıkta XXIX No.lu Mezar

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bingöl Ilıcalar beldesine bağlı İçpınar köyünde bulunan iki ayrı mezarlıkta, mezarlara ait taşların yerlerinden edilmesi nedeniyle mezarların sayısı net olarak tespit edilememektedir. Eski mezarlıkta bulunan mezarların 6 adet olduğu tahmin edilse de bunların sayısının daha fazla olabileceği çevrede bulunan mezar taşlarından anlaşılmaktadır. Geniş bir alana yayılmış olan mezar taşları burada çok sayıda mezarın olduğunu göstermektedir. Yeni mezarlık alanında çok sayıda mezar bulunmaktadır. İçpınar köyü mezarlığında mezarların geneli sanduka tipi mezardır. Başlıklarına göre tasnif edilirse sarıklı 2 mezar, çizgili taşırılmış kavuklu 8 mezar, üçgen veya kemerli başlıklara sahip 6 mezar, insan başı şeklinde 12 mezar, dikdörtgen şahideye sahip 2 mezar, yuvarlak kemerli nişe sahip 4 mezar bulunmaktadır. İki mezarlıkta şahidesi ve sandukası bütünlük arz eden toplam 34 mezar çalışılmıştır.

Mezarlar, içerdiği süsleme, yazı unsurları ve mezarlarda kullanılan taşların yapım teknikleri açısından önemli bilgiler verdiği göz önüne alındığında İçpınar köyü mezarlarının sandukaları, şahide ve ayaktaşlarının yapım ve işçilikleri, içerdikleri yazı ve süsleme özellikleri, köyün 17-20. yüzyıl arası Osmanlı döneminde önemli bir yer olduğunu göstermektedir. Bu nedenle mezarların yapısal özellikleri ile barındırdıkları süsleme ve yazı özellikleri değerlendirilmiştir.

İçpınar köyü mezarları, şekilsel olarak altı farklı başlığa sahiptir. Birinci tip başlığa sahip olan mezar tipi birbiri ile bitişik nizamda yapılmış tek bir sandukaya sahip mezar tipidir. Bu tip mezar eski mezarlık içinde yer almaktadır. Bu mezar yekpare blok bir taştan yapılmış olup dikdörtgen bir prizmalı sandukaya ve iki adet şahideye sahiptir. İkinci tip mezarlar ise birbiri ile bitişik sandukalara sahip olup kare şahideye sahip olan mezar tiplerini oluşturmaktadır. Eski mezarlık içinde bulunan bu tip mezarın aile mezarı olduğu düşünülmektedir. Bu tip mezar yaklaşık 15 metre uzunluğunda kalın tutulmuş yan kapaklara sahip olup sonunda bir şahideye ve ayak taşına sahiptir. Sağ ve sol kapaklar ne olsa da aralarda ayırım olup olmadığı mezarın toprak altında kalmasından dolayı anlaşılmamaktadır. Üçüncü tip mezarlar insan başı şeklinde tasarlanmış şahideye sahip olup bu mezarların sandukalarının yan kapakları sağlam şekilde ulaşmıştır. İnsan başı şeklinde tasarlanmış mezar taşlarına birçok bölgede karşılaşılmamasına rağmen Bingöl ilinde bu tip mezar günümüze değin sadece Solhan Bozkanat köyü mezarlarında görülmüştür. Ancak Bozkanat köyü mezarlarında şahide taşı üzerinde insan figürü net bir şekilde kazınarak yapılmıştır. Buradaki mezarlarda ise bu tür bir kazıma bulunmamakta genel olarak insan başına benzetilmektedir. Bir diğer tip ise yuvarlak kemerli bir şahideye sahip olan sandukalı mezar tipidir. Beşinci tip ise üçgen şekilde son bulan mezarlardır. Bunların baş kısımları kimi zaman düz üçgen ile son bulmakta kimilerinde ise kavisli veya dilimli kemer şeklinde devam etmektedir. Altıncı tip ise çizgili kavuklu tip mezarlar. Bu tip mezarlar sandukaya sahip olup şahideleri taşırılmış sarıktan çizgili uzun bir kavukla son bulmaktadır. Mezarlardaki sandukalar dikdörtgen bir şekilde olup üst kapakları beşgen prizma şeklinde son bulmaktadır. Ancak bazı mezarların pehle/üst kapakları düz bir tanesinde ise üçgen prizma şeklindedir. Baş taşları sandukalı olanlarda genellikle alt kısımda açılmış bilezik açıklığına oturmaktadır. Ancak bazı sandukalarda bu tür bilezik olmayıp içten veya dıştan düzgün kesme taş ile desteklenmektedir. Bu tür mezar taşları İslami dönem mezarlarının çoğunda uygulanmakla birlikte bölgede Kiğı Bağlarpınarı, Açıkgüney ve Bozkanat köyü mezarlarında görmekteyiz.

Mezar taşlarının şahidelerinin başlıkları birkaç şekilde yapılmıştır. Başlıklar genellikle yatan kişinin cinsiyeti, toplumdaki konumu ve mesleği ile doğrudan ilintilidir.¹¹ Çalışma sürecinde ele aldığımız mezarlardan biri üzerinde bulunan kılıç kabartması bu mezarın bir askere ait olduğunu göstermektedir. Yine bir mezar taşı üzerindeki tepsi ve kahve fincanlarını gösteren dairesel oyuklar bu mezarın bir kadına ait olabileceğini göstermektedir. Ayrıca başı kavuklu olan mezar taşlarının taşra memurları ve ulemâ sınıfına ait olduğunu göstermektedir. Birinci tip başlık, Osmanlı sarığı şeklinde yapılan türdendir. Hem eski mezarlıkta hem de yeni mezarlıkta çok sayıda bu tür mezar taşları bulunmaktadır. Ancak eski mezarlıktaki kavuk doğrudan helezonik yivli olup yeni mezarlıktaki gibi taşıntılı birimden sonra düz yivli bir üst kısma sahip değildir. Sadece sarıktan oluşan ve oldukça iyi bir işçiliğe sahip bu başlıkların Osmanlı'da 17 yüzyılın sonuna kadar mezarlarda kullanıldığı bilinse de¹² daha sonra 18. yüzyılında başında da kullanıldığı görülmektedir.¹³ Bu tür başlıkların yani büyük sarık şeklinde olanların ulemaya ait başlıklar olduğu ileri sürülmektedir.¹⁴ Bu bilgi ile birlikte köylülerin verdiği bu mezarların çok eski olduğu bilgileri değerlendirildiğinde, eski mezarlıkta bulunan sarıklı iki mezarın tarihinin 17. yüzyılın sonlarına veya 18. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi mümkündür. Bu eski mezarlıktaki kavuklu şahideye sahip mezarın daha önemli kişilere ait olduğu hem mezarın yapısından hem de köylülerin ifadesinden anlaşılmaktadır. Yeni mezarlıkta bulunan bir diğer başlık türü sarıklı ve sarık üzerinde dikey uzanan çizgilerden oluşan kavuklu başlıklardır. Uzun külah üzerine sarık sarılması yatan kişinin tarikat mensubu olduğunu gösterdiği ifade edilmektedir ancak bu tür başlıklar yani tarikat mensuplarına ait olanlar, genellikle uzun tutulan üst kısmı düz süslemesiz devam etmektedir.¹⁵ Üst kısmı düz yivli bir şekilde devam eden başlıklar daha çok "kâtibi kavuk"¹⁶ olarak adlandırılmakta ve bu kişilerin kâtip olduğu ileri sürülmektedir. Bu tür kavuklara Çubuklu başlıklı, taşkın sarıklı başlıklar da denilmektedir.¹⁷ İçpınar köyündeki mezarlardaki sarıklı ve dikey uzanan başlıklar bu ikinci grubu oluşturmaktadır. Bu da burada yatanların

11 Süleyman Berk, *Zamanı Aşan Taşlar*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 1. Cilt, İstanbul 2016, s. 30.

12 Onur Çetin, "Osmanlı Mezar Taşlarının Önemi ve Sanatsal Boyutu", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIII, S. 1, 2019, s. 41.

13 Sena Yavuz, "Geyve Elvan Bey İmareti Haziresinde Yer Alan Mezar Taşlarının Bugünkü Durumu", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, sayı II, 2012, s. 82.

14 Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa Mezar Taşları*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2012, s. 22.

15 Mahmut Karakaş, s. 22.

16 Süleyman Berk, s. 32.; Sena Yavuz, s. 82, 96.

17 Halit Çal, s. 210.

kâtiplik mesleğinde olduğunu göstermektedir. Bu tip başlıklar Anadolu'nun neredeyse tüm yörelerinde karşımıza çıkabilmektedir.¹⁸

Bir diğer mezar şahidesi insan şeklinde olan şahidelerdir. Yeni mezarlıkta bulunan bu tür şahidelerden çok fazla görülmekle birlikte 12 tane tespit edilmiştir. Ancak bütünlük sağlayacak şekilde bir mezarın üzerinde bulunanlar çalışmaya konu olmuştur. İnsan başı şeklinde tasarlanmış mezar taşına Maraş Keklikoluk köyü mezarlığında rastlanmaktadır.¹⁹ İnsan başı şeklinde tasvir edilen bu baş taşları üzerinde herhangi bir süsleme veya yazı unsuruna rastlanmamıştır. Genellikle bir omuz şeklinden sonra yükselen baş kısmı ortada taşıntılı üst kısımda sivri bir şekilde tasarlanmıştır. İnsan başı şeklinde tasarlanmış olanlardan bazıları düz bir şekilde bitmekte bazıları da prizmatik bir görünümle son bulmaktadır. Bir diğer şahide taşı tipi de sarıklı düz yivli kavuklara sahip şahidelerdir. Yeni mezarlıkta bulunan bu tip mezarların daha çok tarikat ehli kişiler tarafından kullanıldığı ileri sürülmektedir.²⁰ Ancak yukarıda belirtildiği gibi bu tip başlıkların yerel memurlara ait olması daha yüksek olasılıktır.

Bir diğer grup ise yuvarlak kemerli nişe sahip olan mezar taşlarıdır. Yaklaşık 15-20 cm genişliğinde yapılan bu taşların pehle taşına bakan iç yüzü yuvarlak kemerli bir niş şeklinde yapılmış olup iç kısımlarında süsleme unsuru bulunmamaktadır. Toprak altında kalan kısımlarında süsleme olup olmadığı bilinmemektedir. İçpınar köyünde bulunan bazı mezar taşlarındaki yuvarlak kemerli şahide taşına benzer şahide taşı Kahramanmaraş Keklikoluk köyü mezarlığındaki sanduka mezarlarında bulunmaktadır. Keklikoluk mezarlarındaki sandukaların şahide kısımlarının iç ve dış yüzeyi yuvarlak kemerli bir girinti ile hareketlendirilmiş olup iç yüzeylerinde süslemeler mevcuttur.²¹ Benzeri yine Sivas ili Zara İlçesi Eski Mezarlık'ta görülmektedir.²² Ancak bu iki mezarlıkta bulunan ve yuvarlak kemerli olan mezarlar yekpare bir sanduka olup yuvarlak kemerli kısım da sandukaya bitişiktir. Bingöl İçpınar köyünde bulunan yuvarlak kemerli nişe sahip şahide taşları ise sandukadan ayrı bir şekilde bağımsız şekilde yapılmıştır.

18 Burak Muhammet Gökler, Zerrin Köşklü, "Balıkesir Zağnos Paşa Haziresindeki Kavuk Tipleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2019, s. 463.

19 Cavit Polat, "Kahramanmaraş Keklikoluk Köyü Mezar Taşlarının Şekil ve Süsleme Bakımından Değerlendirilmesi", *Asos Journal*, sayı 61, 2017, s. 526.

20 Barış Sipahi-Ayten Çetin, "1697-1910 Yılları Arasında Osmanlı Kültüründe Muhasebecilerin Mezar Taşlarının Karakteristik Özellikleri", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 48, 2010, s. 235.

21 Cavit Polat, s. 525.

22 Ebru Bilge Fataha, Turgay Yazar, M. Hilmi Arıç, "Zara Eski Mezarlıktaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Turkish Studies*, cilt 10, sayı 9, 2014, s. 152.

Bir diğer başlık türü ise üçgen bir şekilde son bulan şahide taşlarıdır. Üçgen kısma geçiş hafif bir taşıntı ile belirginleştirilmiştir. Dikdörtgen bir gövdeyle devam eden ve üst kısımda üçgen bir başlık ile son bulan bu tür mezarlar sayıca çok olmakla birlikte birçoğu tahrip edilmiştir. Bu grubun içinde yer alan ancak üçgen kısım dilimli bir şekilde son bulan mezar taşları da mezarlık alanında yerini almıştır. Bir diğer şahide çeşidi de dikdörtgen şahidelerdir. Tam bir dikdörtgen prizma şeklinde olan şahidelerin en güzel örneği eski mezarlıkta bulunan 1.1.3. No.lu olarak adlandırdığımız şahidedir. Şahide diğer taşlara göre daha kalın tutulmuş ve iç yüzeyinde dikdörtgen bir niş açılmıştır. Ancak bu nişin içinde herhangi bir yazı veya süsleme unsuru bulunmamaktadır.

İçpınar köyünde bulunan mezarların üç tanesinde yazı unsuru bulunmaktadır. İki mezardaki yazı nesih hatlı olup aşırı yosun tutmasından ve alt kısımlarının tahribatından dolayı okunamamaktadır. Ancak bir tanesinde katalogta verildiği gibi "Allah" lafzı okunabilmiştir. 1895 tarihli olan ise daha sonradan günümüz Türkçesi ile yenilenmiştir. Yazıyı ihtiva eden mezarların tarih kısmının özellikle kazındığı çalışma esnasında tespit edilmiştir. Kalan izlerden yazı ihtiva eden mezarın 19. yüzyıla ait olduğu değerlendirilmektedir.

Mezarlıklarda bulunan taşlar üzerinde geometrik ve bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Süslemeler, Hızır yıldızı veya kahve tepsisi denilen daire içinde altı veya yedi küçük oyuğa sahip oymalar, mühri Süleyman, gülbezek, lale, palmet ve rumiler, kılıç, helezonik ve düz silmelerden oluşmaktadır.

Yapım teknikleri, şekilleri ve barındırdıkları süslemeler açısından bölgenin tarihi arka planını ve sanat-kültür altyapısını gösteren önemli somut belgelerden olan mezar taşları korunması gereken tarihi miraslardandır. İçpınar köyündeki mezar taşları süsleme ve yapım özellikleri açısından Osmanlı mezar taşlarının genel karakterini yansıtmaktadır. Aynı mezarlık içinde çok farklı yapısal özelliklere sahip mezarların bulunması bu mezarların uzun süre kullanıldığını göstermekte ve dönemseller olarak farklı üslupları barındırdığını ispat etmektedir. Mezarlık alanının ivedilikle korumaya alınması ve kazı çalışmaları ile restore edilmesi gerekmektedir. Yapılacak çalışmalar sonucunda Bingöl ilinde bulunan kültürel ve sanatsal tarihi arka plan ortaya çıkacaktır. İlin sanat tarihi kültürünü de ortaya çıkarması bakımından önemli tarihi alanlar arasında gelmektedir.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Hilmi, "Topkapı Sarayındaki Padişah Kılıçları", *El Sanatları Dergisi*, İBB, sayı 4, İstanbul 2007, s. 28-37.
- BERK, Süleyman, *Zamanı Aşan Taşlar*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 1. Cilt, İstanbul 2016.
- BOZKURT, Nebi, "Kılıç, DİA, TDV, Ankara, Cilt 25, Ankara 2002, s. 405-408.
- ÇAL, Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu*, 28-30 Mayıs, 1999, Eyüp Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999,, ss. 207-225.
- ÇETİN, Onur, "Osmanlı Mezar Taşlarının Önemi ve Sanatsal Boyutu", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. XLIII, s. 1, 2019, ss. 39-52.
- ÇETİN, Yusuf, "Eski Bir Osmanlı Kaza Merkezi Olan Eleşkirt Toprakkale Köyü'nde Osmanlı Dönemi Mezarlıkları ve Mezar Taşları", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, sayı 21, 2010, ss. 35-53
- ÇOLAK, Mıhrıcan, "Türkçenin Söz Varlığında "Kılıç", *TEKE*, sayı 7, cilt 4, 2018, ss. 2154-2188.
- ERTEKİN, Mehmet Zahir -Nebi Butasım, "İslam Süsleme Sanatlarının Mezar Taşlarına Yansıması, Bingöl Örneği", *Nahçıvan ve Doğu Anadolu Abideleri Uluslararası Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Yarını)*, 11-12 Mayıs Nahçıvan 2015, ss. 268-282.
- FATAHA, Ebru Bilge, Turgay Yazar, M. Hilmi Arıç, "Zara Eski Mezarlıktaki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Turkish Studies*, cilt 10, sayı 9, 2014, s. 149-201.
- GÖKLER, Burak Muhammet, Zerrin Köşklü, "Balıkesir Zağnos Paşa Haziresindeki Kavuk Tipleri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2019, ss. 453-478.
- KARACA, Faruk, "Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, sayı 3-4, 2001, ss. 501-512.
- KARAKAŞ, Mahmut, *Şanlıurfa Mezar Taşları*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2012.
- KONYALI, İsmail Hakkı, *Kılıcın ve Başka Kabzalı Kesici Silahların Tarihi*, İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi, Ankara Trhs.
- POLAT, Cavit, "Kahramanmaraş Keklikoluk Köyü Mezar Taşlarının Şekil ve Süsleme Bakımından Değerlendirilmesi", *Asos Journal*, Sayı 61, 2017, ss. 523-538.
- SİPAHİ, Barış -Ayten Çetin, "1697-1910 Yılları Arasında Osmanlı Kültüründe Muhasebecilerin Mezar Taşlarının Karakteristik Özellikleri", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, sayı 48, 2010, s. 232-241.
- TOKUŞ, Ömer, "Güzeldere Mezar Taşları Üzerine", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2017, ss. 113-119.
- YAVUZ, Sena, "Geyve Elvan Bey İmareti Haziresinde Yer Alan Mezar Taşlarının Bugünkü Durumu", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, sayı II, 2012, ss. 71-103.

ÇEVRE VE ETİK İLİŞKİSİNİN EĞİTİM FELSEFESİ BAKIMINDAN SORUNSALLAŞTIRILMASI

Ahmet ALKAYIŞ*

Özet

Çevre kirliliği, doğanın fiziksel unsurlarını ve ekolojik dengeyi ciddi boyutlarda etkilemektedir. Bu durum, çevre meselesinin birçok bilim alanı tarafından sorunsallaştırılmasını gerekli hale getirmiştir. Çevre sorunlarına yönelik olarak bilimin farklı disiplinlerinden öneriler ve formüller bulunmaktadır. Bu disiplinlerden bir tanesi de eğitim felsefesidir. Çevre ve etik meselesini eğitim felsefesi açısından irdelemek için çevre sorunlarının nedenlerine de dikkat çekmek gerekir. Bu çalışmada, mevcut çevre sorunları karşısında eğitim felsefesinin bakış açısı göz önünde bulundurularak çevre ve etik konusu incelenmektedir. Bu çalışmada, dokümantasyon yöntemi kullanılarak daha önce yapılan araştırmaların ve istatistiklerin verilerinden de yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular; doğa, ekoloji, değer ve eğitim felsefesi çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca çevre bilinci ve etik ilişkisi, günümüzde eğitim ve doğa haklarının önemi bakımından gündeme getirilmiştir. Yapılan çalışmada bütün bu konular tartışılarak çözüm önerilerinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, etik, eğitim felsefesi, ekoloji, doğa hakları.

PROBLEMATIZING THE RELATIONSHIP BETWEEN ENVIRONMENT AND ETHICS IN TERMS OF EDUCATIONAL PHILOSOPHY

Abstract

Environmental pollution significantly affects the physical elements of nature and the ecological balance. This situation has made it necessary to problematize the environmental issue by many scientific fields. There are suggestions and formulas from different disciplines of science regarding environmental problems. One of these disciplines is educational philosophy. In order to examine the environmental and ethical issue in terms of educational philosophy, attention also should be paid to the causes of environmental problems. In this study, environmental and ethical issues are examined by considering the perspective of educational philosophy in the face of current environmental problems. In this study, the data of previous studies and statistics using the documentation method were used. Findings have been studied within the framework of nature, ecology, value and educational philosophy. In addition, the relationship between environmental awareness and ethics has been brought up today in terms of the importance of education and nature rights. In the study all these issues are discussed and solutions are offered.

Key Words: Environment, Ethics, Philosophy Of Education, Ecology, Rights of Nature.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü.
ORCID: 0000-0002-1523-9554
(Makale Gönderim Tarihi: 07.12.2020-Makale Kabul Tarihi: 22.12.2020)

GİRİŞ

İnsan, eğitim sayesinde yapıp etmelerini gerçekleştiren, değerleri olan bir varlıktır. Çevre bilincini ve ekolojik dengeyi sağlamak için insana çok erken yaşta çevre eğitimi verilmesi birçok bilim insanı tarafından savunulmaktadır. İnsan hayatında küçük yaşlarda kökleşen tutum ve davranışın değiştirilmesi oldukça zordur. Bu nedenle erken yaşlarda başlayan doğayı koruma ve çevre bilinci için eğitim ve öğretimin ilk kademelerinden başlayarak okul müfredatlarında daha geniş yer verilmelidir. İlgili müfredatlar eğitim felsefesi bağlamında geliştirilerek daha anlaşılır ve kalıcı hale getirilebilir.

Eğitim felsefesi; insanın kişisel özelliklerini, eğitimini, sosyo-kültürel ve fiziki çevresiyle olan: etkileşimini araştırarak buna uygun yaklaşımı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çünkü insan eğitim olanağıyla form kazanır, ham yetilerini eğitimle tamamlayabilir. İnsan bio-psişik özelliği gereği eğiten-eğitilebilen bir donanımı içinde barındırır. İnsan, eğitilebilen özelliği gereği çevreye ve doğaya karşı tutumu olumlu yönde değiştirilebilecek bir varlıktır. Onun doğaya karşı sorumluluk bilincinin artmasıyla çevre sorunları üzerinde daha da yoğunlaşması söz konusudur.

Çevre eğitimi, felsefi bağlamda çevrenin korunmasına katkı sağlayacak şekilde insanlarda farklı etik yaklaşımların gelişmesine olanak sağlayabilir. İnsanların mevcut çevre anlayışı çoğunlukla insan merkezli, yani antroposentrik çevre görüşüne dayanmaktadır. Çevre eğitimi sayesinde antroposentrik çevre görüşü yıkılarak daha çevreci bakış açısı kazandırmak mümkündür. Doğa ve çevre konusunda toplumsal alanda yerleşik bazı yanlış tutum ve davranışlara karşı farkındalık kazandırarak, bu yanlışları düzeltmek gerekir. İnsan merkezli çevre anlayışının, yanlışlarını ön plana çıkarıp düzenleyecek olan eğitim kurumları ve eğitim felsefesidir.

Dolayısıyla bu çalışmanın amacı insanı; bio-psişik bir bütünlük içinde ele alarak çevre eğitimi sorunlarında çevre eğitiminin önemini tartışmaktır. Çalışmanın bir diğer amacı ise çevre ve etik alanındaki bilinci ve duyarlılığı kalıcı kılama konusunda eğitim felsefesinin önemini daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktır. Yapılan çalışmanın birinci bölümünde; çevre bilinci, insan – doğa ilişkisi ve çağımızın ekoloji sorunları üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde ise felsefi bağlamda çevre ile etik konusu genel bir çerçevede irdelenerek sonuç ve önerilerle tamamlanmıştır.

Çevre Bilinci

Günümüzde insanlar pek çok önemli sorunla karşı karşıyadırlar. Bu sorunlardan belki de her alanı etkileyebilecek yönüyle, hatta önemlileri konuların başında çevreyi koruma gelmektedir. Çevre konusunda yaşanan sorunlar çoğunlukla insan merkezlidir. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı büyük kent merkezlerinde yaşamaktadır.¹ Bu insanların çoğu yaşadıkları kent merkezlerinde kirli havanın etkisinde kalarak yaşam için gerekli temiz havayı yeterli alamadıkları için huzur ve dinginlikten uzak kalmaktadırlar.² Örneğin bu insanların küçük bir derenin dinginliğini teneffüs edebilme imkânlarındaki kısıtlılık açıktır. Ormanların, hatta bir dizi ağacın yeşilliğinde mahrum çocukların mevcudiyeti sır değildir. Oysa bunlar insan doğasının arzuladığı hususlardır. Wheatley, şu ifadeyle söz konusu hususa parmak basar: “Nemli çimlerden yansıyan güneş ışığını, güneş batışını izlemeyi, bir ağacın altında dinlenmeyi, karanlıkta yıldızlara bakmayı tecrübe etmeye ihtiyacımız var.”³ Yeşil çevre ve temiz havanın insanın hayatı için arz ettiği önem aşikârdır.

Çevre kirliliğinin artmasında birden fazla etken söz konusudur. Bu etkenler içerisinde, her geçen gün artan nüfus ve kırdan kente göçün önemli bir rolü vardır. Kırdan kente göçün nedenlerinin başında; kent merkezlerinde temel ihtiyaçların daha rahat karşılanması, güvenli ve kaliteli bir yaşamın sürdürülmesi, sosyo-kültürel faaliyetler, istihdam ve eğitim olanaklarının yüksek olması gelmektedir.⁴ Ülkemizde de 1950’li yıllara kadar nüfusun %80’i kırsal kesimde yaşıyordu. Köylüye ağırlıklı rol atfetmek bu gerçekliğin doğal sonucu olup, köylünün dönüştürülmesinde eğitime önemli bir misyon biçilmiştir: “Köye eğitim fikri hem faal nüfusun büyük bir kısmını oluşturan (%81) köylünün kalkınmasında yardımcı olmak, hem de cumhuriyet felsefesini köylüye aktarmak bakımından gereklidir.”⁵ Ancak günümüzde dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de nüfusun dağılımında farklı bir durum söz konusudur. Nüfustaki yer değiştirmeye birlikte insanlar yaşadıkları doğal yerleri tahrip etmeye başladılar. Var olan bütün bu problemlerin sonunda çevre bilincinin önemi artmaya başladı.

Çevre bilinci sadece belli platformlarla sınırlı kalmamıştır. Önemli gelişmelerden birisi, 1973 yılında İngiltere’de Ekoloji Partisi’nin kurulmasıyla,

1 Emrah Akyüz, *Dünyayı Kurtar: Temiz Çevrenin Bilimsel Sırları*, Ankara 2020.

2 P.A Vesilind, J.J Peirce, R.F Weiner, *Environmental pollution and control*, Elsevier, 2013.

3 Margaret J Wheatley, *Birbirimize Dönmek, Geleceğe Dönük Umudu Yeniden Tesis Etmek İçin Basit Konuşmalar*, çev. Murat Abus, İstanbul 2003, s. 115.

4 Marquita K. Hill, *Understanding environmental pollution*, Cambridge University Press 2020.

5 Salih Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2019, s.194.

artık çevre hareketinin siyasal düzlemde de kendisine alan açmasıdır. Aka-binde, ekoloji, şiddeti reddetme, adem-i merkezîyetçilik ve toplumsal adalet ilkeleri üzerine kurulan Alman Yeşillerinin, elde ettiği başarı, Avrupa'da diğer çevreci hareketler için de harekete geçirici bir etken olmuştur.⁶ Artan çevre sorunları, siyaseti, politika üretmeye zorlamıştır.

Son yıllarda çoğu toplumda çevre bilincindeki artışla birlikte çevresel problemlere çözüm üretme noktasında gelişmeler gözlenmektedir. Bu problemleri çözmeye yönelik çalışmalar iki yaklaşım şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımları savunanlardan biri reformistler diğeri ise radikallerdir. Çevre problemlerini reformist bir yaklaşımla çözmeye çalışanlar uluslararası mecralarda çevreyi koruma bilincini yayma çabasındalardır. Bu çabalar çeşitli ulusal ve uluslararası alanda pek çok oluşumla kendisini göstermektedir. Ortaya çıkan oluşumlardan bazıları ise şu şekilde sıralanabilir:

- √ “Stockholm BM İnsan ve Çevre Konferansı, ilk uluslararası çevre konferansı olması nedeniyle önemlidir.
- √ Roma Kulübü'nün “Büyümenin Sınırları” Raporu: Rapor insanlığın sahip olduğu ekonomik-teknik bilginin sınırlı kaynak sorununu çözemeyeceğini, bu nedenle insanların yakın bir gelecekte önemli sıkıntılara gireceğini söylemektedir. Bu nedenle gelecek için yeni stratejiler benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.
- √ BM Rio Zirvesi: Gündem 21, Çevre ve Kalkınma, küresel çapta sürdürülebilir bir ekonominin ekolojik stratejisi olarak kabul edilmektedir. Bu zirvenin en somut çıktısı kuşkusuz Kyoto Protokolü'ne giden sürecin başlatılması olmuştur.
- √ 1997 Kyoto Protokolü, atmosferde giderek artan emisyonların sınırlandırılmasına yönelik önemli bir girişimdir.”⁷

İnsanlığın uzun bir süredir çevreyi ihmal ettiğini belirten Prof. Dr. İbrahim Özdemir, çevrecilerin 1960'tan bu yana gündeme getirdikleri sorunlara birçok insanın kulaklarını tıkadığını ifade etmektedir.⁸ Bilim adamlarının nasıl olsa çözüm yolu bulacaklarına dair anlayış, meseleye hassasiyetle yaklaşmanın önüne geçmiştir. Ancak gelinen noktaya baktığımızda çevre konusunda önemli sorunlar göz ardı edilmektedir. Egemen sistemin insana dayattığı

6 Selim Kılıç, *Çevre Etiği Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları*, Ankara 2008, s. 126.

7 Akt. Kılıç, s. 122.

8 İbrahim Özdemir, <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/5071/prof-dr-ibrahim-ozdemir-cevre-icin-simdi-degisime-zamani>, Mart 2020.

yaşam tarzının sürdürülemezliği anlaşılmalıdır. Sınırsız ve sorumsuz büyümenin mümkün olmadığı; kâinatın çok hassas denge ve ayarlarla çalıştığı göz ardı edildi. Günlük yaşamda kullanılan kimyasal ilaçlarla dereler, nehirler, göller deniz ve okyanuslar kirletildi. Buralarda yaşayan hayvanların bir bir tükenip yok olması bile çoğu insanı ikna edemedi. Nedeni ise her şeyden daha fazla üretim ve daha çok kar elde etme arzusu oldu.

Bütün bu problemler karşısında “farklı çevre sorunlarına ilişkin birçok bölgesel ve evrensel andlaşma yapılması ile, BM içerisinde işbirliğine yönelik bir yapı oluşturma yoluna gidilmiştir.”⁹ Stockholm BM İnsan ve Çevre Konferansı ile BM Rio Zirvesi yerel yönetimlerin önemini bir kez daha ortaya koymuştur.¹⁰ Uluslararası düzeyde yapılan çalışmalarda, gerek yerel gerek küresel problemlerin çözümünde yerel yönetimlerin rolü gittikçe daha fazla vurgulanmıştır. Bu doğaldır, çünkü; “yerel yönetimler ekonomik, toplumsal ve çevresel altyapıları kurar, işletir ve korurlar; planlama süreçlerini gözlemler, yerel çevre politikalarını ve yönetmeliklerini oluştururlar; ulusal ve ulus-altı çevre politikalarının uygulanmasına yardımcı olurlar. Halka en yakın yönetim düzeyini oluşturduklarından, sürdürülebilir gelişmeyi yaygınlaştırmak amacıyla halkın eğitilmesi, harekete geçirilmesi, talep ve beklentilerinin karşılanmasında önemli roller oynarlar.”¹¹

Diyebiliriz ki, yeryüzünde insanların orantısız üretim ve buna eşdeğer sınırsız tüketim isteği günümüzde her şeyden önce insanların bilinçlerini kirletir duruma gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde özellikle çokuluslu yapılar başta olmak üzere, sermaye kuruluşlarının genç kuşakları nasıl teknoloji bağımlısı haline getirdikleri, özellikle yaşamın vazgeçilmezi ve vücudun birer yapay organı haline getirilmiş cep telefonu ve ipad gibi cihazlar üzerinden insanların nasıl domine edildiği çarpıcıdır. İnsan yaşamını son model otomobiller, sanayi atıkları kirletmiyorsa acaba ne kirletiyor? o koca kentlerin yanı başında biriken çöplükler de, o koca kentlerin havasını berbat eden ve hiçbir gerçek bir planlamanın ürünü olmayan atölye ya da fabrikalar da bu iyiden iyiye kirli kafaların ürünü değil mi?”¹² Anlaşılan o ki, çevre kirliliği bilincine yönelik belirlemeler yapmadan önce bilinç kirlenmesine önlem almak gerekir. Aslında çevre kirlenmesinin altında bilinç kirlenmesi yatıyor, onun için

9 Ali Kerem Kayhan, “Birleşmiş Milletler Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme” *Public and Private International Law*, Volume: 33, Issue: 1, 2013, s. 63.

10 Akyüz, 2020.

11 Recep Bozlağan, “Birleşmiş Milletler Uygulamaları ve Yerel Yönetimler” *Öneri C.6.S.22*, Haziran 2004. s. 232. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/940714>

12 Uluğ Nutku, “Doğa-İnsan Bağının Yeniden Üretilmesi İçin Üç İlke”, *Ekoloji Felsefesi ve Etiği, Felsefelogos*, Sayı: 6, İstanbul 1999/1, s. 34.

ilk başta bu kirli bilinçlerin temizlenmesi amaç edinilmelidir. Burada eğitimin rolü bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası platformlarda çevrenin korunması amacıyla yapılan çalışmaların başarısız olmasının altında yatan nedenlerin başında ülkeler arasındaki sermaye çekme yarışı vardır. Bu yarış, çevreyi korumak amacıyla yapılan çalışmaları engellemektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, dünya üzerinde küreselleşmeye yön veren bilinç, çevre merkezli bir yaklaşımla esas almadıkça doğaya zarar vermeye devam edecektir. Bu durumda belki de sorunun çözümünde önemli noktalardan biri, doğayı yağmalamadan, ekolojik dengeyi sarsmadan, gıda ve enerji kaynaklarını dünya halklarıyla hakça paylaşmanın sağlanmasıdır. Unutulmamalıdır ki, “sağlıklı bir ekosistem daima bir iş birliği ağı halinde yaşayan pek çok farklı türden oluşur. Ağın her üyesi yiyecek ağının belli bir parçasından yer ve gerisini diğerlerine bırakır.”¹³ Bu paylaşımındaki temel amaç herkesin payına düşeni vermek, toplumsal düzeni ve doğayı korumaktır. Buna bağlı olarak dünya üzerinde gıda, ham madde kaynaklarının eşit paylaşımı ve kullanımı sağlanmalıdır.

İnsan-Doğa İlişkisi

İnsanların var oluşundan beri doğa ve çevre konularında birtakım araştırmalar yapılmaktadır. İlk Çağ filozoflarından Thales’in ilgilendiği konuların başında gökyüzü ile yeryüzündeki olaylar gelmektedir. Thales doğa konuları üzerinde çalışmalar yaparken suyu, her şeyin başlangıcı yani ana madde (arkhe) olarak ele almıştır. İlk Çağ filozoflarının çoğu doğa felsefesi üzerinde yapılan çalışmalarda doğayı açıklarken temel olarak canlı bir maddeyi irdelemişlerdir. İlkçağ filozoflarının bakış açıları da göz önünde bulundurularak denilebilir ki doğa, içinde bulunduğumuz maddi evrenin tamamıdır. “Zaman ve mekân içinde bulunan şeylerin oluşturduğu sisteme; olayların, güçlerin ve fenomenlerin, bilebildiğimiz evreni meydana getiren, kompleksine doğa adı verilir.”¹⁴

Tarih boyunca insanlar doğa ve çevre üzerinde birtakım değişiklikler ve dolayısıyla tahribatlar yapmışlardır. Ancak hiçbir zaman, içinde bulunduğumuz çağ kadar canlı türleri, yaşam çevreleri ve doğal kaynaklar tahribata uğramamıştır. “Pek çok bilim adamı bu zamana altıncı büyük yok oluş adını veriyor. Dört beş milyar yıllık varoluşu boyunca dünya daha önce beş tane büyük çaplı yok oluş yaşadı.”¹⁵ Doğanın yok oluşuyla ilgili dile getirilen bu

13 Wheatley, s. 114.

14 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2000, s. 269.

15 Wheatley, s. 111.

durumların, insan dışında olduğu bilinmektedir. Ancak bugün insan tarafından doğada yapılan yıkımlar kabul edilecek düzeyi aşmıştır. Çünkü insan eliyle yıkım, doğa kurallarının dışına çıkarak, yeni – dayatıcı bir faktörle sahneye çıkmıştır. Bu nedenle insanlar, hayatın içinde belli başlı sistemleri göz ardı ederek yapabildikleri kadarıyla büyük şehirler inşa ettiler. Hâтта bazen bu şehirlerin alt yapı çalışmalarını yeterli düzeye getirmeden devasa binalar ve alışveriş merkezleri diktiler.

Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanın sahip olduğu olanaklar da artmaya başlamıştır. İnsan, bu olanaklar sayesinde zaman zaman doğal düzeninin dengesiyle de oynamaktadır. Çağımızda bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle hem genler hem de doğada yapılan değişiklikler, yaşamı etkileyecek bir düzeye ulaşmıştır. Teknolojinin, bilimin ilerlemesi ve sanayinin gelişmesi sonucunda doğadaki tahribatlar her geçen gün artmaktadır. Yine de bazı insanlar bilim ve teknoloji sayesinde doğanın sınırsız kullanılabilceği düşüncesindedirler. Bu düşünceyle doğayı kendi çıkarları için işleyenler, doğadaki dengenin bozulabileceği ve doğanın kirlenebileceği kaygısı taşımamaktadırlar.¹⁶

Doğanın kirlenmesine yol açan büyük etkenlerden bir diğeri fabrikalardan çıkan zararlı gazlardır. Yerleşim yerleriyle içi içe geçen bazı fabrikalar toprak, su ve hava kirliliğine neden olmaktadır. Hâтта kirlilik bunlarla sınırlı kalmayıp gürültü kirliliğine ve orada yaşayan insanlarda kronik hastalıklara da yol açmaktadır. Ayrıca yeni doğan çocukların sağlığını ciddi oranda etkileyerek onların sakat doğmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu tür yerleşim yerlerine yakın fabrikalara hızla müdahale edilmelidir. Yoksa insan sağlığı ve doğa için önü alınamayacak yıkımlar ortaya çıkacaktır.¹⁷

İnsanın doğaya bu kadar zarar vermesinin kötü sonuçları yine insan hayatını tehlikeye atmaktadır. Son yıllarda çoğu yerleşim merkezlerinde yeşil alanlar tahrip edilmiş, kuraklık artmış, az miktardaki yağmurun dahi sel felaketine yol açtığı durumlar gözlenmiştir. Birçok bilim adamı bunu doğanın tepkisi şeklinde de nitelendirmektedir. “Son yıllarda artan küresel ısınma, depremler, tayfunlar, kuraklık, suların kirlenmesi gibi sorunları, etki-tepki doğanın kendisini savunma mekanizması olarak da kabul edilebilir.”¹⁸

16 Ulrich Beck, *Risk society: Towards a new modernity*. SAGE 1992.

17 Muthukumara Mani, David Wheeler, *In search of pollution havens? Dirty industry in the world economy, 1960 to 1995*. The Journal of Environment & Development, 7(3), 1998.

18 Kılıç, s. 112.

İnsanlar tarafından doğaya verilen zararlar sadece bunlarla sınırlı değildir. Dünyanın farklı yerleşimlerinde kimyasal silahların kullanılmasıyla birlikte orada yaşayan bütün canlı ve cansız varlıklar yok edilmektedir. Bu savaşların sonucunda hayatta kalan insanların yaşam alanlarından göç ettirilen, aç kalan çocuk, genç, yaşlı ve hasta demeden kabul edilemez yoksulluk şartlarında yaşayan insanlar vardır. Günümüzde devam eden bu savaşları kısmen de olsa ortadan kaldırmak için, yaşam ve kişi güvenliği hakkının pervasızca çiğnenmemesi için, ulusal çabalarla beraber uluslararası kuruluşların çabaları da artmaktadır.¹⁹

Bugünkü insanların yaşam koşullarına, eğitim ve felsefe alanındaki çalışmalara bakıldığında bu çabaların yetersiz kaldığı görülmektedir. Hem eğiten hem de eğitilebilen özelliğe sahip insanın²⁰ çevreye verdiği orantısız zarar, kabul edilemez düzeydedir. Çünkü insan, kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna gerek kalmadan kullanabilen bir varlıktır. Kuşkusuz insanın bu yetisi onun var oluşundan beri düşünce tarihi ve Aydınlanma dönemi içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Düşünce tarihi içerisinde insan eğitiminin temellendirilmesindeki önemli durak noktası Immanuel Kant (1724-1804) ve Aydınlanma düşüncesidir. İnsanın düşündüğünü düşünerek, aklını kullanma cesareti göstererek özgürleştiğini ifade eden Aydınlanmacı düşünce, düşüncenin özgürlüğünü insanın varlık yapısına uygun olarak izah etmiştir.²¹ Aydınlanma düşüncesiyle insan, doğaya egemen olması ve doğadan yararlanması için gerekli düşünsel zemin de hazırlamıştır. O döneme kadar insan, doğanın gücüne inandığı için doğa karşısında kendisini durduran korkularını da yavaş yavaş ortadan kaldırmaya başlamıştır.

Bilim ve teknolojinin ilerlemesi sonucunda insan artık doğayı egemenliğine alabileceğine inanmıştır. Aydınlanma döneminde insan, doğanın insana, kendisini geliştirmesi için bir sınır çizmediğini fark edememiştir. İnsan, yaşamı boyunca eğitim olanağıyla bir gelişme ağı içindedir. Her ne olursa olsun insan, hiçbir zaman bilimsel gelişme ve teknolojik ilerleme sayesinde doğaya egemen olamayacaktır. İlkçağ filozoflarının da doğaya hâkim olma gibi bir yaklaşımları bulunmamasına rağmen 17. yüzyılda bilimsel gelişmelerle birlikte ortaya çıkan “yeni doğa kavrayışı (özellikle Bacon’ın “bilmek egemen

19 Philip K Hopke, *Contemporary threats and air pollution. Atmospheric Environment*, 43(1), 2009. s. 83-97.

20 Ahmet Alkayış, *Çağdaş Sorunlar Karşısında İnsan ve Eğitim*, Astana Yayınları, 2020.

21 Ahmet Alkayış, *Aydınlanmacı Eğitim ve İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim ve Dünya Barışı Düşüncesi*, Metafizika - Cild: 1, Sayı: 3, 2018, s. 87-114.

olmaktır” ve Descartes’ın mekanik dünya görüşü), insanın merkeze alındığı ve ölçünün insan olduğu bir anlayışı egemen kılmıştır.”²² Ancak doğanın insan bilgisinin üstünde, kendi içinde birtakım fizik yasaları ve bir düzeni vardır. En basit bir anlatımla ifade edilecek olursa, doğanın şöyle bir kanunu vardır: Doğada en güçlü olan değil, değişime en iyi uyum sağlayan yaşamını sürdürmektedir.

Böylelikle diyebiliriz ki, tarihsel süreçte hiçbir zaman insanlık doğadan ve eğitimden ayrı ele alınmamıştır. Çünkü eğitimin amacı kişiyi disiplinli hale getirmektir. Eğer bütün insanlar eğitim konusunda aynı hassasiyeti göstermiş olsalardı dünya üzerinde ne bu kadar ciddi oranda haksızlıklar, savaşlar, ölümler olurdu ne de üzerinde yaşadığımız doğa ve toprak parçası bu kadar kirletilirdi. Sonuç olarak insan-doğa ilişkisi ele alındığında o, doğanın bir parçasıdır. Ancak böyle bir ilişkiye rağmen insan merkezli etik yaklaşımda bunun ihmal edildiği bilinmektedir. “İnsan merkezli etik sadece insana değer verir ve insan dışındaki bütün canlıları bir araç olarak görür. Canlı merkezli yaklaşımla birlikte artık, insanın önemi doğa karşısında daha üst değer olarak kabul edilemez. Bütün organizmalar, sahip oldukları organizmanın gelişmiş olup olmadığına bakılmaksızın ahlaki bir değerdir.”²³

Ahlâk ve ahlâki değer olgusuyla yaşanan bir şey olmakla beraber, insanın hayatını şekillendirdiği felsefi bir disiplindir. O hâlde canlı merkezli etik anlayışta doğada yaşayan bütün varlıkların bir değeri bulunduğu anlayışı söz konusudur. Canlı merkezli etiğin temsilcilerinden Paul Taylor, bu etik yaklaşımda beş kural üzerinde durmuştur: Kötülük yapmama, karışmama, sadakat, onarımcı adalet ve başkalarına kötü davranmamadır.²⁴ Buradan hareketle çevre etiğinin temel amacı da şöyle belirlenebilir: Bilimsel ilerleme sonucunda hem insanı hem de ekolojik dengeyi teknolojinin tehlikelerinden korumak için insanların bilinçlenmelerini artırmaktır.

Çağımızın Ekoloji Sorunları

Günümüzde her ne kadar doğanın tahribatının en tehlikeli boyutlara ulaştığı ifade edilse de, aynı zamanda, çevrebilim ve ekoloji konularında önemli çalışmalar da yapılmaktadır. Ekoloji, çevre biyolojisi olarak da bilinen bir disiplindir. Özellikle her geçen gün insan haklarıyla birlikte diğer canlıların yaşam hakları ve korunması, insan ve doğa arasındaki ilişkinin karmaşıklığı

22 Fikri Gül, “İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe” Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, 17-21. http://www.journalagent.com/pausbed/pdfs/PAUSBED_6_14_17_21.pdf, 2013, s. 18.

23 Kılıç, s. 161-162.

24 Kılıç 2008.

nedeniyle çalışma alanları genişlemiştir. Ekoloji, "Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından biyolojinin bir alt dalı olarak kurulmuştur. Kelimenin etimolojik kökeni, Yunanca ev, yurt gibi anlamlarda kullanılan oikos kelimesinden gelmektedir. Oikos bu anlamıyla eve, yerleşilen yere ilişkin davranışları ifade etmektedir."²⁵ Bu bağlamda ekoloji kavramı, doğadaki bütün varlıkların birbirine etkilemesi üzerinde çalışan bir ekosistemi temel almaktadır.

"Ekolojide doğanın her zaman son sözü söyleyeceğine dair bir ilke vardır. Şimdi olan da budur. Atıkların birikebileceğine inandık, fakat kirlenen hava ve zehirlenen su bize bunun doğru olmadığını öğretiyor."²⁶ Dolayısıyla içinde yaşadığımız dönem bize şunu göstermektedir; ekolojik denge her geçen gün büyük tahribatlara uğramaktadır. Çünkü denizlerin kirlenmesinden tutun, yeşil alanların yok edilmesine, fabrikalardan ve araçların egzozlarından çıkan zehirli gazların (karbondioksit, metan, azot oksit vb.) çevreyi ne kadar kirlettiği göz önündedir. Problemler sadece bunlarla sınırlı değildir; fosil yakıtların kullanılması sonucu doğaya yayılan gazlar ve ısı birikimi yer kürenin daha fazla ısınmasını tetiklemektedir. Doğal denge dışında yerküre ısısının artması sonucu sera etkisi dediğimiz durum ortaya çıkmaktadır. Sera etkisi durum ise ekolojik dengeyi bozmaktadır.

Günümüzde karşılaşılan sorunların boyutları eskiyle karşılaştırılmayacak oranda büyüktür. Bu sorunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz: İnsan hakları, ekolojik denge, eğitim sorunları, dünya barışı²⁷ ve etik gibi konulardır. Ancak bütün bu sorunların yaratıcısı yine insanın kendisidir. Dünyanın çoğu yerinde rant ve çıkar uğruna çıkan savaşlarda masum insanların acımasızca yok edilmesi görülmektedir. Çünkü daha önceki dönemlerde Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ve yerel düzeydeki hemen her savaşın sonucunda insanlar, suçsuz insanların ölümü, siyasal, demokratik, ekonomik ve çevre sorunları gibi insanlığın geleceğini tehdit eden problemlerle karşılaşmaktadır. Bu bağlamda hem dünyanın hem de insanın geleceği için teknolojinin, ekonominin, bilimsel gelişmelerin hatta kültürel yapının çevre ve ekoloji için ne kadar önemli olduğu unutulmamalıdır.

İnsan merkezci etik yaklaşımlarla birlikte bu konuların göz ardı edilmeye başlandığı görülmektedir. Çünkü bu yaklaşımla, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle her şeyin çözülebileceğine inanılmıştı. Ancak gelinen noktada Eylül 2019'da Avustralya'nın Yeni Güney Galler eyaletinde başlayıp aylarca devam

25 Kılıç, s. 32.

26 Wheatley, s. 112.

27 Alkayış 2018.

eden yangınlar, 2019-2020 yıllarında dünya genelinde ortaya çıkan sağlık sorunları (Covid-19) ve doğada da zaman zaman meydana gelen tahribatlar bu düşüncelerin aksinin kanıtıdır. Teknolojik gelişmenin beraberinde getirdiği düş kırıklığı ve bununla birlikte gelen eleştiriler sadece çevreci düşüncülerin değil aksine hümanistlerde de sıklıkla dile getirilmiştir. Teknolojik gelişmeler insan yaşamının her alanını işgal ettiği için insanı daha da pasifleştirdiği gözden kaçmamaktadır. Bu nedenle insan merkezci etik yaklaşım yerine ekolojik temelli bir etik yaklaşım-temel alınmalıdır.

Ekolojik etik bakımında sadece canlı türleri değil aynı zamanda cansız varlıklar da birer değerdir. Bu yaklaşıma göre doğa, insan belirlemelerine göre değil salt ahlâki olarak saygı gösterilmesi gereken bir alandır. Buradaki problemin temelinde ahlâkın insana özgü bir disiplin olması ve insan tarafından sınırların belirlenmesi yer almaktadır. Ancak bütüncül etik yaklaşımı, insanı merkez alan diğer etik yaklaşımlardan ayrılarak doğayı da içeren bir disiplindir. Leopold'ın yeryüzü etiğinde, toprak etiğinin temel konuları haline getirilerek cansız varlıklara bir değer atfedilmiştir. Dolayısıyla İlkçağ Felsefesi düşünürlerinden Demokritos önemli bir doğa filozofudur. Bu dönemin doğa filozoflarından Thales'e göre her şey canlıdır, her şey içinde yaratıcı bir güç taşıyan su ile doludur. Anaximandros ise ilk-maddeye o Apeorin (sınırı olmayan) adını vermiştir. Anaxsimenes'e göre de ilk-madde havadır. Herakleitos'a göre evren durmadan sürekli akan bir süreçtir, yani başı sonu olmayan bir değişimdir.

“Leopold'ın etik yaklaşımı, Eski Yunan'daki bu düşüncelerin daha kompleks bir şekilde yeniden canlandırılması ve güçlü bir şekilde ortaya konması olarak kabul edilebilir.”²⁸ Bu çerçevede Leopold'ın birbiriyle bağlantılı ve ilişkili hale getirdiği bütüncül etik yaklaşımları şunlardır: Derin ekoloji, toplumsal ekoloji, biyo-bölgecilik ve ekofeminizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekofeminizm'e göre doğanın özgürleşmesi ancak ekolojik bir adaletle olanaklıdır. Ancak günümüzde ekolojik adalet önemli bir yere sahiptir. İnsanlar her geçen gün doğayı korumaktan ve çevre bilincinden uzaklaşmıştır. Çevre bilincinden uzaklaşma sonucunda çevre kirliliği artmaya başlamış, bunlarla birlikte ekolojik denge yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir.

Son yıllarda yeryüzündeki adalet kadar önemli bir boyut kazanan ekoloji sorununu, doğası gereği dünyayı sömüren sistemin çözemeyeceği dile getirilmektedir. Dünya genelinde olması gereken ile olmaması gereken arasındaki çatışma halen gündemde olup, bu çatışmada sorunun çözümüne ilişkin dile getirilen önerileri Nutku şöyle dile getirmektedir:

28 Kılıç, s. 194-195.

“Bilinen her şey uygulanmayabilir.

Doğa insan için değildir; insan doğayla birliktedir.

İnsan türünün biricikliği özgürce seçmesindedir ve soy sürdürüp sürdürmemeyi de özgürce seçebilir.”²⁹ İnsanın doğayı sınırsızca tüketimi sırasında aynı zamanda kendisini de tükettiği bir gerçektir. Bu bilinçle doğaya egemenlik savının yanlışlığı da ortaya çıkarılmıştır. Çünkü insana özgü her var oluş koşulunun kaynağında doğa vardır. Dünya barışı kadar günümüzde önemli bir yere sahip ekolojik sorun üzerinde durarak, bu soruna da hiç vakit kaybetmeden çözüm üretmek gerekir. Basitçe toprak, su, hava kirliliği olarak bilinen ekolojik sorunlar, kirliliğin ötesinde insan hayatı için ölümcül tehditler yaratabilmektedir.

O hâlde dünya üzerinde, ekolojik etik temelli toplumları ön plana çıkararak çevre bilinci yaygınlaştırılmalıdır. Çünkü her geçen gün denizlerin ne kadar kirletildiği, yeşil alanların ve ormanların tahrip edildiği, ozon tabakasındaki yırtığın genişlemesi ve küresel ısınma sonucunda buzulların erimesi gibi, ekolojik dengenin bozulması büyük kaygı uyandıracak düzeydedir. Bütün bu konular üzerinde yıllardır çevrecilerin uyarılarını dikkate almayanlar olası bir doğa felaketi için çok geç kalabilirler. Öyleyse diyebiliriz ki, çevre için çok geç kalmamak için etik temelli ekolojik toplumlar oluşturulmalıdır.

Bu konudaki eylemsel hareketlere örnek vermek gerekirse, Greta Thunberg 20 Ağustos 2018’de ilk kez İsveç parlamentosu Riksdag’ın önünde iklim değişikliğini protesto eden döviziyle oturma eylemi yaptı ve yetkilileri harekete geçmesini çağırdı. Avusturya’dan Uganda’ya, ABD’den Japonya’ya 300’den fazla şehir ve kasabada on binlerce öğrenci Greta’nın FridaysForFuture protestolarına katıldı. Ocak 2019 sonunda Belçika’da 30 binden fazla öğrenci sınıflarını terk etti. 15 Mart 2019’da ise 50’den fazla ülkede gerçekleşmesi planlanan küresel bir grev vardı. İsveçli Greta Thunberg’in buradaki amacı, küresel ısınma ve iklim değişikliği nedeniyle insanları harekete geçmesini sağlamaktı.

Felsefi Bağlamda Çevre ve Etik

Çevre etiği 1970’li yıllarda oluşmaya başladığı günden beri, doğanın değeri ve doğanın sadece dolaylı değil aynı zamanda kendi içinde de ahlâki bir öneme sahiptir. İnsan, var oluşu gereği diğer insanlarla birlikte yaşadığı için toplumsal alanda belli başlı kurullarla karşı karşıyadır. İnsanın düşünmesi,

29 Uluğ Nutku, *Gezgin Felsefe*, Adana 2011, s. 84-85.

düşünsel kavrayışının gelişmesi, alet yapması, düşündüklerini başka insanlara ve kuşaklara aktarması onun biyolojik özelliği sayesinde. Bir bütün olarak somut insan ancak bu tür fenomenlerle bilinebilir. Çünkü insan; düşünen, düşündükleri üzerinde eleştirel bir tutum geliştirendir. Ancak insan bütün bu başarılarla ve gelişmelere eğitimle ulaşabilir.

O hâlde insanın, bilgisini iletirmek için eğitime ve eğitime ihtiyacı vardır. İnsan, uygun bir eğitim sistemiyle bilgiyi elde eder, elde ettiği bu bilgiyi iletir. Eğitim, insana özgü bir fenomendir. İnsan; eğitim sayesinde bilim, sanat, teknik, felsefe, çevre ve etik gibi alanlarda kendisini geliştiren ve başarıları elde eden bir özelliğe sahiptir. İnsan, bu başarılarını kendisinden önceki nesillerden devralmakla kalmayarak kendisinden sonraki nesillere de devredendir.

Daha açık bir deyişle insan; eğitim olanağıyla form kazanır,³⁰ kazandığı bu form sayesinde hak, hukuk ve etik çerçevesinde kendisine yön verir. Çünkü ne insan ya da insanlık ne de haklar sadece hukukun konusu olmadığı için, bu doğrultudaki eğitim çok yönlü olmak zorundadır. Kuşku yok ki, hak kavramının dayanağı etik değerler alanıdır ve bu anlayış olmaksızın sırf hukuksal maddeler insanları sürekli olarak bağlayamaz. Bu nedenle insan hakları insanın değerini koruyan ve insanı yücelten hakların tamamıdır.

Felsefi bağlamda etik başta olmak üzere bütün uğraş ya da mesleklerde insani değerler tanıtılmalı ve bu değerlerin bilinci yaygınlaştırılmalıdır. Sosyal yaşamda insanlar arasında etik, hak ve adalet gibi yargıların bir toplumdan başka bir topluma değişkenlik göstermesi çok nadirdir. Çünkü çoğu toplumda bu tür benzer kavramlar hiç tereddüt edilmeden ya kabul edilir ya da reddedilir. Değer duygusunu da etik çerçevesi içerisinde görmek mümkündür. Felsefi etik için üç önemli görüş dile getirilebilir: "1. Eski Grek etiği ve bu etiğin Kant'a kadar aynı yönde işlenişi; 2. Kant tarafından etiğin yepyeni bir şekilde kurulması; 3. Bizim çağımızın bir ürünü olan (Max Scheler, Nicolai Hartmann tarafından kurulan) değerler etiği."³¹

Değer kavramıyla, değerlerin varlık bilgisini birbirinden ayıran Kuçuradi etik ilişkilerde ortaya çıkan değerlerin iki türünden bahseder: Bunlardan birincisi, etik kişi değerleridir. Örnek vermek gerekirse saygılı olmak, güvenilir olmak gibi. İkincisi ise, etik ilişki değerleridir.³² Bu tür ilişki değerlerine ise şu örnekler verilebilir: Sevgi, saygı, minnet gibi örnekler çoğaltılabilir. Ku-

30 Alkayış 2020.

31 Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş* Ankara 2017, s. 320.

32 Alkayış 2020.

çuradi'ye göre sevgi, açıkladığı etik değerlerin ikinci türünde bulunan bir değerdir. Sevgi anlayışındaki bu yaklaşım, etik ilişki değerlerinden biri olan sevginin bilinçlendirilmesi konusunun hayata felsefi bilgi kadar çok şey kattığını dile getirir.³³

Sevgi; insan olmanın değerine bağlı olduğuna göre, sevginin gerçekleşmesi de insan değerinin bilgisine bağlı olarak karşımıza çıkmakta. Çünkü insan, eğitimle kazandığı değer bilgisini geliştirerek başarılar elde eden bir donanıma sahiptir. Eğitim olanağıyla form kazanır, kazandığı bu form sayesinde kendisine yön verir. Böylelikle diyebiliriz ki insan, hayatının sonuna kadar alıcı bir varlıktır. Kendine verilen bilgileri alır ve onlara yenilerini ekler.³⁴ İnsan hem kendisini eğitir hem de başkaları tarafından eğitilir. Plastisiteye yani eğilip bükülmeye uygun bir varlıktır. Bu bağlamda insan, hiçbir zaman olmuş-bitmiş bir varlık değildir. İnsan, düşünen bir varlık olduğu için onun hiçbir şey yapmadan yaşamını devam ettirmesi, herhangi bir kurala ya da etiğe bağlı olmadan yaşaması mümkün değildir.

İnsan yaşamının tarihsel alanına bakıldığında eğitimin etik alanıyla iç içe olduğu, birbirinden kopmaz bağlar olarak görülebilir. Kant, insanı doğadan ayırır ve onun saygı duyulması gereken bir yapıya sahip olduğunu dile getirir. Bu yapı da, insanın etik davranmasını sağlar. "Etik bir davranış olan çevreye saygı kişinin içinde yaşadığı toplumsal ve doğal çevreye olan yaklaşımının da bir göstergesidir."³⁵ İnsan özgür iradesiyle, diğer canlılardan farklı olarak, doğa yasalarından kurtulup etik bir yasaya göre hareket eder.

Hangi toplumda olursa olsun insan, diğer insanlarla birlikte olduğu için her zaman bazı kurallara göre hareket etmektedir. Ancak insan yaşamının her yerinde mutlak kurallar söz konusu değildir. Yani insanın kendisine özel dediğimiz serbest bir alanının da olduğu bilinmektedir. Demek ki, bu tür konuların araştırılıp sorgulandığı andan itibaren etik devreye girmektedir. Bu soruların cevabını arayıp sorgulayan felsefe disiplini etikdir. Etiğin tanımı yapılacak olursa; "insanın yapıp etmelerini özel bir problem alanı olarak araştırarak, bu alanın varlık nitelikleri ile bu alanı yöneten ilkelerin, değerlerin varlık niteliklerini, yapıp etmelerinin bağımlı ya da bağımsız olmalarını inceleyecek disipline etik adı verilmektedir."³⁶

33 İoanna Kuçuradi, *Etik*, Ankara 2006.

34 Ahmet Alkayış, *Eğitim Felsefesi Bağlamında Mesleki Danışmanlık*, Azerbaycan Mektebi, 2019, s-137-149.

35 Gül, s. 19.

36 Mengüşoğlu, s. 317-318.

Kavramsal çerçevede etik ile ahlâk arasında benzerlik olmasına rağmen etik, teorik olarak ahlâktan daha farklıdır. Çünkü etik, olayların neden ve nasıllarına bazı sorular sorarak insan davranışları üzerinde yargılar üreten ve temellendiren bir felsefe disiplini. Ancak ahlâk; insanın, insanlarla olduğu kadar, çevreyle ve insanın kendisiyle ilgili tutum ve davranışlarda da önemli bir yeri olan temel kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlığın tarihsel sürecinde etik konusu incelendiğinde parçalar şeklinde yazılı kaynaklar Eski Yunanlılarda görülmektedir. Bu kaynaklar İlkçağ Felsefesi'nin önemli düşünürlerinden Demokritos'a aittir. Demokritos "ilkçağın en büyük doğa araştırmacısı sayılır."³⁷ Yine bu dönemde filozof mekanist bir doğa bilimin temellerini atmaktadır. Ancak o dönemde filozofun bu düşünceleri pek yayılmamıştır. Filozofun ahlâk öğretisine bakıldığında bu öğretiyi yine doğa felsefesine dayandırmaktadır. Filozofun bu temellendirmesi şu soruda rahatlıkla görülmektedir; doğru bir yaşamın dayanakları nelerdir? Bu nedenle Demokritos bir doğa filozofu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Etik; yaşamın her alanında ve doğada karşımıza çıkmaktadır. Bilimde, siyasette, dinde, hukukta, teknolojiye ve çevre faktöründe rahatlıkla görülmektedir. Çünkü etik, toplumsal kuralların oluşmasında farkındalık sağlayan düşünsel eylemlerdir. "Etik anlayışların fikri temellerinin çevreci eylemlere dayanak olduğu ve oluşan tepkilerin yönetimler, firmalar, tüketiciler ve tüm toplumlar üzerinde etkili sonuçlar verdiği görülmüştür."³⁸ Bu nedenle normatif etik; toplumda neyin kabul edilip neyin kabul edilmediğini belirleyendir. Örneğin; ekolojik dengenin alt üst olmaması ve çevrenin kirlenmemesi için fabrika bacalarından çıkan ve atmosfere yükselen gazların sis bulutlarındaki suyla birleşmesi sonucu sülfürik asit ve nitrat aside dönüşmemesi için bacalara filtreler takılmalıdır. Aksi durumda bacalardan çıkan zehirli gazlar atmosfere yükselerek temiz havanın kirlenmesine ve insan sağlığını tehlikeye atacak hastalıkları beraberinde getirecektir. Çünkü normatif etik, insanın mutluluğunu ortaya çıkaran değerleri göz önüne alarak onun mutsuzluğuna neden olan değerleri ortadan kaldıran normlardır.

Normatif etik, toplumlarda üst normları ortaya koyma gayretinde olduğu için zaman zaman bazı tartışmalara yol açmıştır. Örneğin; ekolojik dengenin ve doğal çevrenin korunması konusundaki kriterleri belirlerken beraberinde birden fazla eleştiriye de maruz kalmaktadır. Ancak bütün bu eleştirile-

37 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 2010, s. 36.

38 Mesut Kayaer, *Çevre ve Etik Yaklaşımlar*, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. Yıl:1, Cilt:1, Sayı 1, 2013, s. 75.

re rağmen “çevre etiği, çevreciliğin büyük bir bölümünü oluşturan normatif yargıları sistemli bir şekilde inceleyen ve değerlendiren bir felsefe dalı olarak kabul edilir.”³⁹ O hâlde çevre etiği normatif yargıları incelerken aynı zamanda insanların sahip olduğu etik değerlerin, doğaya karşı yaklaşımını da incelemeye çalışır. Çevre etiği konusu incelenecek olursa, bu konunun çok da eskilere dayandığı görülmektedir.

Kısaca belirtmek gerekirse, çevre ve etik konusu İlkçağ filozoflarından beri ele alınmaktadır. O dönemde doğa felsefesi üzerinde çalışan önemli düşünürler bu problemleri felsefi bağlamda irdelemişler. Ancak çevre etiğinin sıklıkla gündeme gelmesi ve dünya üzerinde yaygınlaşması İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllara dayanmaktadır. Son yıllarda çevre etiği, bazı temel sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. “Birey ve toplumun ortak hareket etme sorumluluğu üstlenebilmesi için, keskin çıkar çatışmalarını, büyük kültürel farklılıkları ve bir birinden uzak yaşam biçimlerini ne kadar benimseyebilecektir.”⁴⁰

Genel olarak çevre etiği şu temel alanlarla da ilişkili bilinmektedir: Bunlar; doğanın, çevrenin fiziksel ve biyolojik unsurlarının korunmasıdır.⁴¹ İnsanların doğrudan ya da dolaylı olarak, doğal kaynakları aşırı ve bilinçsiz kullanmalarının ortadan kaldırılmasının sağlanması gerekir. Aksi halde her geçen gün çevrenin bozulmasına ve tahribatın önüne geçilemeyecek dereceye varacaktır. Doğanın korunması hususunda söylenecek şudur; doğanın temel unsurları olan toprak, su ve havanın insan kaynaklı her türlü kirlenmeye karşı gerekli önlemlerin alınması zaruridir.⁴² Hayvanların korunmasına yönelik ise insanlar dışındaki bütün canlı varlıkların zarar görmesi engellenmeli, hayvanlara yapılan işkenceler ortadan kaldırılmalı ve olumsuz hava koşullarında barınma olanaklarının daha geniş alanlara yayılması sağlanmalıdır.⁴³

Çevre etiği sadece doğanın kirletilmesi, hayvanların daha iyi yaşamı veya hayvan sorunları gibi konularla sınırlı değildir.⁴⁴ Bu alandaki çalışmalar bütün ekosistemi içine almaktadır. Ancak çevre etiği içinde farklı yaklaşımlarla

39 Kılıç, s. 27.

40 Kılıç, s. 35.

41 Ben Minteer, *Refounding environmental ethics: pragmatism, principle, and practice*. Temple University Press 2011.

42 Attfeld Robin, *Environmental ethics: An overview for the twenty-first century*. John Wiley & Sons 2014.

43 Akyüz, 2015.

44 Paul. W Taylor, *Respect for nature: A theory of environmental ethics*. Princeton University Press 2011.

karşılaşılmaktadır. Bunlardan biri de antroposentrik etikdir. Bu yaklaşımın temelinde insan, doğada yaşayan diğer canlı türlerine göre eşsiz bir özelliğe sahip olduğu için onlara karşı herhangi bir etik sorumluluğu söz konusu değildir. Şayet çevre etiği antroposentrizmin bir reddiyle başlayacaksa, bir sonraki adım, insanın olmadığı bir doğal dünyanın değerinin insan merkezli olmayan terimlerle açıklanması olurdu.⁴⁵ Yani Light'e göre çevresel etik bir antroposentrizmin reddidir. Çünkü insan olmayan diğer ekosistemler kendi içinde bir değerdir.

Yukarıda dile getirilen çevre etikleri yaklaşımlarıyla birlikte yeryüzündeki bütün canlı ve cansızları kapsayan bir etik anlayışı da vardır. Bu yaklaşımdaki etik anlayışına bütüncül çevre etiği (holistic environmental ethics) adı verilir. Dünya üzerinde bulunan canlı ya da cansız bütün varlıklar kendi içerisinde tutarlı bir sistemin parçasıdır. Böylece bütüncül yaklaşımda cansız varlıklar da hukuken özne haline gelmiş olmaktadır. Bu etik yaklaşımına göre canlı ve cansız varlıklar biyosferde sadece var oldukları için bir değere sahiptir. Çünkü her varlık önemli bir değere sahiptir. Bu durum ise varlıkların kendi içinde bir araç olmasını yadsımak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda doğanın farklı yaklaşımlar için bir araç olarak kabul edilmesi mümkün değildir.⁴⁶ Kısaca belirtmek gerekirse, bütün bu yaklaşımlar sonucunda gerekli tedbirlerin alınması ve uygulanması çevre etiğinin işidir.

Bütün canlılar ve daha yaşanılabilir bir hayat için dünya üzerinde çevre etiği bilinci daha da yaygınlaştırılmalıdır. Doğada her şeyin bir bütün olarak birbirine bağlı işlediğini gözden kaçırılmamalı. Ekolojik dengeyi sağlayan unsurlardan birinin ortadan kaldırılması halinde yaşamın ondan etkileneceği unutulmamalıdır. Çevre etiğine bu bağlamda önem verilmelidir. Çünkü çevrenin tahrip edilmesi, doğanın kirletilmesi sanayi devriminden sonra yoğunlaşan bir durumdur. Çevre etiği disiplini de sanayi devriminden sonra güçlenmeye başladı. "Genelde bütün çevre etiği yaklaşımlarında gizli ya da açık bir şekilde sanayileşmenin getirmiş olduğu kirliliğe bir dünyadan kaçış ve temiz bir doğaya dönüş özlemi vardır."⁴⁷ Şu önemli ayrıntıyı unutmamak gerekir; bu ifadeler doğa ve çevrenin korunması adına sanayiye karşı bir tutum gibi anlaşılmalıdır. Tam tersi bilimsel gelişmelerle birlikte çevre için sanayi alanındaki tedbirlere daha fazla önem verilmelidir. O hâlde doğanın bir parçası olan insan, daha yaşanılabilir ve değer atfedilebilir bir dünya için

45 Andrew Light, *Contemporary Environmental Ethics From Metaethics To Public Philosophy*, Vol.33, No. 4 July 2002, s. 430.

46 David R. Keller, (Ed.), *Environmental ethics: The big questions*. John Wiley & Sons 2010.

47 Kılıç, s. 39.

çevre ile uyumlu olmalıdır. Çünkü insan, değerleri olan ve değerleri çerçevesinde yaşamını sürdürmektedir.

İnsanlar, teknolojiye kullanım amaçlarına göre yön verdikleri için, çağımızda teknolojik gelişme ve bilimsel ilerleme sonucunda doğadaki tahribatlar da artmaya başlamıştır. Ancak çoğu insan teknoloji ve ekonomik finans için doğayı kirletmeyi, canlı türlerinin yok edilmesini etik açıdan sakıncalı bulmaktadır. “Özellikle ekonomik meta ve diğer amaçlar için bu tür değerlerin (insan ya da hayvan hayatı, doğa, saygınlık gibi) harcanmasına karşıdır.”⁴⁸ Çünkü doğadaki bazı çevresel konular etik için temel bir değere sahiptir. İnsanın doğaya karşı olan bu tutumu, korunmuş değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre merkezli etik yaklaşımın handikaplarından biri de, insan merkezli pragmatist yaklaşımların karşısında insana yararı olmayan bir şeyin neden korunması gerektiğidir. Böyle bir yaklaşımla ortaya çıkan bir gerçek vardır: İnsanların araçsal değer anlayışını daha rahat kabul ettikleri ve somut çıkarları daha ön plana aldıklarıdır. Çevre sorununun nedenleri arasında insanın doğayla olan ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak bu sorunun temelinde insanın değerler eğitimi ve değerlendirme ilişkisi⁴⁹ irdelemelidir.

O hâlde eğitim alanında üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu ise, değerler eğitimi ve çevre bilinci ilişkisi bağlamında yapılacak çalışmalardır. Bu bağlamda eğitim; insan varlığının amacına ulaşacak şekilde insanı geliştirmeli, yargı gücünü doğru kullanmasına yer vermelidir. Ancak eğitim sayesinde insan doğal yeteneklerini, değerlerini geliştirerek sonraki neslini de eğitir.⁵⁰ İnsan, değerleri olan ve bu değerleri doğrultusunda yaşamını sürdüren biricik varlıktır. İnsanın, yapıp etmelerinde ilkeli ve tutarlı davranmasının temel dayanağı, onun bir değerler dünyasına sahip olmasıdır. Çünkü değerler; insanın yapıp-ettiklerini, istemelerini düzenler; bu, insanın yapıp ettikleri dışında kalan bir özelliği değildir. İnsan dışındaki diğer varlıklar için de böyle bir durum söz konusu değildir, olaylar ve durumlar insan değerlendirmelerinin bir çıkarımıdır. Çevreci olmaya, bir değer olarak eğitim sisteminde yer verilmesi bu konudaki birçok sorunun çözümüne katkıda bulunacaktır.

48 Linda Steg, Agnes. E. Van Den Berg, Judith. I. M. De Groot, *Çevre Psikolojisi*, çev. Lütüfiye Kaya Ciceralli, Eyyüb Ensari Ciceralli 2015, s. 20.

49 Alkayış 2020.

50 Alkayış 2019.

Sonuç ve Öneriler

Felsefenin çok eski bir disiplini olan etik ve çevre, toplumda her zaman önem verilen ve filozofları ilgilendiren konular olmuştur. Nedeni ise bu disiplinlerin yaşama iç içe olmasından kaynaklanmaktadır. İnsan, var oluşundan beri çevre üzerinde bir takım çalışmalar yaparak doğayı ve yaşadığı çevreyi etkilemiştir. Bu etkileme hem bilimi hem de teknolojiyi ilgilendirmiştir.

Çağımızda bilim ve teknolojinin ilerlemesi sonucunda doğadaki tahribatlar da bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde artmaya başlamıştır. Çevre üzerindeki bu tahribatlar sonucunda doğayı koruma bilinci yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bazı devletler kendi ülkelerine yatırım amaçlı enerji, su ve toprak gibi imkânları uluslararası markalara açarak onlara birtakım kolaylıklar sağlamaktadırlar. Ancak uluslararası markalar da; ülkenin kendisine maliyet açısından uygun şartlarda sunduğu toprak, su ve enerji gibi değerlerin öneminin farkında değildir. Bu markalar ya da kurumlar verilen teşviklere karşı gerekli sorumluluklarını yerine getirmeyebilmektedirler. Bu nedenle insanlara her ne şekilde olursa olsun bazı olanaklar verilmesine rağmen üzerinde yaşanılan çevrede gerekli önlemleri almak zorundadırlar.

Yaşam için gerekli önlemlerin alınmaması nedeniyle hem insan sağlığı tehdit edilmekte hem de doğal kaynaklar kirletilmektedir. Çünkü insan, dünyaya bağlıdır. Doğa sadece insan için değildir, insan doğayla birliktedir. Doğayla birlikte var olmak için insan, ona saygı duymak zorundadır. Saygı duymak bilinçlenme konusudur. Bilinçlenmenin olmadığı yerde insan çoğu zaman bir tarafa yani sadece tüketime yönelecektir. Bu durumda etik ve estetik değerlerin ekonomik çıkarlar altında yok olması kaçınılmazdır.

Yapılan çalışmada yer verilen felsefi düşünceler, çevre ve etik ilişkisi ile ilgili yaklaşımlar da dikkate alınarak, çevre bilinci konusunda bir eğitim felsefesinin geliştirilebilmesine, dolayısıyla, bütün canlılar için yaşanılabilir bir doğa ve çevre sunulmasına yönelik bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür:

- ✓ Çevre ve doğa bilinci konusundaki eğitimler yaygınlaştırılmalıdır. İlkokuldan başlayıp üniversite yıllarına kadar okul müfredatlarında ders sayısı kademeli artırılmalıdır. Üniversiteden sonraki yıllarda da bu tür çalışmalar sürdürülmeli, hayat boyu öğrenmede, çevre bilincine yönelik eğitimlere yer verilmelidir.
- ✓ Her ne kadar son yıllarda geri dönüşümlü hammaddelerin kullanılmasına yönelik çalışmalar yapılırsa da, bunu daha da yaygınlaştırmak adına

toplumun her platformunda çevre bilinçlendirmeleri artırılmalıdır. Bu konuda toplumdaki duyarlılığı yükseltmek adına bazı teşvikler verilmelidir.

- √ Çevre bilinci ve doğal dengeyi korumak adına caydırıcı yasalar ağırlaştırılmalıdır. Denetleme mercilerinin denetimleri sıklaştırmaları mevzuata aykırı yerler hakkında ağır cezalar uygulamaları ve gerekirse çevreye zarar veren faaliyetleri tespit edilen işletmeleri belli sürelerde kapatabilmelidir.
- √ Isınma problemleri için konutlarda temiz yakıtın kullanılmasıyla birlikte büyük merkezlerin ısınmasında kullanılan yakıt için filtrelerin önemine dikkat edilmeli, bu konularda ilgili kişilere eğitimler verilmelidir.
- √ Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de sürekli çevrenin korunmasına yönelik geliştirilen teknolojik yeniliklere açık olunmalı, insan sağlığı ve ekolojik denge için bu yeniliklerden faydalanmalıdır.
- √ Ülkemiz, rüzgâr ve güneş enerjisini üretimi bakımından son derece uygun koşullara sahiptir. Bu imkânları dikkate alarak, rüzgâr ve güneş gibi yenilenebilir enerjilerden yeterince yararlanmak için gerekli hassasiyet gösterilmelidir. Bazı illerde elektrik üretimi için güneş panelleri faal üretim yapmakta ancak ülke geneli için henüz yeterli düzeyde değildir. Bu alanda yetiştirilmiş eleman sayısı da artırılmalıdır.
- √ Doğada olduğu gibi yaşam merkezlerinde (özellikle büyükşehirlerde) ağaç dikimine ve yeşil alanları genişletme çalışmaları faizsiz kredilerle teşvik edilmelidir. Ağaçlandırmanın önemi eğitim müfredatlarında geniş yer almalıdır.
- √ Fabrikaların doğal çevreyi kirletmemeleri adına yasal olarak bütün tedbirler alınmalı ve denetimler belli dönemlerde değil sıklıkla yapılmalıdır.
- √ Sanayide, fabrikalarda ve evlerde kullanılan atık yağların kanalizasyonlara atılmaması konusunda ilgili birimlere çevre eğitimleri verilmelidir.

Aynı zamanda, yerleşim planları yapılırken; bu planlar çerçevesinde organize sanayi ve fabrikaların yerleşim yerleri dışında yapılmaması, beraberinde halen ciddi sorunlar getirmektedir. Sanayi ve fabrikalardan çıkan zararlı maddeler hava, su ve toprak kirliliğine neden olmaktadır. Herhangi bir fabrikanın atık maddelerini arıtmadan doğaya bırakılıp, bu zehirli atıklar toprağa

ya da suya karıştığında organizma olarak bütün canlıların yaşamları tehdit edilmektedir. Çünkü atıklar sıvı şeklindeyse bu kimyasal maddeler çoğunlukla asit tabiatlıdır ya da toksit madde barındırmaktadır. Toksik madde ise; canlı organizmaya (insan ve sıcak kanlı hayvanlara) ağız, solunum, deri ve enfeksiyon yoluyla girdiğinde normal fizyolojik ve biyokimyasal mekanizmaları bozan veya fazla miktarda canlının ölümüne sebep olan kimyasal maddelerdir.

Zehirli olan bu sıvılar çevredeki bütün canlıların hayatını tehlikeye atmakta, ölümlere sebebiyet vermektedir. Organize sanayi bölgelerinin çevre kirliliği sadece bunlarla sınırlı değildir. Görüntü ve gürültü kirliliği de ortaya çıkmaktadır. Bazı fabrikaların yanı başlarında biriken devasa çöp yığınları, oralara yakın yerleşim yerlerinde yaşayan insanların fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıklarına neden olmaktadır. Günlerce, aylarca ve hatta yıllarca vardiyalı şekilde günün her saatinde faal olarak üretim yapan bir fabrikanın çıkardığı ses kirliliği insanların psikolojilerini de alt üst etmektedir. O hâlde çok geç kalmadan daha yaşanılabilir bir hayat için dünya üzerindeki herkesin çevre ve etik konusunu ciddiye alması gerekir. Çevre bilincine eğitim müfredatlarında daha çok yer verilmelidir. Çevre ve etik konusu dünya üzerinde sadece belli başlı toplumların ya da ülkelerin derdi olmamalı, yeryüzünde yaşayan bütün insanların derdi, amacı ve gayesi olmalıdır.

Yapılacak çalışmalar uluslararası kuruluşlarca yürütülüp tarafsız bir şekilde denetlenmelidir. Aksi halde insanlık başa çıkılamayacak felaketlerle karşı karşıya kalacaktır. Ancak her halükarda bu konuda bir başarının sağlanması, insanların doğaya ve çevreye karşı düşüncelerinin değişmesiyle mümkün olabilir. İnsanlar, içinde yaşadıkları çevreyi yani bütün canlı ve cansız varlıkları düşünmek zorundadırlar. Bu düşünce gelişimi de ancak bu konuda planlı ve bilinçli bir eğitim ile mümkündür.

Yine çeşitli eğitimlerle, insanlar doğanın sınırlı kaynaklarının farkına varırlarsa kendi sınırlarını da daha iyi bilirler. Kendini ve sınırlarını iyi bilen insan doğayı da daha iyi tanıyacaktır. Bu nedenle insana düşen görev doğa ve çevre bilinci için yapması gerekenleri daha doğru analiz etmektir. Çağımızda insan sorunları ile çevre sorunlarının sınırlarını kesin bir çizgiyle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Böyle bir durumda elbette insana, eğitime ve felsefeye düşen önemli görevler vardır. Gerekçesi ise insanın hem çevre problemlerinin sebebi olan hem de bu sebeplerin giderilmesi için çözüm üreten olmasıdır. Bu çalışmanın temel hedefi de ekolojik denge ve çevre problemlerine karşı eğitim felsefesinin önemini bir kez daha dile getirmektir.

Kısaca ifade edilecek olursa; felsefi bir bilinçle çevre bilinci çalışması yaygınlaştırılmalıdır. Çevre bilincinin yaygınlaştırılmasını sağlamak için de öncelikle felsefi bir bilinç yerleştirilmelidir. Daha yaşanılabilir bir hayat için doğaya ve çevreye karşı yapılması gerekenlerin de özetlendiği bu çalışmada, eğitim felsefesi bağlamında çevre konusundaki bilinçlendirmenin önemi gözler önüne serilmiştir. Burada geliştirilen temel yaklaşım ise, doğaya hâkim olmak yerine doğayı bir bütün olarak görüp onu anlamak ve anlamlandırmamanın, çevre ve etik konusunda en etkili temellendirme olacağıdır. Buna göre insan, üzerinde yaşadığı çevreyi de kendi benliği gibi görüp anlamlandırarak koruması gerektiğini düşünmelidir.

KAYNAKLAR

- ALKAYIŞ, A. *Çağdaş Sorunlar Karşısında İnsan ve Eğitim*, Astana Yayınları, 2020.
- ALKAYIŞ, A. "Eğitim Felsefesi Bağlamında Mesleki Danışmanlık", *Azerbaycan Mektebi*, 2019, s-137-149.
- ALKAYIŞ, A. "Aydınlanmacı Eğitim ve İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim ve Dünya Barışı Düşüncesi", *Metafizika - Cild: 1, Sayı: 3*, 2018, s. 87-114.
- AKYÜZ, E. (2015). "Çevre Sorunları ve İnsan Hakları İlişkisi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 427-436.
- AKYÜZ, E. (2020). *Çevre Biliminin ABC'si: Yeni Başlayanlar İçin Çevre Sorunları ve Politikaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- AKYÜZ, E. (2020). *Çevre Sorunlarında Bilinmeyen 100 Bilimsel Gerçek*. Ankara: Astana Yayınları.
- AKYÜZ, E. (2020). *Dünyayı Kurtar: Temiz Çevrenin Bilimsel Sırları*. Ankara: Astana Yayınları.
- ATTFİELD, R. (2014). *Environmental ethics: An overview for the twenty-first century*. John Wiley & Sons.
- BECK, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. SAGE.
- BOZLAĞAN, R. (2004), "Birleşmiş Milletler Uygulamaları ve Yerel Yönetimler" *Öneri* C.6.S.22, Haziran, 229-235. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/940714>
- CEVİZCİ, A. (2000), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- GÖKBERK, M. (2010), *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- GÜL, F. (2013), "İnsan-Doğa ilişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 17-21. http://www.journalagent.com/pausbed/pdfs/PAUSBED_6_14_17_21.pdf
- HİLL, M. K. (2020). *Understanding environmental pollution*. Cambridge University Press.
- HOPKE, P. K. (2009). *Contemporary threats and air pollution*. *Atmospheric Environment*, 43(1), 87-93.
- KAYAER, M. (2013), "Çevre ve Etik Yaklaşımlar", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. Yıl:1, Cilt:1, Sayı 1, s. 63-76.
- KAYHAN, A. K. (2013), "Birleşmiş Milletler Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme" *Public and Private International Law*, Volume: 33, Issue: 1, 61-90
- KELLER, D. R. (Ed.). (2010). *Environmental ethics: The big questions*. John Wiley & Sons.
- KILIÇ, S. (2008), *Çevre Etiği Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları*, Ankara: Orion Kitabevi.
- KUÇURADİ, İ. (2006), *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- LIGHT, Andrew, (2002), *Contemporary Environmental Ethics From Metaethics To Public Philosophy*, Vol.33, No. 4 July.
- MANİ, M., & Wheeler, D. (1998). *In search of pollution havens? Dirty industry in the world economy, 1960 to 1995*. *The Journal of Environment & Development*, 7(3), 215-247.
- MENGÜŞOĞLU, T. (2017), *Felsefeye Giriş* Ankara: Doğubatu Yayınları.

- MİNTEER, B. (2011). Refounding environmental ethics: pragmatism, principle, and practice. Temple University Press.
- NUTKU, U. (1999), "Doğa-İnsan Bağının Yeniden Üretilmesi İçin Üç İlke", *Ekoloji Felsefesi ve Etiği, Felsefelogos*, Sayı: 6, İstanbul: Bulut Yayınları, 20-34.
- NUTKU, U. (2011), *Gezgin Felsefe*, Adana: Baştuğlar Matbaacılık.
- ÖZDEMİR, İ. (2020). <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/5071/prof-dr-ibrahim-ozdemir-cevre-icin-simdi-degisme-zamani> (e.t. Mart 2020)
- ÖZKAN, S. (2019), *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- STEG, L. & Berg, A. E. Van Den, & Groot, J. I. M, (2015), *Çevre Psikolojisi*, (Çev. Lütfiye Kaya Cicereli & Eyyüb Ensari Cicereli), Ankara: Nobel.
- TAYLOR, P. W. (2011). Respect for nature: A theory of environmental ethics. Princeton University Press.
- VESİLİND, P. A., Peirce, J. J., & Weiner, R. F. (2013). Environmental pollution and control. Elsevier.
- WHEATLEY, M., J. (2003). *Birbirimize Dönmek, Geleceğe Dönük Umudu Yeniden Tesis Etmek İçin Basit Konuşmalar*, (Çev. Murat Abus), İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

KİTAP TANITIMI

Nevzat KELEŞ*

**Sezai YAZICI, *Seyyahların Gözünden Ani*, Ankara:
Serhat Kalkınma Ajansı, 2017, 315 sayfa.**

Oldukça eski bir geçmişe sahip seyahat geleneğinin bir mahsulü olan seyahat literatürü tarih, coğrafya ve edebiyat başta olmak üzere sosyoloji, etnoloji, ilahiyat (teoloji), antropoloji, hukuk, sanat tarihi vb. pek çok disiplini alakadar eden bilgiler ihtiva etmektedir. Ekseriyetle yazarın görüş ve tanıklığına dayalı olarak hazırlanan bu eserler, zengin içerikleri dolayısıyla tarih çalışmalarında gün geçtikçe daha ziyade ilgiye mazhar olmaktadır. Bu yönüyle şehir tarihi çalışmalarında seyahat eserlerinin ayrı bir önemi vardır. Zira seyyahlar ziyaret ettikleri şehirlerin veya kentlerin, belirli bir zaman ve dönemine tanıklık etmekte ve bir belgesel misali pek çok farklı özellikleriyle onu tanıtmaktadırlar. Bu yönüyle kentlerin idaresi, sosyal hayatı, ekonomik durumu ve gelenekleriyle birlikte henüz var olan veya yıkılmaya yüz tutmuş mimarî eserleri hakkında da eşsiz izlenimler sunmaktadırlar. Sezai Yazıcı'nın kaleme aldığı Ani şehriyle alakalı betimlemeleri de bu açıdan en somut örneklerdendir.

Ani, IX-XII. yüzyıllar arasında Bagratunilere ve Şeddâdîlere başkentlik etmiş, söz konusu dönemlerde çok canlı ve mamur bir şehir iken XIII. yüzyıldan günümüze değin, gittikçe bu durumundan uzaklaşmış ve en nihayetinde ıssız ve terk edilmiş bir hale dönmüştür. Dolayısıyla çok kültürlü bir yapıya sahip Ani'nin bu serencamını XIII. yüzyıldan itibaren bilvesile bu kente uğramış seyyahların izlenimleri ve müşahedeleri vasıtasıyla izleyebilmekteyiz. Tabii bütün bu seyyahları tespit etmek ve Ani'ye dair bilgiler ihtiva eden seyahatnâmelerin ilgili bölümlerini Türkçe'ye kazandırmak da Sezai Yazıcı'nın gayret ve çabalarıyla mümkün olmuştur. Ele aldığımız Sezaî Yazıcı'nın *Seyyahların Gözünden Ani* isimli eseri Önsöz, Giriş ve yüzyıllara göre taksim edilmiş dört ana bölüm ile Ani'ye dair seyyahların çalışmalarından derlenen görsel malzemelerden oluşmaktadır.

Sezai Yazıcı'yı bu kitabı yazmaya yönelten şey Ani'de incelemelerde bulunmuş ama şimdiye kadar ilim âlemince ihmal edilmiş olan Eugène Boré

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
ORCID: 0000-0002-2748-9972
(Makale Gönderim Tarihi: 30.12.2020-Makale Kabul Tarihi: 31.12.2020)

olmuştur. Eugène Boré'nin seyahat raporlarına ulaşma merakı yazarı, Ortaçağ'dan 1967 yılına kadar Ani'ye uğramış seyyahların Ani ile ilgili kayıtlarını derlemeye sevk etmiştir.

Eserin Giriş kısmında (s. 15-28) Ani'nin coğrafi konumu, adının anlamı ve kökeni ile kuruluşundan günümüze kadarki tarihsel değişim ve dönüşümü ele alınmıştır. Bunun yanı sıra 1001 kiliseli şehir olarak anılan şehrin mimarî üslubu, Şeddâdiler ile birlikte kazandığı çok kültürlülüğü, harap oluşunun nedenleri ve batılılarca nasıl keşfedildiği konusu da ayrı başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk ana bölümü (s. 31-37) XIII-XV. yüzyıllarda Ani'yi ziyaret eden William of Rubruck, Rabban Savma (Sauma) ve Ruy Gonzalez de Clavijo'ya hasredilmiştir. Buna göre Rubruck, 2 Şubat 1255'te, Raban Savma 1280'de De Clavijo ise 5 Eylül 1405'te Ani'yi ziyaret etmişti. Bunlardan "*burada bin Ermeni kilisesi ve iki Müslüman cami vardı,*" diyen Rubruck vasıtasıyla Moğol Kağan'ının buraya bir vali tayin ettiğini ve De Clavijo'nun kayıtlarından da Timur adına Çağatay asilzâdelerinden olan Duladay Bey'in oğlunun burada yönetici olduğunu öğrenmekteyiz.

XVII-XVIII. Yüzyıllar (s. 38-57) başlığını taşıyan ikinci bölümünde yazar, bu yüzyıllarda Ani'ye uğrayan Heinrich von Poser, Evliya Çelebî, Jean Baptiste Tavernier, Jacques Villotte, Giovanni Francesco Gemelli Careri ve Joseph Pitton de Tournefort'u ve onların kente dair izlenimlerini konu almaktadır. Müellif, De Clavijo'nun 5 Eylül 1405'teki seyahatinden sonra 200 yıl boyunca herhangi bir seyyahın Ani'yi ziyaret etmediğini, bu açıdan 6 Nisan 1621'de Ani'ye gelen Poser'in seyahat izlenimlerinin çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Poser'in Ani'de *iki yüz kadar kilise gördüğünü* belirtmesinden hareketle, bu zamana kadar şehirdeki 200 kilisenin hala ayakta olduğunu ve muhtemelen bunların 1600'lü yılların başındaki İran saldırıları nedeniyle yıkıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla bu kayıtlar, Rubruck'tan Poser'e kadar Ani'nin nasıl ıssızlaştığı ve ne denli büyük bir tahribata maruz kaldığını bizzat tanıkların izlenimleriyle gün yüzüne çıkarmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü *XIX. Yüzyıl* (s. 58-260) başlığını taşımakta olup James Justinian Morier ile başlayıp 1897'de kenti ziyaret eden Henry Algernon George Percy ile son bulmakta ve 27 seyyahın seyahat maceraları ve Ani'ye dair kayıtlarını ihtiva etmektedir. XIX. Yüzyıl, Ani'ye planlı seyahatlerin ve şehirde detaylı incelemelerin yapıldığı bir yüzyıldır. Bunda İskoç asıllı Sir Robert Ker Porter'in 14 Kasım 1817'deki Ani gezisine dair kayıtlarının yayınlanmasının kayda değer bir etkisi olmuştur. Porter'in gözlemleri,

yazarın ifadesiyle *Ker Porter fırtınasına* dönüşmüş ve batıda Ani'ye yönelik bir merak ve hayranlık uyandırmıştır. Ker Porter'le başlayan seyyahların Ani çıkarması, 1830'dan itibaren yeni bir ivme kazanmıştır. Nitekim 1830-1840 arasında aralarında William John Hamilton, Eugène Boré ve Charles Texier'in de bulunduğu her biri kendi alanında uzman sekiz seyyah Ani'yi ziyaret etmiştir. Bunlardan entelektüel bir kişiliğe sahip olan ve yazarın tanıtımını yaptığımız bu eserin yazılmasında *itici güç* olduğunu tarif ettiği Eugène Boré, yedi gün boyunca Ani'de kalıp buradaki yazıtları kopyalamaya çalışmıştır. Eugène Boré bu araştırmasıyla Menûçehr Camii'si üzerinde bulunan Ebû Said Bahadır Han'a ait kitabeyi yayınlayan ve Ebü'l-Mu'ammerân Camii'nin minaresi üzerindeki son Şeddâdî Emîri Sultan b. Mahmud'un Farsça kitabesinin içeriğine dair fikir beyan eden ilk seyyahdır. Sezai Yazıcı da şimdiye kadar ihmal edilmiş Eugène Boré'nin seyahati ve Ani ile ilgili kayıtlarını ilim âleminin istifadesine sunmayı amaçlamıştır. Eugène Boré'den sonra Ani'ye uğrayan ve burada iki gün kalan Chales Texier de ayrıntılı çalışmalar ile antik kentin planını ve tarihi eserlerinin çizimlerini övgüye değer bir şekilde resmetmiştir.

Yazar 1840'tan sonra da seyyahların Ani'yi ziyaret etmeye devam ettiklerini ve XIX. yüzyılın sonuna kadar 15 seyyahın daha şehre geldiğini kaydetmektedir. Bu süreçte Rusların da Ani'deki araştırma ve incelemelere ilgi duymaya başladıkları müşahede edilmektedir. Yazarın da üzerinde durduğu Hermann Abich, Andrey Murevyev, N. Khanikof ve Marie Félicité Brosset'in incelemeleri Ani araştırmalarında oldukça önemli bir yer tutar. Nitekim müellif Ani'nin çevresini ölçen ilk kişinin Abich olduğunu ileri sürmektedir. Abich Ani'ye iki kez gelmiş ve bu sırada Ani'nin şehir planı başta olmak üzere kentteki mimarî yapıların cephe çizimleri ve pek çok Ermenice kitabenin kopyalarını çıkarmıştır. Khanikof ise Ani'deki İslâmî kitabeleri ortaya çıkarmış, okumuş ve yayınlamıştır. Onun gezisini ve Ani ile ilgili araştırmalarını seleflerinden farklı kılan, kendi ifadesiyle "*Ani'deki anıtlarda bulunan Müslümanlara ait kitabelerin niteliği ve sayısı hakkında kesin bir bilgi*" vermiş olmasıdır. Bu açıdan yazarın tabiriyle Khanikof'un yolculuğu yalnızca İslâmî kitabelerin okunması açısından değil Ani'nin geneline ilişkin verdiği bilgiler bakımından da değerlidir. Brosset ise çok istemesine rağmen Ani'yi görme imkânı bulamamıştır. Buna rağmen Abich ve Khanikof'un incelemelerini bizzat yayınladığı gibi 1860'ta da *Les Ruines d'Ani* adıyla bir eser kaleme almıştır.

İsmi verdiğimiz bu Rus seyyahların haricinde müellif, Lady Sheil, Carl Ritter, W.R. Holmes, F. Heinzelmann, G. Gordon, John Ussher, A. Petzholdt, Max von Thielmann, Amand von Freiherr Schweiger, G.I. Gurdjieff, H.F.B.

Lynch, Gustave Schlumberger ve H.A.G Percy ve onların Ani'ye ait raporlarına da eserinde yer vermiştir. Bunlardan Henry Finnis Blossse Lynch'in Ani ile ilgili kayıtları, 58 sayfa tutmakta olup tarihî kalıntı ve yapılara ait çok sayıda görsel ve plan da içermektedir. Bu yönüyle Lynch, seyyahlar arasında Charles Texier ile birlikte Ani'ye dair en ayrıntılı kayıt ve anlatımı sunan kişi konumundadır.

Yazar *XX. Yüzyıl* (s. 261-298) başlığını taşıyan son bölümünde ise 1903'ten 1967 yılına kadar Ani'ye uğramış ve seyahat notları tutmuş Karapet J. Basmadjian, Luigi Villari, Moskvic Grigory, Konstantin Paustovsky, John Patrick Douglas Balfour, Lord Kinross ve Jonh Marriner'e yer vermektedir. Bu bölümün ilk seyahatçı olan Ermeni tarihçi Basmadjian, 1903'teki Ani incelemeleri sırasında kent ve çevresindeki 143 Ermenice kitabenin kayıtlarını tutmuştur. Daha sonra bunları 1920'den itibaren *Revue de l'Orient Chretien*'te yazı dizisi olarak yayınlamıştır. Bundan sonraki süreçte Ani'yi gelenler önceki seyahatçılara nispeten daha talihsizlerdi. Zira XIX. yüzyılın sonlarından itibaren doğal veya beşerî unsurların yol açtığı tahribatlar daha ziyade artmış Ani'de ayakta kalan eserlerin sayısı gittikçe azalmıştı. Bu açıdan yazarın da vurguladığı üzere Moskvic Grigory'nin Ani'yi *taş kesilen kent* Pampei'ye benzetmesi bu vaziyeti izah etmektedir. Yazar çalışmasını bir İngiliz maceraperest ve gezgin olan John Marriner'in 1967'deki seyahatinin notlarıyla sonlandırmaktadır.

Sonuç olarak *Seyyahların Gözünden Ani* isimli bu çalışmasıyla yazar, iki devlete başkentlik yapmış, doğu batı yönünde uzanan tarihi ipek yolu üzerinde olması hasebiyle yüzyıllarca oldukça renkli, müreffeh ve istikrarlı bir siyasî, sosyal ve ekonomik dönem yaşamış olan Ani'nin, antik ve tarihî bir kent haline dönüşümünü bizzat Ani'yi görenlerin nazarıyla gözler önüne sermektedir. Moravyev'in deyişiyle Ani'nin zamanla nasıl "*kocaman bir ölüm tarlası*" haline geldiğini okuyucunun ilgisine sunmaktadır. Sezai Yazıcı'nın bu kitabı, Ani ve çevresine dair araştırmalar yapan ilim meraklıları için önemli bir başvuru eseri niteliğindedir. Ayrıca Anadolu'nun diğer kentlerine yönelik bu türden muhtemel araştırmalar için de bir örnek teşkil etmektedir.